

**BİZANS EL YAZMALARINDA BAĞIŞIN/ BAĞIŞÇININ/ BANİLİĞİN/
BANİLERİN İZLERİ**

Doktora Tezi

Berna KILIÇ

Eskişehir 2024

**BİZANS EL YAZMALARINDA BAĞIŞIN/ BAĞIŞÇININ/ BANİLİĞİN/
BANİLERİN İZLERİ**

Berna KILIÇ

DOKTORA TEZİ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temmuz 2024

ÖZET

BİZANS EL YAZMALARINDA BAĞIŞIN/ BAĞIŞÇININ/ BANİLİĞİN/ BANİLERİN İZLERİ

Berna KILIÇ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2024

Danışman: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

“Bizans El Yazmalarında Bağışın/ Bağışçının/ Baniliğin/ Banilerin İzleri” başlıklı Doktora Tez çalışmasının konusu; Bizans Dönemine ait banisi tespit edilen ya da banisine ait bir ithaf minyatürü bulunan el yazmalarıdır. Bizans’ta banilik faaliyetleri; kutsal figür ile resmedilen sıradan ölümlü figürün cömert bağışı karşılığında kendini ölümsüzleştirmek ve günahlarının bağışlanması için yazıtlarda adının geçmesi ya da resimlerde tasvir edilmek arzusuyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Bizans coğrafyası sınırlarında üretilmiş banisi tespit edilebilen el yazmalarının tarihleri, üretim yerleri, banilerin yaşamları, devlet statüsündeki konumları ve ünvanları detaylı olarak incelenmiştir. Cömertlik ve toplumsal bilinç ile ruhlarının kurtuluşunu, manevi huzura kavuşmayı, şükretmeyi ve statülerinin yükselmesini arzulayan banilik faaliyetleri ve baniliğin tarihi geçmişi Sanat Tarihi disiplini içinde değerlendirilmiştir.

Tez kapsamında banisi tespit edilebilen (portre/kolophon) toplam 52 el yazması, kronolojik olarak beş grup altında incelenmiştir. Bu el yazmalarından 42’si *Dini*, 2’si *Bilimsel*, 3’ü *Ferman*, 1’i *Kronik* ve 4’ü *Tarihi Eserdir*. Bu el yazmalarının 30’unda baniye ait bir ithaf sayfası ve 20’sinde baninin kim olduğuna dair bilgilerin geçtiği kolophon/ithaf epigramı sayfaları incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bağış, Banilik, El yazmaları, İthaf minyatürü

ABSTRACT

TRACES OF DONATION / DONOR / PATRONAGE / PATRONS IN BYZANTINE MANUSCRIPTS

Berna KILIÇ

Department of Art History

Anadolu University, School of Graduate Studies, July 2024

Supervisor: Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP

The subject of the doctoral thesis titled “Traces of Donation/ Donor/ Patronage/ Patrons in Byzantine Manuscripts” is manuscripts from the Byzantine period that either have their patron identified or contain a dedication miniature attributed to a patron. Patronage activities in Byzantium were carried out with the desire of immortalize oneself and obtaining forgiveness for sins by having one's name mentioned in inscriptions or depicted in images in exchange for generous donations to depict sacred figures alongside ordinary mortal figures. In this context, the dates, places of production, the lives of the patrons of manuscripts where they could be identified within the boundaries of the Byzantine geography, their positions and titles within the state, have been thoroughly examined. The historical background of patronage and its activities, which desire the salvation of souls through generosity and social consciousness, attainment of spiritual tranquility, gratitude, and increasing of status, have been evaluated within the discipline of Art History.

Within the scope of the thesis, a total of 52 manuscripts, where the patron could be identified (through portraits or colophons), were examined chronologically under five groups. Among these manuscripts, 42 are religious, 2 are scientific, 3 are decrees, 1 is a chronicle, and 4 are historical works. Among these manuscripts, 30 contain a dedication page attributed to the patron, while 20 include colophon/dedication epigram pages providing information about the patron's identity.

Keywords: Donor, Patronage, Manuscripts, Dedication miniature

TEŞEKKÜR

Öncelikle lisansüstü yolculuğumun bir parçasını oluşturan doktora eğitimimin son aşaması olan tez çalışmasında el yazmalarına olan ilgim sonucunda konunun belirleme, planlama ve araştırma sürecinde benden desteğini, kaynaklarını esirgemeyen, akademik bakış açımı yön veren, paylaşımlarda bulunan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP'e teşekkürü bir borç bilirim.

Görüşleri ve önerileriyle tezime yön veren tez izleme komitesinde yer alan kıymetli hocalarım Prof. Dr. B. Yelda UÇKAN ve Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN'a içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca elindeki kaynakları benimle paylaşan Dr. Öğretim Üyesi Pınar SERDAR DİNÇER'e teşekkür ederim.

Hayatım boyunca izlerini taşıyacağım ve desteklerini benden esirgemeyen annem Rabia KILIÇ'a babam İsmail KILIÇ'a çalışmam boyunca her türlü yardımda bulunan kardeşlerim Merve KILIÇ'a ve Muhammed Ali KILIÇ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmam için yanımda olan meslektaşım Hatice AYDIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

10.07.2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Berna KILIÇ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
GÖRSELLER LİSTESİ	ix
ÇİZİM LİSTESİ.....	xiii
TABLO LİSTESİ.....	xiii
KISALTMA LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
KONU İLE İLGİLİ ÖNCEDEN YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	4
1. MONOGRAFİK YAYINLAR	4
2. MAKALELER	7
3. LİSANSÜSTÜ TEZLER.....	10
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
BAĞIŞ/ BAĞIŞÇI/ BANİ/ BANİLİK	13
1. BAĞIŞ VE BAĞIŞÇI.....	13
2. BANİ/ BANİLİK.....	15
3. BANİLER VE EL YAZMALARI.....	22
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	26
BANİLERİ TESPİT EDİLEN BİZANS EL YAZMALARI	26
1. DİNİ EL YAZMALARI.....	26
2. BİLİMSEL EL YAZMALARI.....	33
3. İMPARATORLUK FERMANLARI (CHRYSOBULL)	34
4. KRONİKLER	35
5. TARİHİ ESERLER	35
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	37
KATALOG VE DEĞERLENDİRME	37
1. KATALOG	37
1.1. Dini El Yazmaları	37

1.1.1. Kutsal Kitap	37
1.1.2. Eski Ahit.....	44
1.1.2.1. Eski Ait Konulu	44
1.1.2.2. Psalter	47
1.1.2.3. Oktateukh	78
1.1.3. Yeni Ahit (Evangelialar).....	81
1.1.3.1. Yeni Ahit	81
1.1.3.2. Tetraevangelialar	89
1.1.3.3. Homilye	112
1.1.3.4. Lektionar.....	123
1.1.3.5. Menelogy	145
1.1.3.6. Synaxarion.....	148
1.1.3.7. Asketizm.....	150
1.1.4. Teolojik Çalışmalar.....	152
1.1.5. Ioannes Klimakos'un Kutsal Yükseliş Merdiveni	155
1.2. Bilimsel El Yazmaları.....	158
1.2.1. Tıp	158
1.2.2. Farmakoloji	162
1.3. İmparatorluk Fermanları	166
1.4. Kronikler	174
1.5. Tarihi Eserler	177
2. DEĞERLENDİRME	190
2.1. EL YAZMASI TÜRLERİ	192
2.2. BANİ TASVİRLERİ	194
SONUÇ.....	210
SÖZLÜK.....	213
KAYNAKÇA.....	214
https://www.expoaus.org/listalice/en/Eufraz_ENG_WEB.pdf (Erişim Tarihi 20.07.2024)	236
EKLER.....	236
ÖZGEÇMİŞ	240

GÖRSELLER LİSTESİ

Resim 1. İthaf Epigramları (a. Fol. 1 ^r ; b. Fol. 1 ^v) (Elridge, 2014, Fig. 1-2)	42
Resim 2. a. İçindekiler (Fol. 1 ^r), b. Crux Gemmata (Fol. 2 ^r), c. Crux Gemmata (Fol. 3 ^v) (Eldridge, 2014, Fig. 3-5)	42
Resim 3. Meryem'e İthaf (Fol. 2 ^v) (Elridge, 2014, Fig. 22)	43
Resim 4. Aziz Nikolaos'a İthaf (Fol. 3 ^r) (Elridge, 2014, Fig. 23)	43
Resim 5. II. Basileios (https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Basileios)	52
Resim 6. Paskalya Tabloları a. (Fol.1 ^r), b. (Fol.1 ^v), c. (Fol.2 ^r), d. (Fol.2 ^v) (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.752.pt.1)	54
Resim 7. Vatikan gr. 752 (Fol. 17 ^r) (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.752.pt.1) .	55
Resim 8. Theodore Psalteri Kolophonu (Fol. 208 ^r) (https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f208r).....	58
Resim 9. İsa'ya İthaf (Fol. 192 ^r) (http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f001r)	58
Resim 10. İsa'ya İthaf (Fol. 207 ^v) (http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f001r)	59
Resim 11. İsa'ya İthaf (Fol. 8 ^v) (Ness, 1975, Fig. 1)	63
Resim 12. Meryem'e İthaf (Fol. 175 ^v) (Rhoby, 2018, Fig. 55).....	66
Resim 13. Meryem'e İthaf (Fol. 12 ^v) (Pelekanides, 1974, Fig. 123)	69
Resim 14. Meryem'e İthaf (Fol. 256 ^v) (Spatharakis, 1976, Fig. 17).....	71
Resim 15. İviron Kodeks 1384 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 603)	74
Resim 16. Meryem ve İsa'ya İthaf (Fol. 102 ^v) (βοκοτοπουλος, 1976, Fig. 2)	77
Resim 17. Meryem ve İsa'ya İthaf (Fol. 103 ^r) (βοκοτοπουλος, 1976, Fig. 3).....	77
Resim 18. Tefsir Metni (Fol. 3 ^r) (Lowden, 2010, Fig. 1).....	80

Resim 19. İthaf Minyatürü (Fol. 107 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 31)	83
Resim 20. St. Paulus Kodeks 2 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 590).....	86
Resim 21. Meryem’e İthaf (Fol. 3 ^v) (Spatharakis, 1976, Fig. 45).....	88
Resim 22. İthaf/Bani Minyatürü (Vinogradov and Chkhaidze, 2020, Fig. 1).....	91
Resim 23. İthaf/Bani Minyatürü (Vinogradov and Chkhaidze, 2020, Fig. 1).....	91
Resim 24. Meryem’e İthaf (Fol. 1 ^v) (https://www.ngv.vic.gov.au/essay/illuminating-words/)	94
Resim 25. Kolophon (Fol. 322 ^v) (Weitzmann and Galavaris, Fig. 463).....	97
Resim 26. Kolophon (Fol. 269 ^r) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 643)	99
Resim 27. Kolophon (Fol. 260 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 715).....	102
Resim 28. İncilci Yahya’ya İthaf (Fol. 199 ^v) (Spatharakis, 1976, Fig. 56)	104
Resim 29. Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. VI, 28 (Fol. 440 ^{r-v}) (A. M. Talbot 2011-2012, Fig. 6)	107
Resim 30. İsa ve İncil Yazarı Matta (Fol. 456 ^v) (Franses, 2018, Fig. 53)	110
Resim 31. İsa’ya İthaf (Fol. 457 ^r) (Franses, 2018, Fig. 54)	110
Resim 32. III. Nikephoros Botaneites’e İthaf (Fol. 2 ^v) (Rhoby, 2018, Fig. 33).....	116
Resim 33. İthaf Minyatürü (Fol. 1 ^v) (Pelekanides, 1974, Fig. 104).....	119
Resim 34. Kodeks 339 (Fol. 3 ^r) (Anderson, 1979, Fig. 1)	122
Resim 35. Kodeks 339 (Fol. 437 ^r) (Anderson, 1979, Fig. 2)	122
Resim 36. Kodeks 210 (Kolophon) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 11)	125
Resim 37. Kodeks 210 (Fol. 63 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 12).....	125
Resim 38. Kolophon (Fol. 1 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 80)	128
Resim 39. İthaf Epigramı (Fol. 340 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 81).....	128

Resim 40. Meryem'e İthaf (Fol. 1 ^v) (Franses, 2018, Fig. 26)	133
Resim 41. İsa'ya İthaf (Fol. 1 ^v) (Patterson Sevcenko and Kotzabassi, 2010, Fig. 276)	136
Resim 42. Kodeks 234 (Fol. 172 ^r) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 446)	138
Resim 43. İsa'ya İthaf (Fol. 1 ^v) (Pelekanides, 1974, Fig. 295)	141
Resim 44. Kolophon (Fol. 273 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 663)	144
Resim 45. Kolophon (Fol. 273 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 664)	144
Resim 46. İthaf Epigramı (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613)	147
Resim 47. Protaton Kodeks 21 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 596)	149
Resim 48. Kolophon (Fol. 205 ^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 273)	151
Resim 49. VI. Ioannes Kantakuzenos (Fol. 123 ^v) (Spieser, 2017, Fig. 1)	154
Resim 50. Xeropotamou Kodeks 222 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 601)	157
Resim 51. İthaf Minyatürü (Fol. 11 ^r) (Woodfin, 2017, Fig. 6)	161
Resim 52. Hipokrat (Fol. 10 ^v)	161
Resim 53. İthaf Minyatürü (Fol. 6 ^v) (Nathan, 2017, Fig. 1)	165
Resim 54. İsa'ya İthaf (https://www.byzantinemuseum.gr)	168
Resim 55. Meryem'e İthaf (Morgan Library, New York)	170
Resim 56. III. Aleksios Komnenos Chrysobull (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chrysobull_of_Alexius_III_of_Trebizond.jpg)	173
Resim 57. İthaf Minyatürü (Fol. 10 ^r) (Spatharakis, 1976, Fig. 100)	176
Resim 58. a-b. Vat. gr. 666 (Fol. 1 ^v , 2 ^r) (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.666)	179
Resim 59. İsa'ya İthaf (Fol. 2 ^v) (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.666)	179

Resim 60. a. II. Andronikos'un İmzası, b. Patrik Ioannes'in imzası (J. Pasinus, A. Rivautella and F. Berta, 1749, s. 260-261)	182
Resim 61. İthaf Minyatürü (Fol. 256 ^r) (Spatharakis, 1976, Fig. 141).....	183
Resim 62. Pasinus'un Gravürü (J. Pasinus, A. Rivautella and F. Berta, 1749, s. 260-261)	183
Resim 63. Ioannes Synadenos ve eşi Theodore Synadenos (Fol. 2 ^r) (https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:JohnSynadenos%26TheodoraPalaiologina.jpg)	189
Resim 64. İthaf Minyatürü (Fols. 10 ^v -11 ^r) (Gaul, 2016, Fig. 1)	189
Resim 65. a. St. Achilleos Kilisesi Bağışçılar Freskosu (Franses, 2012, Fig. 1.1), b. Aziz Georgios'un Hayatından Sahneler (Patterson Sevcenko, 1994, Fig. 2), c. Adrianople (Edirne) Tetraevangelion (https://quizlet.com/448819518/arms20-armenian-manuscripts-paintings-studied-flash-cards/)	197
Resim 66. a. Ayasofya İmparator Kapısı Üzerindeki VI. Leo Mozaïği (https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/bir-mitos/bizans-da-inancin-disa-vurumu), b. Theodoros Metokhites İsa'ya Kariye Kilisesi'ni Sunarken Mozaïği(https://tr.wikipedia.org/wiki/Kariye_Camii#/media/Dosya:Chora_Church_interior_March_2008.JPG).....	198
Resim 67. Azize İrene İkonu (Patterson Sevcenko, 1994, Fig. 1)	199
Resim 68. a. Musa'nın Hayatından Sahneler (Ulubatlı, 2020, Fig. 117), b. Meryem ve Antakyalı Georgios Mozaïği, Martorana Kilisesi (Franses, 2012, Fig.1.26),.....	200
Resim 69. Hagios Stephanos Kilisesi, Kastoria (Franses, 2012, Fig. 1.13)	200
Resim 70. a. Meryem'in Anne, Baba ve Bağışçı İkonu (Patterson Sevcenko, 1994, Fig. 6), b. Pantokrator İsa İkonası'nın Bağışçı Detayı (Kalopissi-Verti, 2006, Fig. 49), c. At sırtında Aziz Sergios İkonası (Folda, 2016, Fig. 9.4)	201
Resim 71. a. II. William'ın Virgin Kilisesi'ne Bağış Mozaïği (https://www.wga.hu/html_m/zgothic/mosaics/5monreal/1sanctu5.html), b. Egmond Manastırının hamisi St. Adalbert'in önünde diz çöken II. Dirk ve eşi Hildegard(https://manuscripts.kb.nl/search/simple/The+Hague%2C+KB%2C+76+F+1/page/5)	202
Resim 72. Egberti Kodeksi İthaf Sayfası (Oltrogge and Fuchs, 2018, Fig. 1).....	203
Resim 73. Monopoli, Madonna della Madia (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ea/MadonnaDellaMadia.jpg) ...	206

Resim 74. a. Rahibe Allexenas (Gerstel and Talbot, 2006, Fig. 3), b. IX. Konstantin Monamakhos ve eşi Zoe (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Empress_Zoe_mosaic_Hagia_Sophia.jpg)	208
Resim 75. Kırkdamaltı Kilisesi Bani Görseli (H. Aydın)	209
Resim 76. a. Exultet Rulosu (Ottosen, 1988, Fig. 28), b. Euphrasian Bazilikası(https://web.archive.org/web/20200705233012/http://whc.unesco.org/document/126568)	209

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1. İthaf Minyatürü (Fol. 315 ^v) (Belting, 1970, Fig. 1).....	186
---	-----

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. El yazmalarının türlerine göre dağılımı	236
Tablo 2. Dini el yazmalarının türlerine göre dağılımı.....	236
Tablo 3. Bilimsel el yazmalarının türlerine göre dağılımı	236
Tablo 4. İmparatorluk fermanları	237
Tablo 5. Kronikler	237
Tablo 6. Tarihi eserler	237
Tablo 7. Banilerin cinsiyetlerine göre dağılımı.....	238
Tablo 8. Banilerin meslek gruplarına göre dağılımı	239

KISALTMA LİSTESİ

a.g.k.	: Adı geçen kaynak
bkz.	: Bakınız
cm	: Santimetre
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
fig.	: Figür
fol.	: Folyo
Gr.	: Graecus (Yunanca)
kat.	: Katalog
kod.	: Kodeks
mm	: Milimetre
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
MS	: Manuscript (el yazması)
no.	: Numara
r	: Rekto
s.	: Sayfa
v	: Verso
Vat.	: Vatikan
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

“Bizans El Yazmalarında Bağışın/ Bağışçının/ Baniliğin/ Banilerin İzleri” başlıklı Doktora Tez çalışmasının konusunu Bizans el yazmalarındaki banilik hareketleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Bizans coğrafyası sınırları içinde üretilmiş el yazmalarında banileri tespit edilen el yazmaları incelenmiştir. Banisi tespit edilen 52 el yazmasında banilerin kim olduğu, varsa baniye ait bir tasvir, bağışçının sosyal sınıfı, ekonomik durumu ve iç manevi dünyası gibi konular ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca bu tez çalışmasında Bizans dünyasında banilik faaliyetlerinin Tanrı’ya ulaşmanın manevi bir rahatlama olduğuna inanılması, dünyevi varoluşun bir parçası olarak baninin kimliğine yansması dolayısıyla baniliğin tarihi geçmişi ve Bizans İmparatorluğu’ndaki banilik hareketleri de tartışılmıştır.

Tezin, “Konu İle İlgili Önceden Yapılmış Çalışmalar” başlığı altındaki birinci bölümünde banilik ile ilgili önceden yapılmış çalışmalar ele alınmıştır. Üç alt başlıkta değerlendirilen bölümde Monografik Yayınlar, Makaleler ve Lisansüstü Tezler yazar adlarına göre alfabetik olarak yer almaktadır.

“Bağış/Bağışçı/Bani/Banilik” başlıklı İkinci bölümde; yaşamış olan kutsal figürler ve sahnelerin yapıldığı dönemde yaşayan gerçek karakterler arasında karşılıklı bir ilişki söz konusu olduğundan, bağış, bağışçı, bani ve banilik tanımları tartışılmıştır. Bani/banilik başlığında, Bizans döneminde gerçekleştirilen her alandaki banilik hareketlerine, bani kelimesinin köken olarak hayırseverlik ve hayırsever kavramlarıyla aynı anlamda olduğuna, Antik Yunan, Roma ve Geç Antik Çağ’da nasıl kullanıldığına dair genel bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Bizans toplumundaki banilik faaliyetlerinin Antik Yunan ve Roma’daki benzer yönlerine de değinilmiştir. Bizans’ta yapılan banilik faaliyetlerinin hangi alanlarda yapıldığı (kilise/manastır, duvar resimleri, mozaikler, ikonlar, lüks dokumalar vb.) ve banilik faaliyetlerini gerçekleştiren gruplarda kimlerin olduğundan (imparatorluk ailesi, aristokrasi, dini ve manastır, elit olmayan nüfus) bahsedilmiştir. Baniler ve el yazmaları başlığı altında ise Bizans el yazmalarındaki banilik hareketleri üzerinde durulmuştur.

Doktora Tezinin üçüncü bölümünün başlığı “Banileri Tespit Edilen Bizans El Yazmaları”dır. Bu bölümde Bizans yazınındaki banileri tespit edilebilen el yazmaları beş grup altında (Dini, Bilimsel, Ferman, Kronik ve Tarihi eserler) değerlendirilmiştir.

Tezin dördüncü bölümünü “Katalog ve Değerlendirme” oluşturmaktadır. Katalog bölümünde 52 el yazması yer almaktadır. Katalogda 5 grup altında (Dini, Bilimsel, Ferman, Kronik ve Tarihi eserler) değerlendirilen el yazmalarının her biri kendi içerisinde kronolojik olarak verilmiştir. 52 el yazmasından 42’si *Dini*, 2’si *Bilimsel*, 3’ü *Ferman*, 1’i *Kronik* ve 4’ü *Tarihi Eserdir*. *Dini* el yazmalarının içeriğini, Kutsal Kitap, Eski Ahit (Eski Ahit, Psalter/Mezmurlar ve Oktateukh), Evangeliar (Yeni Ahit, Tetraevangelion, Homilye, Lektionar, Menologya, Synaxarion ve Asketik), Teolojik Çalışmalar ve Kutsal Yükseliş Merdiveni oluşturmaktadır. Bilimsel el yazmaları (Tıp ve Farmakoloji), İmparatorluk Fermanları (Chrysobull), Kronikler ve Tarihi Eserler (Panoplia Dogmatika, Typikon) diğer başlıkları oluşturmaktadır. Katalogda banisi tespit edilmiş olan 52 el yazmasının türü, tarihi, üretim yeri, bugün bulunduğu yer, el yazmasının içeriği, baninin kimliği ve tasviri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

“Değerlendirme” başlığı “El Yazmaları Türleri” ve “Bani Tasvirleri” olmak üzere iki alt başlık altında ele alınmıştır. “El Yazmaları Türleri” başlığında beş grupta sınıflandırılan el yazmalarının içerikleri, hangi tür eserden kaç adet olduğu (Yeni Ahit, psalter vb.), bu eserlerden kaç tanesinde ithaf minyatürünün olduğu, kaç tanesinde kolophon/ithaf epigramının olduğu gibi konulara değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde Bizans el yazmalarının maliyeti, tarihi ve üretim yerine yönelik bilgiler tartışılmıştır. “Bani Tasvirleri” bölümünde, banilerin ithaf minyatürlerindeki duruş pozisyonu (ayakta, tam proskynestis, yarı proskynestis, diz çökmüş, yarı diz çökmüş ve oturur şekilde), kutsal figürle olan tasviri (aynı boyda ya da ayakta/proskynestis), ünvan/statü/meslek grubu, cinsiyet dağılımı, yazıcısı ile banisi aynı olan el yazmaları ve baninin başlığı ile birlikte resmedildiği gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca katalog kısmındaki el yazmalarının, Bizans dönemindeki diğer banilik faaliyetleri (fresk, mozaik, ikon, vb.) ve Bizans dönemine ait olmayan benzer eserler üzerinden karşılaştırması ve değerlendirmesi yapılmıştır.

“Bizans El Yazmalarında Bağışın/ Bağışçının/ Baniliğin/ Banilerin İzleri” başlıklı Doktora Tez çalışmasının sonuç bölümünde, Bizans el yazmalarında saptanan banilerin kimlikleri ve görselleri üzerinden tespitlere yer verilmiştir. Tezin sonunda “Sözlük”, tez çalışmasında kullanılan tüm yayınları içeren “Kaynakça” ve el yazmalarının türlerine, banilerin cinsiyet ve meslek gruplarına göre dağılımlarını içeren tabloların bulunduğu “Ekler” yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONU İLE İLGİLİ ÖNCEDEDEN YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

1. MONOGRAFİK YAYINLAR

Buchthal, H. and Belting, H. (1978). *Patronage in thirteenth-century Constantinople an atelier of late Byzantine book illumination and calligraphy*. Washington: Dumbarton Oaks Studies Sixteen.

H. Buchthal ve H. Belting'in birlikte 1978 yılında yayınladıkları “13. yüzyıl Konstantinopolis'inde Geç Bizans resimli el yazmaları ve kaligrafisinde patronaj” adlı kitabın konusunu Paleologoslar dönemi resimli el yazmaları, Konstantinopolis'in önde gelen minyatürcüleri, kâtipleri ve nakkaşları oluşturmaktadır. Kitapta, banilerin birçok resimli el yazması bağışladığı ve bu el yazmalarını kendilerine has zevkleri ile yaptırdığından bahsedilmektedir. Ayrıca Paleologoslar döneminde banilerin tekrar eski gelenekleri gün yüzüne çıkararak sanata yön vermelerine de değinilmiştir.

Franses, R. (2018). *Donor portraits in Byzantine art the vicissitudes of contact between human and divine*. Cambridge University Press.

R. Franses'in 2018 yılında yayınlanan “Bizans sanatında bani portreleri insan ve Tanrı arasındaki temas” adlı kitabın konusunu; somut değerler içerisinde Bizans sanatındaki bani portreleri ve banilere ait terimler oluşturmaktadır. Kitapta ölümlü figür(banilerin) ile kutsal figür arasındaki ilişki ve bağış sahnelerindeki baninin kıyamet günündeki kurtuluş düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Bani portrelerinin, dua etmek için ellerini kaldırmış şekilde; ayakta, diz çökmüş ya da tam secde ederken resmedildiği örneklerini bizlere görsellerle birlikte sunmaktadır.

Hill, B. (1999). *Imperial women in Byzantium 1025-1204: Power, patronage and ideology*. New York: Lonman.

B. Hill'in 1999 yılında yayınlanan “1025-1204 Bizans'ında imparatorluk kadınları: Güç, patronaj ve ideoloji” adlı kitabında İmparator Basileios'un 1025'teki ölümünden Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından 1204 yılında yağmalanmasına kadar olan sürede

Komnenos hanedanının yükseliş ve düşüşü anlatılmaktadır. Kitapta banilik ile ilgili olan kısım 6. bölümde yer almaktadır. 1025-1204 yılları arasındaki Bizans İmparatorluğu'nda kadın banilerin kimler olduğu ve yaptıkları bağışlar araştırılmaktadır. Ayrıca bani ve baniliğin anlam ve özellikleri konusunda sosyologların genel bir fikir birliği içinde yapmış oldukları çalışmalar aktarılmıştır. Banilik faaliyetlerinin yapılabilmesi için baninin ekonomik durumunun iyi olması ve bu ekonomik gücü nereden aldığı yönündeki sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır. İmparatorluk ünvanları ve akrabalık ilişkilerinin kadın banilerde de eşit olduğu ve yetkilerinin de ne derecede geniş olduğundan bahsedilmektedir.

Karakatsanis, Athanasios A. (Ed.) (1997). *Catalogue of the exhibition: Treasures of Mount Athos*. Thessaloniki.

1997 yılında yayınlanan “*Athos Dağı hazineleri: Sergi kataloğu*” adlı kitabın 5. bölümü olan resimli el yazmalarında; manastırda yerel olarak yazılmış el yazmalarına ek olarak dışarıdan bağışlanan el yazmalarının da olduğu ve banilerinin kimliği hakkında bilgileri içermektedir. Athos Dağı'nda muhafaza edilen el yazmaları, ikonalar, dokumalar vb. örneklerin görselleri ve bu görsellerin çok az bir kısmında bani adına ve portresine yer verildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca manastırda taş oyması ve mermer malzemeden yapılan eserleri, ekonomik refahla doğrudan bağlantılı olduğundan manastırın yükseliş gösterdiği dönemde cömert davranan baniler ve hamilerin bağışlarına odaklanılmıştır.

Spieser, J. and Yota, E. (Ed.) (2012). *Donations et donateurs dans le monde Byzantin réalités Byzantines*. Paris.

2008 yılında Fribourg Üniversitesi'nde gerçekleştirilen “*Bizans dünyasında bağış ve bağışçılar*” adlı uluslararası konferansta sunulan bildiriler (İngilizce ve Fransızca) 2012 yılında J. M. Spieser ve É. Yota'nın editörlüğünde kitap haline getirilmiştir. Kitapta 16 makale bulunmaktadır. Bu makalelerde, Bizans İmparatorluğu'ndaki kiliseler, manastırlar, ikonalar, simgeler ve el yazmalarından yararlanılmıştır. Bizans köylerindeki kiliseleri süslemek isteyen köylüler, süslemelerde bağışçılara ve bağışlara yer vermişlerdir. Kitap, ekonomik ve sosyal hayata katkı sağlayan baniler hakkında bilgiler

içermektedir. Ayrıca hem Bizans İmparatorluğu'nun hem de Bizans kültürünün etkilemiş olduğu birçok bölge hakkında bilgiler sunmaktadır.

Tekin, O., Roosevelt, C. H. ve Akyürek, E. (Ed.) (2019). *Tarih boyunca Anadolu'da hayırseverlik birinci uluslararası Suna & İnan Kıraç Akdeniz Uygarlıkları Sempozyumu 26-29 Mart 2019*.

26-29 Mart 2019 yılında gerçekleştirilen “Tarih boyunca Anadolu'da hayırseverlik Birinci Uluslararası Suna & İnan Kıraç Akdeniz Uygarlıkları Sempozyumu 26-29 Mart 2019” adlı sempozyum da hayırseverlik faaliyetlerinin toplumsal rolü üzerine bildiriler yer almaktadır. Bildirilerde; Eski Yunan, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı toplumlarındaki banilik faaliyetleri, hayırseverlik olarak tanımlanmıştır. Bizans'tan önce bani kelimesinin kökeninin nereden ve hangi kelime/kelimelerden geldiğine ve farklı toplumlarda kullanımına değinilmiştir.

Tsamakda, V. (Ed.) (2017). *A companion to Byzantine illustrated manuscripts*. 2, Boston: Brill.

2017 yılında yayınlanan “Bizans el yazmaları rehberi” adlı iki ciltlik kitap, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde el yazmaları hakkında genel bilgiler, ikinci bölümde dinsel olmayan el yazmaları ve üçüncü bölümde dini el yazmaları analiz edilmektedir. Kitapta; baniler ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Baniyi onurlandırmak adına, baninin yüceltildiğinden ve banilik faaliyetlerinin karşılıklı bir etkileşim içinde yapıldığından bahsedilmiştir. Baniye gösterilmesi gereken saygı ve bağış için teşvik konusu üzerinde durulmuştur. Ayrıca el yazmalarında olduğu gibi ikonlarda ve kiliselerdeki duvarlarda da banilerin benzer bir kompozisyon içinde resmedildiğine değinilmiştir.

Theis, L., Mullett, M. and Grünbart, M. (Ed.) (2014). *Female founders in Byzantium and beyond*. Poland.

L. Theis, M. Mullett ve M. Grünbart'ın editörlüğünde 2012 yılında yayınlanan “Bizans ve ötesinde kadın kurucular” adlı kitapta kadın bağışçılarla ilgili 30 makale yer almaktadır. Genel olarak kitapta yer alan makalelerin arasında; Kapadokya'da 13. yüzyıl duvar resimlerinde kadın bağışçılar, imparatoriçe ve manastırlar, taşralı kadın kurucular,

Paleologoslar dönemi kadın himayesi (ikonlar, küçük sanatlar ve el yazmaları) gibi konular bulunmaktadır.

Weitzmann, K. and Galavaris, G. (1990). ***The Monastery of Saint Catherina at Mount Sinai: The illuminated Greek manuscript***. New Jersey: Princeton University Press.

Weitzmann ve Galavaris tarafından 1990 yılında yayınlanan “*Sina Dağı'ndaki Katherina Manastırı: Resimli Yunan el yazması*” adlı kitabın içeriğini Azize Katherina Manastırı'nda bulunan resimli el yazmaları oluşturmaktadır. 9-13. yüzyıl arasına tarihlenen 69 adet el yazmasının katalogunu barındıran eser, görsel belgeler, çoğu daha önce yayınlanmamış, süslemeleri de dâhil olmak üzere 700'den fazla minyatürü içermektedir. Ayrıca bizi ilgilendiren kısım bu el yazmalarının kolophonlarından banilerinin kim oldukları hakkındaki bilgilerdir. El yazmalarının paleografik ile kodolojik verileri, her bir ögenin tarihçesi, durumu, ciltleri, çizimleri, ikonografisi ve stili hakkındaki bilgileri de içermektedir.

2. MAKALELER

Brubaker, L. (1985). **Politics, patronage, and art in ninth-century Byzantium: The "Homilies" of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. gr. 510)**. *Dumbarton Oaks Papers*, 39, s. 1-13.

L. Brubaker'in “Bizans'ın dokuzuncu yüzyılında siyaset, himaye ve sanat: Nazianzuslu Gregory'nin ‘Homilyeleri’” adlı makalesi 1985 yılında yayınlanmıştır. İmparator Basileios'a adanan ve 9. yüzyıla tarihlendirilen Homilyenin banisinin kim olduğu yönündeki çalışmalar, baninin yol gösterici rolü ve çağdaş kültürün üzerindeki etkisi tartışılmıştır.

Çakmakçı, Z. (2017). **Erken Bizans döneminde kadın baniler ve kültürel yaşama etkileri**. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), s. 775-800.

Makalede, Roma İmparatorluğu'ndan alınan bir gelenek ile Bizans toplumunda aristokrat ya da saray kökenli kişiler, cömertliklerini göstermek için sanat eserleri yapılmasına öncülük etmişlerdir. Bu anlayış Hristiyanlık ile yeni anlamlar kazanmış ve

Tanrıya ulaşmanın en iyi yolu olarak görülmüştür. Ayrıca Erken Bizans döneminde kadın baniler tarafından yaptırılan eserler hakkında bilgiler ile dönemin kadınları tarafından desteklenen bağışlar incelenmiş ve baniliğin kadınların toplumsal ve ekonomik statülerine katkısı tartışılmıştır.

Drpić, I. (2014). **The patron's "I": art, selfhood, and the later Byzantine dedicatory epigram.** *Speculum*, 89(4), s. 895-935.

I. Drpić makalesinde; mimari, mücevher, ikona, mühür, kumaş, el yazması vb. birçok eser üzerinde Bizans İmparatorluğu'nun etkisinin açıkça görüldüğünden bahsetmektedir. Bizans'ta cömertlik adına yapılan himayelerin neler olduğuna, 12-15. yüzyıla kadar ithaf edilen epigramlara ve sanatsal himayeye değinilmiştir. Epigramları, imgeler ve nesneler ile inceleyerek baninin kimliğini öğrenmek amaçlanmıştır. Ayrıca makale hami kelimesinin bani, bağışçı ve sahip kelimeleri ile bağlantısını da açıklamaktadır.

Dumitrescu, C. L. (1987). **Remarques en marge du "coislin 79": les trois eunuques et le problème du donateur.** *Byzantion*, 57(1), s. 32-45.

C. L. Dumitrescu'nun 1987 yılında 'Byzantion' dergisinde yayınlanan "'coislin 79" un kenarındaki açıklamalar: üç hadım ve bağışçı sorunu" makalede İmparator Nicephoros Botaniates'in baniliğini yaptığı 11. yüzyıla tarihlenen Aziz Ioannes Kryzostomos'un Homilyesi'nde yer alan kenar açıklamalarının yanı sıra bağışçı sorunları da tartışılmıştır.

Hennessy, C. (2007). **The Lincoln College Typikon: influences of church and family in an illuminated foundation document for a Palaiologan convent in Constantinople.** *Under The Influence. The Concept of Influence and The Study of Illuminated Manuscripts*, Turnhout, Brepols, s. 97-109.

Makalede, günümüzde Bodleian Kütüphanesi'nde korunan Gr. 35 nolu typikona ait bani portresi ve 14. yüzyılda Konstantinopolis de yaşamış bir aristokrat aile hakkında detaylar tartışılmaktadır.

Kalopissi Verti, S. (2006). **Patronage and artistic production in Byzantium during the Palaiologan period**. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, (Ed. S. T. Brooks), New Haven ve London: Yale University Press, s. 76-97.

2006 yılında yayınlanan “*Bizans: İnanç ve Güç*” adlı kitabın içeriğinde 13 ayrı yazar tarafından farklı konulardaki makalelerden oluşmaktadır. Bunlardan bir tanesi S. Kalopissi Verti tarafından yazılan ‘*Paleologoslar döneminde Bizans'ta hamilik ve sanatsal üretim*’ adlı makalesi Paleologoslar dönemindeki hamilik hareketleri ile ilgili bilgiler içermektedir.

Maktal Canko, D. (2017). **Bizans prensesi Anikia Iuliana’nın baniliği ve Aziz Polyuktos Kilisesi**. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2(1), s. 47-63.

Makalede, Bizans İmparatorluğu’nda imparatoriçeler ve soylu kadınların manastır kurduklarından, hastaneler inşa ettirdiklerinden, el yazmalarına banilik ettiklerinden bahsedilmektedir. Ayrıca 6. yüzyılda yaşamış olan prenses Anikia Iuliana’nın soylu bir bani olmasından söz edilmektedir.

Serdar Dinçer, P. (2019). **Bizans el yazmaları araştırmalarının tarihsel süreci ve “Bizans el yazmaları bibliyografyası” çevrimiçi veri tabanı çalışması**. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, s. 110-124.

Makalede el yazmalarında farklı resim düzenlemelerinin kullanılmasından dolayı baniler üzerinde araştırma yapıldığı ancak bu araştırmaların yeterli düzeyde olmadığından bahsedilmektedir. Buchthal, Belting, Nelson ve Lowden gibi araştırmacıların el yazmalarının banilerini araştıran çalışmalar yaptığından söz edilmektedir. Ayrıca banilerin iş birliği içerisinde çalışmış olabileceğinden ve baninin el yazmasındaki konumu üzerinde durulmuştur.

Vojvodić, D. (2010). **On the presentations of proskynesis of the Byzantines before their emperor.** *Niš and Byzantium Eighth Symposium, Nis, 3-5. June 2009, The Collection of Scientific Works VIII*, s. 259-271.

D. Vojvodić'in 2010 yılında yayınlanan “*Bizanslıların imparatorları önünde proskynesis sunumları üzerine*” adlı makalesi, yüzyıllardır kullanılan proskynesis ile ilgilidir. Bizans'ta ünvanı düşük olan banilerin genellikle proskinesiste iken resmedildiği üzerinde durulmaktadır.

3. LİSANSÜSTÜ TEZLER

Akdemir, Ü. (2018). ***Bizans İmparatorluğunda sosyal hayat içerisinde kadının konumu.*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ü. Akdemir'in “*Bizans İmparatorluğunda sosyal hayat içerisinde kadının konumu*” adlı Yüksek Lisans tezinde, tarih boyunca soylu kadınlar ataerki toplumu yapısına karşı siyaset, sanat, kültür, dini hayata kadar pek çok alanda etkili olmuş imparatoriçeler, hanedan mensupları ve soylu kadınların hayırseverlik ile banilikleri üzerinde de durulmaktadır.

Elridge, K. (2014). ***Ktētōr and synthesis: Epigrams, miniatures, and authorship in the Leo Bible.*** Program Authorized to Offer Degree: Art History, Washington: Washington of Universtiy.

Tezde, 10. yüzyıla tarihlendirilen Bizans'ın resimli el yazmalarından biri olan Leo Kutsal Kitap'ın banisi hakkındaki bilgilere ek olarak Bizans'taki himaye kavramına ve hamilerin imajları ve bağışlarını nasıl sürdürdüğüne dair görüşler tartışılmaktadır.

Franses, H. (1987). ***Portraits of patrons in Byzantine religious manuscripts.*** Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kanada: McGill University, Department of Art History.

H. Franses'in “*Bizans dini el yazmalarında banilerin portreleri*” adlı Doktora tezinde, farklı kişiler tarafından sipariş edilen el yazmalarında bani portreleri tartışılmaktadır.

Karaca, H. C. (2019). *Soğanlı Vadisi örneğinde Kappadokia bölgesinde güçlüler ve aristokratlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara; Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

H. C. Karaca'nın doktora tezinde, Kapadokya Bölgesi'nin geneli ve Soğanlı Vadisi özelinde “dynatoi (güçlüler)” kelimesi, bölgenin aristokrasisine ait ünvanlara ve üç bani yazıtına değinilmiştir. Ayrıca bölgedeki banilik hareketlerinin, imparatorluğun toprak bağışının sonucunda başlaması ve banilerin güçlüler adı verilen zümrenin üyeleri arasında olmasından bahsedilmektedir.

Maktal Canko, D. (2016). *Bizans dünyasında ve sanatında kadının yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

D. Maktal Canko'nun “*Bizans dünyasında ve sanatında kadının yeri*” adlı Doktora tezinin IV. bölümü Bizans'ta kadın baniler ile ilgilidir. Söz konusu bölümde himaye ve banilik kavramları, Bizans'ta baniler ve banilik, Bizans'ta kadınların baniliği ve kadın baniler tartışılmaktadır.

Parpulov, G. R. (2004). *Toward a history of Byzantine psalters*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago; The University Of Chicago, Department of Art History.

9-14. yüzyıla tarihlenen Psalterlerin ele alındığı Doktora tezinde banilerin manastır kurallarına müdahalesi ya da banilerin sanatçılar ile iletişimleri gibi konulara değinilmiştir.

Sahilli, S. (2016). *Bizans dönemine ait 14. yüzyıl el yazmasının değerlendirilmesi (Oxford Üniversitesi, Bodleian Library, Ms. Gr. Th. F1)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

S. Sahilli'nin Yüksek Lisans tezinin konusunu Oxford Üniversitesi, Bodleian kütüphanesi arşivlerinde yer alan “Ms. Gr. Th. F1” envaner nolu 14. yüzyıl Bizans dönemine ait resimli bir el yazması oluşturmaktadır. Tezin 3. bölümünde Bizans'ta banilik kavramı tartışılmaktadır.

Salikoğlu, H. (2019). *Iustinianus, iktidar ve mimari*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

H. Salikoğlu'nun “*Iustinianus, iktidar ve mimari*” başlıklı Yüksek Lisans tezinde, banilik, mimaride hamilik, hanedan kadınlarının mimari banilikleri, baniler arasındaki rekabet ve hamilik yarışı gibi konular yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIŞ/ BAĞIŞÇI/ BANI/ BANİLİK

1. BAĞIŞ VE BAĞIŞÇI

Günümüzde de çok kullanılan kelimelerden biri olan bağış, “bağışlanan şey, yardım, hibe” anlamındadır. Bağış yapan kimse de bağışçı, hami olarak adlandırılmaktadır. Bizans sanatında mimari dekorasyonda, el yazmalarında ya da ithaf yazıtlarında yer alan bağış ya da bağışçı ile ilgili resimler, yazılar söz konusu bu eserlerin üretimi ve dekorasyonuna destek olan seküler ya da din adamları arasındaki ilişkinin yanı sıra aynı zamanda bağışların doğasına ve motivasyonuna ışık tutmaktadır. Yani bağış ya da bağışçı ile ilgili tasvirler ya da yazıtlar bağışçının sosyal sınıfı, ekonomik durumu, iç manevi dünyası ve kültürel değerleri hakkında bilgi vermektedir. Bir eserde bağışçının isminin geçmesi ya da tasvirinin bulunması onun kurtuluşunu sağlamaktadır¹. Yani bağış sahneleri ve yazıtlarda her şeyden önce kıyamet gününde kurtuluş amaçlanmıştır. Çünkü el yazmaları kefaret niteliğinde bir armağandır. Kutsal figürü onurlandırmak için yapılan bir adak ve bu adak ile bağışçı sonsuz yaşamla ödüllendirilmeyi beklemektedir. Özellikle yazıtlardan anlaşıldığı üzere bağışçı kurtuluşu ya hediye vererek ya da yalvararak kazanmaktadır. Bağış sahnelerinde de genellikle bağışçı elinde hediyesini tutarken tasvir edilmektedir². Çünkü bağışçı yaptığı yardımı geleceği düşünerek, umduğu düşüncesinin gerçekleşmesi beklentisiyle yapmaktadır ve bunun sonucu olarak da hediye ön plana çıkmaktadır. Kutsal figüre bir kitap ya da bir kilise maketinin verildiği kompozisyonlar, sosyal hediye alışverişine benzetilebilir³. Yani ticari antlaşmalar aracılığıyla ekonominin evreni içinde tutulduğu hediyelerin, bağış yapanın yüce gönüllülüğünü gösteren mesajlar, temsil ettiği toplumun inancı hakkında ahlaki dersler vermekte ya da bağış yapanın siyasi gücünü de ortaya koymaktadır⁴.

¹L. Habas (2009). Donations and donors as reflected in the mosaic pavements of transjordan's churches in the Byzantine and Umayyad periods. *Between Judaism and Christianity, Art Historical Essay in Honor of Elisheva*, (Ed. K.Kongman and M. Meyer), Brill, Leiden, s. 73-90.

²H. Franses (1987). *Portraits of patrons in Byzantine religious manuscripts*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kanada: McGill University, Department of Art History, s. 21; A. P. Kazhdan (1991). Portraits and portraiture: Donor portraits. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, New York: Oxford University Press, s. 1705.

³R. Franses (2018). *Donor portraits in Byzantine art the vicissitudes of contact between human and divine*. New York: Cambridge University Press, s. 10-11,89-132.

⁴A. Cutler (2001). Gifts and gift exchange as aspects of the Byzantine, Arab, and related economies. *Dumbarton Oaks Papers*, 55, s. 248.

Bizans sanatında sıra dışı olarak kabul edilen bağış sahnelerinde, yaşamış olan kutsal figürler ve sahnelerin yapıldığı dönemde yaşayan gerçek karakterler arasında karşılıklı bir ilişki de söz konusudur. Yani bağış sahneleri, ikonaların dogmatik içeriğinin aksine teolojik içeriğe sahiptir. Sahnelerde anlatı üçüncü şahıs tarafından değil birinci şahıs tarafından verilmektedir. Bu sahnelerin kutsal metinler veya uzun bir gelenek tarafından onaylanmış tarihsel bir olayı yeniden anlatmak gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Bağışçı ve kutsal figürün birlikte tasvir edildiği bağış sahnelerinin asıl odak noktasını ise bağışçılar oluşturur. Oldukça şeffaf ve kolay anlaşılır bir kompozisyondan oluşan sahnede her durum bağışçıyı ve yapılan bağışı işaret etmektedir⁵.

Yapılan bağış için “*bani neden bu bağışı yaptı?*”, “*yardıma ihtiyaç duyulduğunda ne yaptı?*”, “*yapılan bağışın baniye ne etkisi oldu?*” gibi soruların cevapları aranmaktadır. Bütün her şeyin altında yatan ana sebep dindir. Bizans’ın ölümden sonraki yaşam anlayışı kurtuluş, günah ve günah remisyonu (kilise tarafından bağışlanma) ile bağlantılıdır. Bağış sayesinde günahların bağışlanması, cezaların affedilmesi ve sonunda kurtuluşun gerçekleşmesi düşünüldüğünde, baninin dindarlığı ve yaptığı bağışlar günahlarının bağışlanmasında önemli rol oynamaktadır. Ölümden sonraki yaşam karanlık, korkutucu ve kişisel ayrıntılarla doludur. Bu durum, insanlar ölümden sonra gerçekleştirebilecek durumlardan korunmak ve sorunsuz bir geçişi sağlamak için bağış yapmaya yönelmiş olmalıdırlar⁶.

Bizans sanatı ile ilgili çalışmaların ortaya çıktığı İngilizce, Fransızca ve İtalyanca dillerinde “bağış” sahnelerindeki figürler “bağışçı portreleri” ve “donör” figürleri olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber Yunanca ve Slav dillerinde (bağışçı portrelerinin çoğunun ortaya çıktığı diller) bağışçı/donör portesi yerine ktetor⁷ terimi kullanılmıştır. Ktetor kelimesi eski Yunancada “tedarik etmek” veya “elde etmek” anlamında “ktaomai”den türemiştir. Khaomai, Geç Antik Çağ’da “sahip olmak” ya da “sahipleri” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bağışçı/donör ve ktetor arasında temel ayrım söz konusudur. Ktetor, bir nesnenin bir başkasına ait olduğu gerçeğine odaklanır. Bu nedenle, mülkiyetin neredeyse yasal bir yönüne vurgu yapar. Öncelikle bireyi ve sahip olduğu

⁵Franses, 2018, **a.g.k.**, 2,8,10.

⁶Franses, 2018, **a.g.k.**, 10, 89-132,149.

⁷Kurucu, Bkz. C. Galatariotou (1987). Byzantine ktetorika typika: A comparative study. *Revue des Etudes Byzantines*, 45, s. 78.

maddi nesneleri ilgilendirir. Bu nedenle, çoğunlukla yalnızca insan alemine ilişkindir ve temelde pragmatik, faydacı ve dünyevidir. Bağışçı terimi, aksine, bir şeyin verildiğini, kişinin kendi korumasından çıktığını vurgular. Yani bir nesnenin mülkiyetinden feragat edilir ve bir başkasına devredilir. Cömertlik ve açık ruhluluk çağrışımlarına sahiptir, aynı zamanda daha ruhani ve dindardır⁸.

2. BANI/ BANİLİK

Bani kelimesi köken ve anlam olarak günümüzdeki hayırseverlik (Euergetism ve Philanthropia) ve hayırsever (Patronus ve Matrona) kavramları ile aynı anlamda olup eski Yunan, Roma ve Geç Antik Çağ'da da kullanılmıştır. Yunanca “eurgetes” (iyi işler yap) ve “eugertein ten polin” (şehre bir iyilik yapmak) anlamında türeyen *eugetism* modern tarihçilerin bir tanımıdır. Euergetism toplumdaki yüksek statülü ve varlıklı bireylerin servetlerinin bir kısmını topluluğa dağıttığı eski bir uygulama olarak bilinmektedir. Bu uygulama aynı zamanda Roma toplumunun hami-müvekkil ilişkileri sisteminin de bir parçasıydı. Dolayısıyla euergetism, zengin bir vatandaş ile onun (bazen onun) şehri/vatandaşlarından oluşan topluluğu veya vatandaşlık içindeki gruplar arasındaki bir hediye alışveriş biçimi olarak tanımlanabilir⁹. Eski Yunanca'da bir iyilik için yaygın olarak kullanılan bu terim Latin liberalitas ve Yunan philotimia, terimleriyle de hemen hemen aynı anlamdadır. Euergetism terimi daha çok ‘sivil cömertlik’ ve ‘elit kamu cömertliği’ ile de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Zengin, cömert kişileri tanımlamak için kullanılan onursal bir ünvan olarak da karşımıza çıkan euergetism, hayırseverin bir bağışta bulunup bunun karşılığında statü ve saygınlık gibi ünvanları kazanmış olmasını da ifade etmektedir¹⁰. Yunancada yine hayırsever olarak kullanılan “philanthropia” kelimesi de euergetism ile bağlantılıdır. Bu iki terimden anlaşılan hayırseverliğin temellerinin servete dayandığıdır. Böylece hayırsever yaptığı yatırımlarla toplum içinde siyasi önderlik ve otoriter bir konum da elde etmektedir¹¹. Roma İmparatorluğu'nda da

⁸Franses, 2018, **a.g.k.**, 17-18.

⁹A. Zuiderhoek (2009). *The politics of munificence in the Roman Empire*. New York: Cambridge University Press, s. 6.

¹⁰H. Salikoğlu (2019). *Iustinianus, iktidar ve mimari*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, s. 10.

¹¹C. Marek (2019). Küçük Asya'da hayırseverlik ve Erken Hristiyanlık. *Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik Birinci Uluslararası Suna & İnan Kırac Akdeniz Uygarlıkları Sempozyumu 26-29 Mart 2019*, (Ed. O. Tekin, C. H. Roosevelt ve E. Akyürek), s. 135-136.

bir soylunun sosyal prestiji ve siyasi nüfuzu bağışları ve sayısı ile belirlenmiştir¹². Tarihçiler arasında farklı görüşler olsa da Romulus'tan (MÖ. 8. yüzyıl) itibaren görülmeye başlayıp I. Iustinianus (MS. 527-565) dönemine dek sürdüğü düşünülen *patronus-cliens* ilişkisi Roma tarihinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Latince kökenli olan *patronus*, *patron* (yani hami) ve *cliens/entis yanaşma* olarak tanımlanmaktadır. İngilizcede ise “Patronage” terimi genellikle yardımların, iyiliklerin ve atamaların güçlü nüfuza ve statüye sahip kişiler tarafından yapılması anlamına gelmektedir. *Cliens* terimi ise kendilerini *patronusun* güvenine ve himayesine adayanlar anlamındadır. Dolayısıyla Hellenistik dünyada kentlerin hayırseverleri ya da koruyucuları anlamına gelen *euergetes*, *benefactor* gibi terimler hami ünvanlarından farklıdır. Yani *Euergetes* tek taraflı bir ilişkinin göstergesi olan bir tariftir¹³.

Antik Yunan ve Roma'da olduğu gibi Bizans'ta da imparatorun, imparatoriçenin ve saray görevlilerinin cömertliğini ve toplumsal sorumluluğunu yerine getirmesi önemli bir görev olarak kabul edilmiştir. İmparatorluk ailesi üyeleri maddi desteğe ihtiyaç olan büyük eserlerin baniliğini yapmışlardır. Yapılan banilik faaliyetleri ile Tanrı'ya ulaşmanın manevi rahatlama, ruhların kurtuluşu ve toplumdaki statüsü ile doğrudan ilişkili olduğuna inanmışlardır. Sonuç olarak böyle kutsal bir görevde kadınlarda rol almak istemişlerdir¹⁴. Dolayısıyla banilik cinsiyetten bağımsız olarak sınıfsal bir durumdur. Banilik faaliyetlerinin başında imparator ve ailesi gelmektedir. İmparatorun banilik faaliyetlerini saray mensupları, aristokratlar ve din adamları takip etmektedir¹⁵.

Bizans ve Bizans'ın etkisi altındaki topraklarda, bir kiliseyi inşa ettiren, onaran, dekore ettiren veya bir el yazması siparişi veren, ikona yaptıran bireyler kutsal bir figür eşliğinde nesnenin içinde ya da üzerinde temsil edilmiştir¹⁶. Yani bağış yapmak isteyen bani, kendini ölümsüzleştirmek istiyorsa ya yazıtlarda adının geçmesini ya da resimlerde tasvir edilmesini istemiştir¹⁷. En önemli faktör olarak Bizans'ta ölümden sonraki yaşam

¹²J. Nicols (2013). *Civic patronage in the Roman Empire*. Leiden: Brill, s. 16.

¹³Ü. O. Karahan (2020). Hellen ve Roma dünyasında patronus-cliens ilişkisi. *SEFAD*, 44, s. 527-546; A. Cutler and A.Kazhdan (1991). Patrons and patronage. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York: Oxford University Press, s. 1602-1604.

¹⁴D. Maktal Canko (2017). Bizans prensesi Anikia Iuliana'nın baniliği ve Aziz Polyeuktos Kilisesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2(1), s. 48-49.

¹⁵C. C. Connor (2004). *Women of Byzantium*. London: Yale University Press, s. 145.

¹⁶Franses, 2018, **a.g.k.**, 1-3.

¹⁷M. Grünbart (2014). Female founders – das konzept: zu stiftungshandlungen in der byzantinischen welt. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, (Ed. L. Theis, M. Mullett and M. Grünbart), Poland, s. 22.

inancı, kurtuluş ve günahların bağışlanması gibi fikirlerin başarı ya da başarısızlığının gerçekleşeceği yerdir¹⁸. Dolayısıyla Bizans dünyasında ruhun kurtuluş kaygısı ile dünyevi varoluşun bir parçası olan bu eserler baninin kimliğini de yansıtmaktadır¹⁹.

Bizans İmparatorluğu'nda banilik faaliyetlerine Hristiyanlık ile birlikte dindarlık, cömertlik ve merhamet gibi kavramlar eklenmiştir. Bu da beraberinde bir sanat eserinin işçiliği ne kadar güzel ve eser ne kadar pahalıysa banisinin kimliği de o derecede yüksektir anlayışını getirmiştir²⁰. Erken Bizans döneminde banilik faaliyetlerinin öneminin artmasıyla mimari, el sanatları gibi alanlarda banilik faaliyetleri başlangıçta dış düşmanlardan korunma ve kişisel korunma için gerçekleştirilmiş olsa da asıl amaç banilerin saygınlıklarını yükseltme isteği olmalıdır²¹. Geç Bizans döneminde İmparatorluk siyasi ve mali sıkıntılarla beraber küçük bir bölgede hüküm sürmüş olsa da mozaik, duvar ve ikona resmi, kitap tezhip ve küçük sanatlar gibi her türden sanatsal üretimin gelişmiş ve sanat hamilerinin sanat üretimi üzerindeki etkileri artmıştır. Paleologoslar dönemi yazılı kaynakları, ithaf yazıtları ve bağışçı portreleri dikkate alındığında banilik faaliyetlerinin 1. İmparatorluk himayesi, 2. Aristokrasi, 3. Dini ve Manastır, 4. Elit olmayan nüfus olmak üzere dört başlık altında toplandığı görülmektedir²².

1- İmparatorluk himayesinde; Latin işgalinden dolayı büyük tahribata uğramış olan başkentin ve tekrar geri alınan bazı Bizans eyaletlerinin Paleologoslar döneminin imparatorları tarafından kilise ve manastırların onarımını içeren programlar hazırlanmıştır. Yeniden yapılanma programından sonra devletin yaşadığı mali sıkıntılar nedeniyle imparatorluk himayesinin azaldığı en çok resimli el yazmalarının siparişindeki düşüşte görülmektedir. Ancak dönemin imparatorlarından VI. İoannes Kantakuzenos'un farklı bir politika izleyerek çok sayıda el yazması sipariş ettiği bilinmektedir.

¹⁸Franses, 2018, **a.g.k.**, 10.

¹⁹R. Ousterhout (2016). *Bizans'ın yapı ustaları*. (Çev. F. Yavuz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 56.

²⁰Connor, 2004, **a.g.k.**, 145.

²¹G. Prinzing (2008). Patronage and retinues. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. (Ed. E. Jeffreys, J. Haldon and R. Cormack), New York: Oxford University Press, s. 662.

²²S. Kalopissi Verti (2006). Patronage and artistic production in Byzantium during the Palaiologan period. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, (Ed. S. T. Brooks), New Haven and London: Yale University Press, s. 76-77,103; I. Drpić (2014). The patron's "I": art, selfhood, and the later Byzantine dedicatory epigram. *Speculum*, 89(4), s. 903.

2- Aristokratlar; banilik faaliyetlerinin desteklenmesinde başı çekmişler ve en görkemli resimli el yazmaları ile ikonlarına banilik etmişlerdir. Mikail Doukas Glabas Tarchaneiotas, Theodore Metokhites, Georgios Akropolites vb. dönemin önemli aristokrat banileri arasındadır. 14. yüzyılın ortalarından itibaren çıkan iç savaş, Sırpların fetihleri ve Osmanlı'nın ilerlemesi nedeniyle banilik faaliyetlerinde azalma görülmüştür.

3- Dini ve manastır himayesi; özellikle Selanik'te ve daha geniş olarak Makedonya'da görülmüştür. Başkentte dini kademelerin üst sıralarında yer alan banilerin yaptığı bağışlara nazaran eyaletlerdeki dini kademelerin yaptığı bağışlar daha mütevazıdır ve taşra sanatının düzeyini geçmemiştir.

4- Elit olmayan nüfus; epigrafik kayıtlara göre (bireysel, aileleriyle ve 2 ya da 3 kişi ile birlikte) himaye modeli toplu bağışlardır. Yani Bizans eyaletlerinin kırsal nüfusu tarafından mütevazı malzemelerle inşa edilmiş ve duvar resimleriyle süslenmiş yapılarını oluşturmaktadır²³.

Baninin kutsal bir figürle birlikte tasvir edilmesinin bir hürmet göstergesi olarak kabul edildiği Bizans toplumunda bani figürleri ayakta ve ellerini dua eder biçimde kaldırmış ya da kutsal figürün ayaklarının dibinde, proskinesis²⁴in farklı açılarında tasvir edilmiştir. Proskinesis, Bizans saray törenlerinin kelime dağarcığındaki en önemli terimlerden biridir. Patrik dışında imparatora yaklaşan herkes secdeye kapanmak ve imparatorun ayaklarını öpmek zorundaydı. Ayrıca açılış ve taç giyme törenlerinin de vazgeçilmez unsuruydu. Hükümdar ailesinin diğer üyelerinin önünde de proskinesis yapma zorunluluğu vardı. İmparatorun kendisi de kendinden üstün, saygınlık ve güç aldığı kişilerin önünde secde yapabilirdi²⁵. Bizans sanatında proskinesis, bağışçılar ve

²³Kalopissi Verti, 2006, **a.g.k.**, 76-97.

²⁴Proskinesis; proskynao fiilinden türetilmiştir. Tanrıya ya da imparatorlara sunulan alçakgönüllülük ve boyun eğme olarak tanımlanmaktadır. Latince de (adoritia) tanrılar ve insanlara karşı bir saygı hareketi olarak kabul görmüştür. Perslerde toprağı olan ve saygın kişiler için yapılmıştır. Yunanlılar ve Romalılar tarafından dini törenlerde kullanılmıştır. Yunanlılar için bir ölümünün önünde proskinesiste durmak barbarca ve gülünç bir davranış olarak görülmüştür. Bizans'ta ise bir dua ya da saygı hareketi olarak tanımlanmaktadır. Tam secdeden, diz çökmeye, selam vermeye veya basit selamlaşmaya kadar uzanan fiziksel bir hareket ve kişinin hiyerarşik bir düzen içerisindeki konumunu tanımlamaktadır. 10. yüzyıla kadar imparatorluk törenlerinde tanrısallığa saygı nedeniyle Pazar günleri proskinesisten kaçınılmıştır. F. Lübker (1860). *Reallexikon des classischen alterthums für gymnasien*. Leipzig: Teubner, s. 10; A. P. Kazhdan (1991). Proskynesis. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, New York: Oxford University Press, s. 1738.

²⁵D. Vojvodić (2010). On the presentations of proskynesis of the Byzantines before their emperor. *Niš and Byzantium. Eighth Symposium, Niš, 3-5 June 2009*, The Collection of Scientific Works VIII, s. 259-260.

kutsal figürler arasında gerçekleşen ritüelleştirilmiş bir secde etme durumunu oluşturmaktadır. Bu duruşu benimseyen bağışçılar, dua edilenin değerini artırmak için secde etmektedirler. Bu secdenin sonucunda dualarının en etkili şekilde duyulduğuna ve dikkate alındığına inanmaktadırlar²⁶. Antik dönemde ise genellikle bağış yapan kişiler sadece ayakta tasvir edilmiştir. Ayakta tasvir edilen bağışçı portrelerine, Bizans dönemi örneklerinde de rastlanmaktadır. Ancak Bizans döneminde buna bazı yenilikler getirilmiştir. Bizans'taki proskinesisin Roma'daki gibi olmadığı bir gerçektir. Roma'da proskinesis'te sırtları ve başları dik olarak tasvir edilen figürler Bizans'ta sırt yere paralel ve baş aşağı indirilmiş olarak tasvir edilmiştir²⁷.

Bizans'ta dini kurumların (manastırlar, kiliseler vb.) yaygınlaşması için imparatorluk ailesi de dâhil olmak üzere çeşitli statülerdeki baniler tarafından bu kurumlar inşa ettirilmiştir. Bunun için de Bizans halkından kiliselere bağış yapması istenilmiş ve Kilise Babaları bağış yapmada teşvik edici bir rol üstlenmişlerdir²⁸. Bizanslılar mülklerini manastırlara satmaktansa bağışlamayı tercih etmiş ya da yaşlı bağışçılar mülklerinin korunması için manastırlara yönelmişlerdir. Manastırlar, sanat ve mimarlık eserlerine hem sponsor olmuş hem de üretim yapmakla birlikte baniler ile yakın bir etkileşim içerisinde olmuşlardır. İşin içinde zengin bir patron varsa zarif bir şekilde tasarlanmış bir kilisenin ya da manastır binalarının inşasını/yenilenmesini yaptırmıştır. Bu durum için Khora, Pammakaristos, Pantokrator ve Lips vb. en ünlü Bizans kiliseleri örnek verilebilir²⁹. Bizans'ta imparator ile ailesinin güç ve iktidar sergileme adına kendi propagandasını yapmak için birçok yapı inşa ettirmiş ve başkentte imar faaliyetlerinde İmparator Iustinianus, Theodora, Pulkheria ve Anicia Iuliana vb. kişiler banilik örnekleri sergilemiştir³⁰. Gerekli imkânlara sahip aristokratların, kendileri ya da aileleri adına öldükten sonra keşiş ve rahibelerin dualarında anılmak istediklerinden manastır ve kilise binalarının inşasında/yenilenmesinde bani olmak için istekli olmuşlardır. Bağışların kalıcı bir şekilde kaydedilmesini sağlamak için baniler nesneye adlarının ve bağışlarının

²⁶C. J. Hilsdale (2014). *Byzantine art and diplomacy in an age of decline*. New York: Cambridge University Press, s. 130.

²⁷Franses, 2018, **a.g.k.**, 55.

²⁸C. Giros (2012). *Le statut de la donation a Byzance: rhetorique et actes de la pratique (X-XV siecle)*. *Donations et Donateurs Dans le Monde Byzantin Réalités Byzantines*, (Ed. J. Spieser and E. Yota), Paris, s. 97.

²⁹A. M. Talbot (2009). *A monastic world. The Social History of Byzantium*, (Ed. J. Haldon), Wiley-Blackwell, s. 271,273.

³⁰Salikoğlu, 2019, **a.g.k.**, 61.

nedenini yazdırmışlar örneğin; ‘bir yemini yerine getirmek için’, ‘sağlık için’, ‘kurtuluş uğruna’ ya da bir şairden kiliseye sunum koşullarını açıklayan epigram yazılmasını istemişlerdir³¹. Bizans kanunlarına göre kilise kurucuları, kurdukları kurumla ilgili bir takım hak ve görevlere sahip olmuşlardır³². Örneğin, bağışlar ile bani ve ailesinin her türlü vergiden muaf olma hakkı ve manastır kayıtlarındaki belgelerden bağış miktarının cömertliğine bağlı olarak bağışçı için anma törenlerinin sık yapılması ayrıcalığı da tanınmıştır³³. Bizans’ın diğer eyaletlerinde olduğu gibi Kapadokya kiliselerinde de banilere ait portreler (9. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar) genellikle ‘birlikte ayakta durma’ kompozisyonunda resmedilmiştir. Bölgede Karanlık, Derindere, Kırkdamaltı, Çarıklı, Yusuf Koç vb. kiliselerde bani portreleri bulunmaktadır³⁴. Kadınların Bizans kiliselerinin inşa ve süslemesindeki katkıları düşünüldüğünde cömert, etkileyici ve emperyal görüntüler sunmaktadır. Günümüzde banilere ait az sayıda iyi korunmuş portre örnekleri arasında Ayasofya’nın güney galerisindeki IX. Konstantinos ile İmparatoriçe Zoe ve Anadolu dışındaki Ravenna San Vitale’de Theodora panelinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tür portrelerde kadınların imparatorluk ailesinin erkek üyeleriyle birlikte tasvir edilmesi statülerinin, kimliklerinin ve zenginliklerinin erkeklerle bağlantılı olduğunun göstergesidir. Ayrıca kadınların portrelerde tek başına veya başka bir kadınla tasvir edildiği örneklerde mevcuttur. Duvar resimleri dışında yer mozaiklerinde de banilere ait portreler bulunmaktadır. Yer mozaiklerindeki portreler genel olarak resmi ve gayri resmi olarak 2’ye ayrılmaktadır. Örneğin; Ürdün’de Diyakoz Thomas Kilisesi nefinin yer mozaïği üzerinde gayri resmi grupta değerlendirilen banilere ait (kadın/erkek) portreler bulunmaktadır³⁵.

Bağış ve banilik ile ilgili görseller el yazmaları ve duvar resimleri dışında Bizans sanatının her alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu alanlardan biri olan ikonların diğer sanat eserlerinden iki farklı yönü bulunmaktadır. Bunlar; kutsal figürün ayaklarının dibindeki bağışçının varlığından tamamen habersiz olması ve baninin herhangi bir hediye

³¹Talbot, 2009, **a.g.k.**, 273-274.

³²A. Adashinskaya (2018). Founder or donor? images and inscriptions of supplicants in later Byzantium and Medieval Serbia. *Нив II Византија / Niš & Bizans*, 16, s. 195-196.

³³Giros, 2012, **a.g.k.**, 97; Y. Ohtsuki (1992). Donations to the church and the state in the Byzantine Empire: Legislation in the 5th and 6th centuries. *Mediterranean World*, 13, s. 10,18.

³⁴L. Bernardini (1992). Les donateurs des églises de Cappadoce. *Byzantion*, 62, s. 118-140.

³⁵K. C. Britt (2008). Fama et memoria: Portraits of female patrons in mosaic pavements of churches in Byzantine Palestine and Arabia. *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality*, 44(2), s. 119-143.

taşınamamasıdır. Diğer sanat alanlarında kutsal figür baniye karşı daha fazla duyarlı olmuştur ve bani bağışı için İsa ya da Meryem'in huzuruna çıkabilmiştir. İkonlarda resmedilen kutsal figür ile bani arasında manevi bir mesafe söz konusudur. Örneğin; kutsal figür hareket halindeyse ya da atının dörtlüyle koşarken toynaklarının altında resmedilmiş olan baninin kutsal figür ile uzaklığı neredeyse komik boyutlara ulaşmıştır. Ancak her şeye rağmen bağış sahnesi bütünlüğünü korumaktadır. Rütbesi ne olursa olsun her baninin umudu duasına ya da hediyesine İsa'dan açık bir yanıt gelmesidir. Sina Dağı'nda 14. yüzyıldan kalma bir ikona da baninin kutsal figürden bir yanıt beklemesi tüm imgenin doğasını değiştirmiştir³⁶. İkonalarda baninin bağışı dini bir hediye işlevi görmektedir ancak hediye olduğuna dair bir kanıt bulunmamasına rağmen kutsal kişi vasıtasıyla Tanrı'ya sunulan hediye olarak kabul edilmektedir. Bazı örneklerde portrelerin yanında banileri adlandıran bir yazıt eşlik etmekteyken bazı örneklerde portre isimsiz bırakılmıştır bu durum baninin anonim kalmasını ve tam anlamıyla alçakgönüllü olduğunu göstermektedir³⁷.

Bizans'ta saray atölyelerinde saray ve kilise için yapılan lüks dokumalara özel bir ilgi gösterilmiştir. Kilisenin en kutsal yeri olan sunağı süslemek için hediye edilen, altın ile eşdeğerde olan dokumaların ihraçları yasaklanmış, üretimleri sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bayramlarda ve törenlerde kamu binalarının cephelerine asılmış ve mor ipekler altınların parlaklığına katkı sağlamıştır. Yangın, savaş ve yağmalardan bu eserlerin günümüze gelebilen örnekleri Balkanlar'daki manastırlarda ve Batı'nın hazinelerinde korunan dini giysilerdir. Bu örneklerin bazılarında banilere ait görseller bulunmaktadır³⁸.

İster el yazmaları olsun ister ikonalar ya da kiliselerin duvarlarındaki görsellerde düşük rütbeli bağışçılar ile yüksek rütbeli bağışçılar hep aynı rutine katılarak

³⁶N. Sevcenko (1994). The representation of donors and holy figures on four Byzantine icons. *Journal of the Archaeological Society*, 4(17), s. 157-164.

³⁷A. Weyl Carr (2006). Donors in the frames of icons: Living in the borders of Byzantine art. *Gesta*, 45(2), s. 189-191.

³⁸A. Athanasios Karakatsanis (Ed.) (1997). *Catalogue of the exhibition: Treasures of Mount Athos*. Thessaloniki, s. 441-443.

cömertliklerini, zenginliklerini ve dindarlıklarını göstererek karşılığında kurtuluş umudunu bir armağan olarak beklemişlerdir³⁹.

3. BANİLER VE EL YAZMALARI

Bizans dönemine tarihlenen ve günümüze yaklaşık 40.000'i gelmiş olan el yazmalarının önemli bir kısmı Athos Dağı ve Sina'daki manastırlarda korunduğu için bilimsel erişimi zor ve yayımı da uzun süre sancılı olmuştur. Bununla beraber 16-17. yüzyıllarda Batılı bilim adamları ve büyükelçiliklerin himayesine alınan çok sayıda el yazmasının ve artık Athos Dağı ile Sina'daki manastırların bilimsel araştırmalara olanak vermesi Bizans el yazmaları hakkında bilimsel çalışmaların dikkat çekici oranda artmasına neden olmuştur⁴⁰.

Yazılı kaynaklar, ithaf yazıtları ve bağışçı portreleri dikkate alınarak Bizans dünyasında banilik faaliyetlerinin; *İmparatorluk, Aristokrasi, Dini ve Manastır, Elit olmayan nüfus* olmak üzere dört başlık altında toplanabileceği daha önce vurgulanmıştı. Bizans el yazmalarında da benzer sınıflama yapılabilmektedir. Bireyin yapmış olduğu bağış ile dindarlığını sergilediği banilik, toplumsal ve ekonomik statüyü yansıtan bir güç göstergesi olarak da benimsenmektedir⁴¹. Küçük boyutlu bireysel bağışların arkasındaki temel düşünce de baninin Tanrıya olan inancını ve şükran duygularını kanıtlamak istemesidir. Bani yapmış olduğu cömert bağışa karşılık kurtuluş ümidi beklentisi içerisindedir. Dolayısıyla baninin yapmış olduğu bu cömert davranış, zenginliğinin yanı sıra dindarlığını da sergilemektedir⁴². Bu açıdan bakıldığında Bizans el yazmaları banileri arasında çeşitli ünvan ve statüdeki insanların yer aldığı görülmektedir. Cömertlik ve toplumsal bilinç ile ruhlarının kurtuluşunu, manevi huzura kavuşmayı, şükretmeyi ve statülerinin yükselmesini arzulayan banilik faaliyetleri Bizanslı kadınların da banilik yapmasına yol açmıştır⁴³. Bizanslı kadınlar arasında en büyük bağışçılar imparatoriçeler ya da imparatorluk ailesine mensup zengin veya aristokrat kökenli kadınlardır. Ancak

³⁹M. Spieser (2017). The use and function of illustrated books in Byzantine society. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 12.

⁴⁰H. Buchthal and H. Belting (1978). *Patronage in thirteenth-century Constantinople an atelier of late Byzantine book illumination and calligraphy*. Washington: Dumbarton Oaks Studies, s. 1-2.

⁴¹Connor, 2004, **a.g.k.**, 145.

⁴²Spieser, 2017, **a.g.k.**, 13.

⁴³D. Maktal Canko (2016). *Bizans dünyasında ve sanatında kadının yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 351-400.

bunun yanında daha alt tabakadan kadınların da el yazmasında kendi adlarını yazdırarak; dua, dilek, istek, huzur, sağlık, merhamet gibi isteklerde bulundukları görülmektedir⁴⁴. Dolayısıyla Bizans toplumunda banilik cinsiyetten bağımsız olarak gelişmiştir⁴⁵.

Baniler yaptığı bağışı göstermek ve kanıtlamak istercesine yazmanın bir minyatüründe kendini tasvir ettirmiştir. Bu tasvirlerde *ister imparator, aristokrat, ister dini ya da elit olmayan nüfustan biri olsun* hep aynı rutin görülmektedir⁴⁶. Bu kompozisyonlarda genellikle bani, el yazmasını kutsal figüre sunması ile sahneye katılmaktadır⁴⁷. Her baninin görmek istediği Meryem ve özellikle İsa gibi kutsal bir figürle birlikte tasvir edilmek olduğu anlaşılmaktadır. El yazmalarında bani olan imparator ve aristokratların genellikle İsa ya da Meryem'in karşısında aynı boyda ve ayakta durarak tasvir edildikleri dikkat çekmektedir. Sıradan insanlar ise daha çok proskinesis biçiminde tasvir edilmiştir⁴⁸. Temsil tarzındaki bu ayrım, sosyal ayrımın bir işareti olarak yorumlanmış ancak günümüzde bu ayrımı yapabilmek çok da kolay değildir⁴⁹. El yazmasını bağışlayan kişinin ayakta ve bağışı elinde tuttuğu tasvirli örneklerin kilise veya bir manastıra bağışlandığı; elinde bağışı olmayan/tutmayan proskinesis de duran bani tasvirli el yazmalarının ise özel kullanım için sipariş edilmiş olabileceği düşünülmektedir⁵⁰. Bağış nesnesinin elde tasvir edilmediği örnekler ise baninin bağış eylemini ortadan kaldırmamaktadır⁵¹.

El yazmalarında ölümlü ve kutsal figürün basit bir şekilde yan yana gelmesi iki farklı dünyanın bir araya gelmesini simgelemektedir⁵². El yazmasının üretilmesine hamilik sağlayan baninin kutsal bir kişiyle bağ kurması, yazma ve bani arasındaki ilişkiyi de farklı bir boyuta taşımaktadır. Kutsal kişi Tanrı ile bani arasında aracılık etmektedir ve günahlarının bağışlanmasında bir rol üstlenmektedir⁵³. El yazmalarından toplanan verilere göre 9-11. yüzyıl arasında bağışta bulunanların çoğunluğunu din adamları

⁴⁴Connor, 2004, **a.g.k.**, 146-148.

⁴⁵L. James (2001). *Empresses and power in early Byzantium*. London: Leicester University Press, s. 148.

⁴⁶Spieser, 2017, **a.g.k.**, 11.

⁴⁷Franses, 2018, **a.g.k.**, 1-3.

⁴⁸E. Yota (2012). L'image du donateur dans les manuscrits illustrés Byzantins. *Donations et Donateurs Dans le Monde Byzantin Réalités Byzantines*, (Ed. J. Spieser and E. Yota), Paris, s. 270.

⁴⁹Yota, 2012, **a.g.k.**, 270.

⁵⁰Franses, 1987, **a.g.k.**, 22.

⁵¹Yota, 2012, **a.g.k.**, 288.

⁵²Franses, 2018, **a.g.k.**, 11.

⁵³Connor, 2004, **a.g.k.**, 146.

oluştururken, siyasi ve yüksek rütbeli askerlerin az da olsa bağış yaptığı tespit edilmiştir. 12. yüzyıldan sonra bağışçıların rütbe ve ünvanlarından çok az bahsedilmişken 9-10. yüzyıl el yazmalarının kolophonlarında imparatorların adları geçmektedir. Bağışçılar genellikle manastırlardan olmuştur ve bağlı oldukları manastıra bağış yapmak adına el yazmalarının kopyalama masrafının tamamını ya da bir kısmını üstlenmişlerdir. Kişinin el yazmasına bani olabilmesi için entelektüel ve mali düzeyi yeterli olmalıydı. Dolayısıyla bu durum din adamlarının da böyle bir görevi üstlenebilecek maddi imkânlara sahip olduğunu göstermektedir⁵⁴. El yazmalarına en çok banilik yapan kişilerin keşişler olduğu görülse de⁵⁵ ekonomik olarak daha çok refaha sahip olan imparatorların, zengin malzemeli ve kaliteli eserlerin siparişini veren kişilerin arasında olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Eğer bir imparator üyesi bir el yazmasının banisi ise tam sayfa şeklinde değil genellikle kendisinin içinde bulunduğu tören sahnesinde tasvir edilmiştir⁵⁷. Kutsal figürler ile hayattaki koruyucuların ya da bağışçıların yakın duruşunun sahnelendiği el yazmalarında⁵⁸ portreler nadir görülmektedir. Bu durumda el yazmalarının banilerinin kimlikleri monogramlardan, kolophonlardan ya da ithaf şeklindeki yazılardan tespit edilebilmektedir⁵⁹. Kolophonların bozulmasından ya da el yazmasının el değiştirmesi ile kolophonlarının koparılması/kaybolması kaynaklı bani kimlikleri tespit edilemeyen el yazmaları mevcuttur. Günümüze ulaşan Bizans el yazmalarının çok azı bani/hami/bağışçı bilgilerini içeren metinsel içeriğe sahiptir⁶⁰. Baninin kim olduğu hakkında ne kadar çok bilgi öğrenilebilirse, el yazmasındaki resmin o kadar çok aydınlatıldığına inanılmaktadır⁶¹.

⁵⁴Yota, 2012, **a.g.k.**, 266,267,269.

⁵⁵Yota, 2012, **a.g.k.**, 287. El yazmasının bir manastıra sunulması durumunda baniyi anmakla yükümlü olan keşişlere yönelik bir mesaj (bağışçının dindarlığını göstermek) ya da kurtuluşa erme umuduyla İsa ya da azizlere yönelik verilen adanmışlığın mesajını içermektedir. Bkz., Spieser, 2017, **a.g.k.**, 13.

⁵⁶A. Grabar (1966). *The art of the Byzantine Empire: Byzantine art in the Middle Ages*. London, s. 26; G. R. Parpulov (2004). *Toward a history of Byzantine psalters*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago: The University Of Chicago, Departmen of Art History, s. 176.

⁵⁷I. Kalavzerou and C. Tomaselli (2017). The study of Byzantine illustrated manuscripts since Kurt Weitzmann: Art historical methods and approaches. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Leiden: Brill, s. 23-34; P. Serdar Dinçer (2019). Bizans el yazmaları araştırmalarının tarihsel süreci ve “Bizans el yazmaları” çevrimiçi veri tabanı çalışması. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 114.

⁵⁸Hilsdale, 2014, **a.g.k.**, 68.

⁵⁹M. Takiguchi (2017). The study of Byzantine illustrated manuscripts. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 215-216; Serdar-Dinçer, 2019, **a.g.k.**, 114.

⁶⁰Yota, 2012, **a.g.k.**, 285.

⁶¹Franses, 2018, **a.g.k.**, 8-9.

El yazmasının üretim aşamasında yazıcılar, minyatörcüler ve baniler arasında sürekli bir iş birliği olduğu da anlaşılmaktadır⁶². Örneğin Paleologoslar dönemi el yazmalarının ressamı banilerin istekleri doğrultusunda Antik dönemin özlemiyle eskiden yeniye geçen olağanüstü becerilerini sergilemiştir⁶³.

⁶²M. Toumpouri (2018). The 'decorative style' group of Byzantine manuscripts seen with different eyes: Initial explorations, further thoughts, implications and new avenues for research. *Manuscript Cultures*, s. 24; Yota, 2012, **a.g.k.**, 270.

⁶³Buchthal and Belting, 1978, **a.g.k.**, 57.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANİLERİ TESPİT EDİLEN BİZANS EL YAZMALARI

Bizans el yazmaları genel olarak *Dini El Yazmaları, Tarihi Eserler, Kronikler, İmparatorluk Fermanları ve Bilimsel El Yazmaları* olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir. Bizans yazını imparatorluğun en verimli faaliyet alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Hayranlık duyulan imparatorluğun her şeyi aşan büyüklüğünü anlatmak için Bizanslı yazarlar cesur karşılaştırmalardan kaçınmamıştır. Dil, gelenek ve kültür bağlantıları düşünüldüğünde Bizans edebiyatı, Antik Çağ'ın sonundan modern zamanların eşiğine kadar Yunan ulusunun ve Roma devletinin ruhani yaşamının en önemli ifadesidir. 7-8. yüzyıllardaki istisna dışında Bizans'ın Antik Çağ ile edebi ve siyasi açıdan kurduğu bağ hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu bağlamda Bizans yazını da Yunan, Roma, Hristiyan ve Doğu unsurlarının birleştiği yeni bir biçim olarak, Bizanslıların manevi yaşamın önemi bağlılığı yönünde, Yunanca baskın unsur olarak biçimlenmiştir. Dolayısıyla Bizans literatürü, Antik Çağ ile bağlantısı sonucunda filolojik çevrelerde Bizans ruhunu, gücünü ve bağımsızlığını çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Bizans İmparatorluğu yıkıldıktan sonra dahi filoloji eserleri insanlığın genel eğitimi için benzeri görülmemiş bir zenginliği sergilemiştir. Bizans döneminden günümüze ulaşan el yazmalarının yarısından fazlası dini içeriklidir. Sosyal yaşamın temelini *dinin* oluşturması, toplumdaki herkesin dini ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için de dini konulu el yazmalarının destekçisi olması en önemli nedenlerden biri olmalıdır⁶⁴.

“Bizans El Yazmalarında Bağışın/ Bağışçının/ Baniliğin/ Banilerin İzleri” başlıklı doktora tezinde bani tasviri ve isimleri tespit edilebilen 52 adet el yazması incelenmiştir. Bu el yazmalarından 42'si *Dini*, 2'si *Bilimsel*, 3'ü *Ferman*, 1'i *Kronik* ve 4'ü *Tarihi Eserdir*.

1. DİNİ EL YAZMALARI

Eski Ahit (Oktateukh, Psalter), Evangeliar, Lektionar, Perikop, Menelogy, Synaxarion, Asketik, Homilye ve Kutsal Kitap Bizans dini el yazmaları içinde yer

⁶⁴K. Krumbacher (1897). *Byzantinischen litteratur von Justinian bis zum ende des oströmischen reiches* (527-1453). München, s. 1-46.

almaktadır. Doktora tezi kapsamında incelenen dini el yazmaları arasında bani portresinin ya da bani isminin bulunduğu bir Perikop tespit edilememiştir⁶⁵.

“Bizans El Yazmalarında Bağışın/ Bağışçının/ Baniliğin/ Banilerin İzleri” başlıklı doktora tezinde incelenen 52 el yazmasından 42 adedi dini konuludur. Söz konusu el yazmalarından 12 adet eser Eski Ahit temalıdır. Bu eserlerden 1’i Oktateukh (**kat. no. 13**), 1’i Eski Ahit konulu (**kat. no. 2**) ve diğerleri Psalter’dir (**kat. no. 3,4,5,6,7,8,9,10,11,12**). Bizans yazınının en bol resimli el yazmaları arasında yer alan Oktateukh (οκτάτευχος/oktatefhos), Yunanca “οκτά” (sekiz) ve “τευχος” (kitap, konu, mesele) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Oktateukh, Eski Ahit’in ilk sekiz kitabını içermektedir. Bunlar; Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayım, Tesniye, Yeşu, Hâkimler ve Rut’un hikâyeleridir⁶⁶. Oktateukh, el yazmalarının prototipi olarak Eski Ahit’in ilk beş kitabının (Yaratılış, Çıkış, Levililer, Sayım, Tesniye) metin kısmını oluşturan Pentateukos kitapları olarak bilinmektedir⁶⁷. Pentateukh kitaplarına Septuaginta’dan (Eski Ahit metninin İbraniceden Yunancaya çevirisi) “Yeşu, Hâkimler ve Rut”un bölümleri de eklenmiştir⁶⁸. Resimli Oktateukh el yazmalarının arketipi Antakya ve İskenderiye⁶⁹ arasında olduğu varsayılmaktadır. Günümüze gelen örnekleri ise Konstantinopolis kökenlidir. Ayrıca 10. yüzyıl öncesine ait Oktateukh örnekleri günümüze gelememiştir. Resimli Oktateukhlar, genellikle Konstantinopolis aristokratlarının himayesi altında üretilmiş⁷⁰ ve günümüze 6 adet Oktateukh gelmiştir. Bunlar; Vat. Gr. 747 (1050-1075), Vat. Gr. 746 (1125-1155), Vatopedi 602 (13. yy.), Seraglio Oktateukh (1125-1155), İzmir A.1 (1125-1155/ şuan kayıp) ve Laur. Plut. 5.38’dir (1275-1300)⁷¹.

⁶⁵Perikoplar dini törenler için hazırlanmış el yazmalarıdır. Kilisede İncil’in bir bölümünün şiirsel anlatım ile okunması için yazılmıştır. İncil’in anlatımına sıkı sıkı bağlı olmayan, Orta Çağ’ın sonlarından itibaren de kilise yılına ve onun okuma kurallarına dayanan döngüsel şiir olarak ortaya çıkmıştır. Bkz., M. Schumacher (2003). *Perikope. Reallexikon der Deutschen Literaturwissenschaft*’ta, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 3, s. 43-45.

⁶⁶N. Kaplan (2017). *Bizans dönemi resimli oktateukh el yazması: Seraglio (Topkapı Sarayı Gi. 8)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 14.

⁶⁷J. Lowden (1992). *The octateuch: A study in Byzantine manuscript illustration*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s. 2.

⁶⁸Lowden, 1992, **a.g.k.**, 1.

⁶⁹Bkz., Lowden, 1992, **a.g.k.**, 102-103.

⁷⁰J. Lowden (2010). Illustrated octateuch manuscripts a Byzantine phenomenon. *The Old Testament in Byzantium*, (Ed. P. Magdalina and R. Nelson), Washington, D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection Trustees for Harvard University, s. 107,114.

⁷¹Kaplan, 2017, **a.g.k.**, 16.

Psalterler/Mezmurlar, Eski Ahit'te yer alan ilahilerden oluşan bir dua kitabıdır⁷². İbranice “Tehillim” (övgü) anlamına gelen Mezmur, Tanah'ın üçüncü bölümü olan Ketuvim'in ilk kitabıdır. Grekçe “*Psalmoi*” kelimesi İngilizce'ye Psalter, Türkçe'ye ise Mezmur olarak geçmiştir. Psalmoi, telli çalgı eşliğinde çalınan şarkılar anlamındadır⁷³. Mezmurlar, Tevrat ve Pentateukh'un beş kitabına paralel olmasından dolayı her biri Tanrı'ya övgüyle biten beş bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümlerde kanonik kabul edilen 150 adet mezmur bulunmaktadır⁷⁴. 151. Mezmur ise apokrif olarak kabul edilmektedir⁷⁵.

İbrani alfabesine göre akrostiş tekniğinde yaklaşık olarak MÖ. 1000'li yıllarda bestelendiği kabul edilmektedir⁷⁶. Ayinlerde ilahi olarak okunan Mezmurların büyük bir bölümü Davut Peygamber'e diğerleri ise Asaf, Ezrahlı Eytan, Korahoğulları, Musa ve Süleyman'a atfedilmiştir⁷⁷. Mezmurların başta Konstantinopolis olmak üzere imparatorluğun çeşitli manastırlarında üretildiği bilinmektedir. Resim-metin ilişkisi içerisinde de aristokrat ve marjinal Mezmurlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Aristokratik Mezmurlarda minyatürler bir çerçeve içinde iken marjinal Mezmurlarda minyatürler çerçevesizdir. Genel olarak manastırlarda üretildiği düşünülen marjinal Mezmurların günümüze ulaşan örnekleri çok azdır. Bunlar; Khludov Psalter, Pantakrator Psalter, Paris Fragment, Theodore Psalter, Barberini Psalter, Vat. Gr. 1927, Cod. Gr. 20, Bristol Psalter ve Hamilton Psalter'i olmak üzere dokuz adettir⁷⁸. Doktora tezinde incelenen Mezmurlardan 9 adedi (**kat. no 3,4,5,7,8,9,10,11,12**) aristokrat ve 1 adedi (**kat. no. 6**) marjinal Mezmurdur.

Doktora tezi kapsamında incelenen eserler arasında Hristiyan inancının temelini oluşturan 1 adet Kutsal Kitap'ta (**kat. no. 1**) bani/hami tasviri tespit edilmiştir. Kutsal

⁷²R. J. Z. Werblowsky and G. Widger (1997). *The Oxford dictionary of the Jewish religion*. New York, s. 553.

⁷³C. H. Bullock (2018). *Encountering the book of psalms*. Grand Rapids, s. 1.

⁷⁴M. D. Coogan vd. (Ed.) (2010). *The new Oxford annotated Bible*. New York, s. 773.

⁷⁵H. B. Swete (1900). *The Greek of the Septuagint. An Introduction to the Old Testament in Greek*, Cambridge, s. 313.

⁷⁶Coogan vd., 2010, **a.g.k.**, 773.

⁷⁷D. Kidner (1973). *Psalms 1-72 an introduction and commentart on books I and II of the psalms*. Ontario, s. 33-36.

⁷⁸M. Çetinaslan ve A. C. Özçelik (2022). Bizans dönemi marjinal psalterion el yazmalarında Davut Peygamberin İsa Peygamber hakkındaki kehanetleri. 25. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, (Ed. A. Çaycı ve A. Yavuzylmaz), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, s. 797; P. Perry (1921). An unnoticed Byzantine psalter-I. *The Burlington Magazine For Connoisseurs*, 38(216), s. 120.

Kitap, iki bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; ilk bölümü oluşturan Eski Ahit (Ahd-i Atik) 39 kitap ve ikinci bölümü oluşturan Yeni Ahit (Ahd-i Cedid) 27 kitaptan oluşmaktadır. Eski Ahit, sadece Yahudilere yönelik iken Yeni Ahit, diğer insanları da kapsamaktadır. Bundan dolayı Yahudi kutsal kitaplarına Eski Ahit, İsa'nın ahdini anlatan kutsal metinlere ise Yeni Ahit denilmiştir. Eski Ahit ve Yeni Ahit'i içine alan Kutsal Kitap, günümüzde birçok dile çevrilmiştir. Bu çeviriler arasında; İngilizce Holy Bible, Fransızca La Sainte Bible, Almanca Bibel, Türkçe ise Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes veya Mukaddes Kitap denilmiştir⁷⁹.

Doktora tezinde incelen el yazmaları arasında 27 adet eser Evangeliar'dır (Yeni Ahit'in dört İncilinden birini veya daha fazlasını içeren kodeks). Bu eserlerden 3'ü Yeni Ahit (**kat. no. 14,15,16**), 9'u da Tetraevangelion'dur (**kat. no. 17,18,19,20,21,22,23,24,25**). Fransız paleograf A. Dain, dünya koleksiyonlarındaki Yunanca el yazmalarının toplam sayısının yaklaşık 55.000 olduğunu ve bu el yazmalarının da yaklaşık yarısının Bizans döneminden (4. yüzyıldan yaklaşık 1453'e kadar) kalmış olduğunu söylemiştir ancak Dain'in kitabının yayınlanmasından sonra çok daha fazla el yazması keşfedilmiş ve kataloglandırılmıştır. Eğer üretim şekillerine bakılırsa, belirli yüzyıllarda, belirli bölgelerde kaç tane Yeni Ahit konulu el yazması üretildiğinin bilgileri ya mevcut değildir ya da güvenilir değildir. Bizans döneminde üretilen el yazmalarının toplam sayısının yüzde on ile on beşinin *Yeni Ahit* olduğu üzerinde durulmaktadır. Yeni Ahit konulu el yazmalarının fiziksel özellikleri incelendiğinde Mezmurlar, Menologyalar vb. eserlerden farklı değildir. Ancak genel olarak Tetraevangelion ve Lektionar daha sık iki sütunlu, her zaman daha büyük boyutta ve daha büyük yazı stilinde yazılmış Yeni Ahit ise daha sık tek sütunda, daha küçük boyutta ve daha küçük bir yazıyla yazılmıştır. J. Lowden'a göre Yeni Ahit konulu el yazmalarının cömertçe süslenmesi nadir görülen bir örnektir ve daha çok mütevazı bir şekilde süslenmiştir. Ancak tamamen süslemenin olmadığı örneklerde nadirdir. 11-12.

⁷⁹S. Çinpolat (2020). Kitab-ı Mukaddes'in Türkçeye çeviri süreci ve Ali Ufki Bey'in çevirisinin önemi. *Dini Araştırmalar*, 23(59), s. 429.

yüzyıllarda Bizans İmparatorluğu'nda manastır ve kiliselerin sayısının artması ile Yeni Ahit'e özellikle de sözlüklere olan talep giderek artmıştır⁸⁰.

Doktora tezi kapsamında incelenen 27 Evangeliar'dan 9'unu Tetraevangelion oluşturmaktadır. İsa'nın hayatını ve sözlerini içeren metinler olan Tetraevangelion'un içeriğini Matta, Markos, Luka ve Yuhanna oluşturmaktadır. Markos bu İncil'ler arasında en eskisi olarak kabul edilmektedir. Tetraevangelion kendi arasında iki gruba ayrılmaktadır. Matta, Markos ve Luka bir grupta; Yuhanna diğer gruptadır. İlk gruptaki İncil'ler, konuları daha geniş ya da daha dar bir şekilde ele aldıkları için *sinoptik* olarak adlandırılmaktadır. Yuhanna'da ise tamamen farklı bir tarzda yazılmıştır⁸¹.

İncelenen Bizans dini el yazmaları içinde 8 adet Lektionar'da **(kat. no. 30,31,32,33,34,35,36,37)** bani tespit edilmiştir. Lektionar örneklerinin ilk kez 5. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir⁸². Bezemeli örnekleri ile ilk kez 9. yüzyılda karşılaşılan İncil'den alınmış bir konunun kısaca anlatımlarını veren bu tür el yazmalarının en iyi dönemi Orta Bizans olarak kabul edilmektedir⁸³. Bunun en önemli nedeni İncil'in litürjik formlu ders kitabı olarak Orta Bizans döneminin dini ayinlerinde yoğun kullanımıdır⁸⁴. İncil'in özel pasajlarını içeren ayinle ilgili kitaplar olan Lektionar, Yeni Ahit'te Elçilerin İşlerinden ya da Mektuplarından mı alındığına göre farklı adlar ile anılmaktadır. İncil'den alınan pasajları içeren koleksiyona Yunanca'da "Εὐαγγέλιον" ya da "Εχλογαδιον του ευαγγελιον" denir⁸⁵.

Tetraevangelion, Elçilerin İşleri ve Mektupları ve Lektionar'lar muhtemelen en sık kopyalanan el yazmalarıdır ve Bizans dönemindeki tüm Yunanca el yazmalarının yüzde onunu hatta on beşini oluşturuyor olabilir⁸⁶.

⁸⁰N. Kavirus-Hoffmann (2016). Producing New Testament manuscripts in Byzantium scribes, scriptoria, and patrons. *The New Testament in Byzantium*, (Ed. R. Nelson), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 117-146.

⁸¹F. Aydın (2015). *Hristiyanlık*. Sakarya: İlitam, s. 40,42.

⁸²J. Baudot (1910). *The lectionary its sources and history*. London, s. 5.

⁸³M. L. Dolezal (1991). *The Middle Byzantine lectionary: Textual and pictorial expression of liturgical ritual volume one*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago: The University of Chicago, Departmen of Art, s. 2.

⁸⁴Dolezal, 1991, **a.g.k.**, 1,8.

⁸⁵Baudot, 1910, **a.g.k.**, 1-2.

⁸⁶Kavirus-Hofmann, 2016, **a.g.k.**, 117-146.

Doktora tezi kapsamında incelenen Bizans el yazmalarında bani tasviri ya da yazıtlarının yer aldığı azizlerin hayatının anlatıldığı takvim olan Menologya örneğine 1 el yazmasında (**kat. no. 38**) tespit edilmiştir. Menolog; Ortodoks Kilisesi'nde verilen isimdir. Aynı zamanda aylara göre göre düzenlenmiş kitap anlamına gelmektedir⁸⁷. Azizlerin hayatını litürjik takvime göre düzenleyen Menolog türü el yazmalarının çok azı resmedilmiş olup genellikle düz metinler halindedir⁸⁸. Ancak tez kapsamında, Menologya gibi bir takvim olmasa da azizlerin kısa yaşam öykülerinin toplandığı Synaxarion bulunmaktadır (**kat. no. 39**). Synaxarion aynı içeriğe sahip olmakla beraber bazı farklılıklar içermektedir⁸⁹. İki ayrı eser olan Menolog ile Synaxarion bir süre ortak kullanılmış ancak İmparator II. Basileios (958-1025) tarafından yaptırılan bir düzenlemeyle Synaxarion Menolog/Menoloji/Menai ile birleştirilmiştir⁹⁰. Bizans el yazmaları içinde önemli sınıfı oluşturan bu yazmalar genellikle resimsizdir⁹¹.

Kiliselerde verilen vaazların bir araya toplandığı 4 adet Homilyede (**kat. no. 26,27,28,29**) bani tasviri görülmektedir. İncil'den bölümlerin açıklandığı ve dinsel konuşmaların toplandığı el yazmalarıdır. Homilyeler, MS. 1-8. yüzyıl arasında Kilise Babaları tarafından kaleme alınmıştır ve papazların bulunmadığı ya da dinsel öğretinin yanlış yorumlanabileceği ortamlarda okunmaktadır⁹².

Doktora tezinde incelen el yazmaları arasında 1 adet eser Asketik'tir (**kat. no. 40**). Dünyevi zevklerden uzak durma, bedenin isteklerini yenmek için isteyerek acı çekmek anlamında kullanılan ve *bedenin özel bir amaç için disiplin edilmesi* anlamındaki Yunanca "*ascesis*" sözcüğünden gelmiş olan Asketika'nın Türkçe karşılığı sofuluk, inzivaya çekilmek ve çileciliktir. Bedenin arınması fikri Antik Çağ'lardan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bunun için bazı yasaklar ve tanrısal ritüellere uyulması zorunlu olmuştur. Örneğin keçi eti yememek, keçi derisinden yapılan ürünleri kullanmamak gibi

⁸⁷H. Thurston (1911). Menologium. *The Catholic Encyclopedia*, 10, New York, s. 191-192.

⁸⁸Sahilli, 2016, **a.g.k.**, 367; Menolog eserlerin kaynağı onuncu yüzyılın ikinci yarısında Symeon Metaphrastes'in hazırlamış olduğu on ciltlik "Anma Takvimi"dir. Günümüzde de kiliseler tarafından hala kabul görmektedir. Bkz., C. Hogel (2002). *Symeon Metaphrastes: Rewriting and canonization*. Copenhagen, s. 61.

⁸⁹S. Sahilli (2016). 14. yüzyıl Bizans dönemine ait minyatürlü bir el yazmasının ikonografi ve üslup açısından değerlendirilmesi (Oxford University, Bodleian Library, MS. GR. Th. F1). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), s. 367.

⁹⁰A. Fortescue (1911). Symeon Metaphrastes. *The Catholic Encyclopedia*, 10, New York, s. 225-256.

⁹¹Sahilli, 2016, **a.g.k.**, 367.

⁹²A. Gevgilili ve ark. (Ed.) (1997). Homilye. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2, İstanbul: Yem Yayın, s. 809.

uygulamalar asketik yaşamın uygulamaları arasında yer almıştır. Bizans İmparatorluğu boyunca sayısız manastır ve inziva yerinde uygulanan manastırcılık hareketi için sürekli bir teşvik sağlanmıştır. Dolayısıyla asketik yazılar istisnasız olarak keşişler tarafından yazılmıştır⁹³.

İncelenen Bizans dini el yazmaları içinde 1 adet eser Teolojik Çalışmalar'da (**kat. no. 41**) bani tespit edilmiştir. Ioannes Kantakouzenos'un teolojik çalışmalarını içeren bu grup; Kantakouzenos'un 1354 ile 1383 yılları arasındaki manastır hayatı boyunca anılarını ve bir dizi polemik eserin çalışmasını içermektedir. Bu eserlerden şimdiye kadar sadece ikisi yayımlanmıştır. Birinci eseri; keşiş Hristodulos takma adını kullanan Kantakouzenos'un Barlaam ve Gregory Akindynos'un sapkın öğretilerine karşı yazdığı çalışması *Prolog* ya da *Prooemium*'dur. İkinci eseri; dört bölümden oluşan Hristiyan inancı ve Müslümanlara karşı olan incelemelerdir⁹⁴.

Doktora tezinde incelen el yazmaları arasında 1 adet eser (**kat. no. 42**) Ioannes Klimakos'un Kutsal Yükseliş Merdiveni'dir. *Scholastikos*, *Sinaites* ve ana eserinden sonra Klimakos lakabını alan Ioannes, yaklaşık olarak 525-600 yılları arasında yaşamıştır. Ioannes eserini Yakup'un merdivenine atıf etmiş ve İsa'nın yaşamına karşılık gelen 30 bölüme ayırmıştır⁹⁵. Yükselişi simgeleyen merdiven motifi Eski Ahit'in Tekvin bölümünde geçmektedir. Bu bölümde anlatılanlara göre; Yakup Peygamber Esav tarafından takip edilmekten korktuğu için Şekem yolundan ayrılarak Luz şehrine gelir ancak üzerinde giysisi olmadığı için burada konaklayamaz ve bunun üzerine Beytel'de bir taşın üzerinde uyur ve rüyasında göklere kadar uzanan bir merdiven görür. Ayrıca rüyasında bu merdiven üzerinde Tanrı Yehova'nın da durduğunu ve Yehova, Yakup'un üzerinde yattığı toprakları ona vereceğini ve soyunun da artacağını söyler⁹⁶. Ioannes Klimakos'un *Kutsal Yükseliş Merdiven*'i özünde bir keşişin yaşam ve davranışlarının merkezinde yer alan çeşitli erdemler ve erdemsizlikler üzerine otuz basamaklı veya bölüm halinde sunulan ahlaki ve çileci bir incelemeyi oluşturmaktadır⁹⁷. İsa'nın otuz

⁹³G. Yazıcı Çetin (2020). Sosyal bir olgu olarak Hristiyanlık ve Hinduizmde Asketizm. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), s. 371; Krumbacher, 1897, **a.g.k.**, 139.

⁹⁴D. M. Nicol (1968). *The Byzantine family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460*. Dumbarton Oaks Studies Eleven, s. 98-99.

⁹⁵Krumbacher, 1897, **a.g.k.**, 143.

⁹⁶N. Sümer (2018). Mitolojik ve dinsel bir yükseliş simgesi olarak merdiven. *ÇÜİFD*, 18(1), s. 265.

⁹⁷J. M. Duffy (2010). Reading John Climacus: Rhetorical argumentation, literary convention and the tradition of monastic formation. *Journal of Early Christian Studies*, 18(1), s. 145-146.

yıllık yaşamının anısına otuz bölüme ayrılmış olan eser, başlangıçta komşu manastırın rahipleri için yazılmış ve kısa sürede Bizans'ta en çok okunan ve sevilen kitaplardan biri olmuştur⁹⁸. Ioannes Klimakos'un Kutsal Yükseliş Merdiveni'nin orijinalini okuyanlar eserin alışılmadık dil tarzı ve yapısını kavramanın kolay olmadığını belirtmişlerdir. A. Kazhdan gibi bazı araştırmacılar kitabın konusunun "sistematik olmadığını" savunmuşlardır. Diğer araştırmacılar ise bazı temel düzenleri haritalandırmaya çalışmak için çok zaman harcamışlar ancak hiçbiri genel kabul görmemiştir. Son olarak H. R. Johnsen, doktora tezinde şimdiye kadar en ayrıntılı çalışmayı ortaya koymuştur. Kutsal Yükseliş Merdiveni'nin sadece Yunanca olarak yazılan ve günümüze ulaşan el yazması nüshalarının sayısı yedi yüzden fazladır⁹⁹.

2. BİLİMSEL EL YAZMALARI

Tıp, Farmakoloji, Astroloji ve Topoğrafya ile ilgili el yazmaları Bilimsel el yazmaları içinde değerlendirilmektedir. Doktora tezi kapsamında incelenen el yazmalarında 1 adet tıp (**kat. no. 43**) ve 1 adet farmakoloji (**kat. no. 44**) konulu el yazmasının banisi bulunmaktadır.

Kurumsal yapılar ve değer sistemleri değiştiğinde bilimsel temsillerde buna uygun olarak değişmiştir. Bilim ile uğraşanların imparatorlar tarafından ödüllendirildiği Bizans dünyasında bilim iki kaynağa dayandırılmaktadır. Birincisi; Bizans İmparatorluğu boyunca kopyalanmaya devam eden, çoğu zaman İskenderiye, Atina veya Suriye'deki öğretilerden gelen Antik Çağ'ın sayısız bilimsel incelemeleri, ikincisi ise İslam, Latin ve Yahudi kökenli bilimin Bizans'a uyarlamalarıdır. Ancak bununla beraber Bizans'ta İskenderiye'de veya İslam dünyasında olduğu gibi, hastaneler ve tıp fakülteleriyle ilgili hiçbir zaman bilimsel temeller oluşturulamamıştır¹⁰⁰. Katalogda yer alan Paris gr. 2144 no'lu el yazması (**kat. no. 43**) Hipokrat'ın çizimlerini içermektedir. Farmakoloji konulu eser ise Dioskorides'in, 1. yüzyılda yazdığı De Materia Medica adlı eserinin bir kopyasıdır (**kat. no. 44**). İyileştirme gücü bakımından faydalı, tıbbi açıdan tedavi

⁹⁸A. L. Moore (Çev.) (1959). *St. John Climacus the ladder of divine ascent*. London: 24 Russell Square, s. 18-19.

⁹⁹Dufy, 2010, **a.g.k.**, 145-146.

¹⁰⁰A. Tihon (2009). Les sciences exactes a Byzance. *Byzantion*, 79, s. 380-381.

edebilen bitkilerle ilgili olan MS. 1. yüzyılın farmakoloji kitabı/Dioscorides'in bitkileri, Orta Çağ'da çok popüler olmuş Latince ve Arapça çevirileri de yapılmıştır.

Bizans dünyasında Bilimsel konulu el yazmalarının önemli bir kısmını Astronomi konulu el yazmaları oluştursa da (Vat. gr. 1291 (813-820), Paris grec. 36 (14-15. yy.), Paris grec. 2107 (15. yy.), Paris grec. 2180 (15. yy. 3. çeyreği) Paris grec. 2243 (1339) ve Paris grec. 2286 (1353)¹⁰¹ söz konusu eserlerde bani izlerine rastlanmamıştır.

3. İMPARATORLUK FERMANLARI (CHRYSOBULL)

Bizans'ta imparatorluk fermanı yazma geleneği 11. yüzyıldan sonra başlamıştır. 13. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluk fermanlarının sayısında bir artış olduysa da günümüze gelen yaklaşık 250 orijinal imparatorluk belgesi bulunmaktadır. 1052-1451 yılları arasına tarihlenen bu imparatorluk belgeleri üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grup; '*chrysoboullos logoları*' olarak adlandırılan '*büyük imtiyazlar fermanı*'dır (I. Aleksios Komnenos'un hükümdarlığının sonuna kadar yazılanların 150 tanesi korunmuştur). İkinci grup; '*sigillion*' ya da '*chrysoboullon sigillion*' olarak bilinen '*küçük imtiyazlar sözleşmesi*'dir. Üçüncü grup; '*thzprostagma*' ya da '*horismos*' olarak adlandırılır (13. yüzyıldan 1445'e yıla kadar yazılmış olanlardan 60 tanesi günümüze sağlam ulaşmıştır)¹⁰². İlk iki örneği mor ipeklidir ve belgenin altında altın mühür bulunmaktadır. Yedi metreye kadar uzanan boyutları olan belgenin başındaki kafes içinde uzun karakterli harfler Yunanca olarak yazılmıştır. Daha sonra Yunanca ve Latince'den oluşan giriş kısmı gelmektedir¹⁰³. Metnin son kısmında tarihi yer alan belge altınla mühürlenerek rulo haline getirilirdi¹⁰⁴. Katalog bölümünde Bizans el yazmaları arasında bani tasvirlerinin yer aldığı 3 adet ferman bulunmaktadır (**kat. no. 45,46,47**). Tez kapsamında incelenen Fermanların üçüde birinci gruba dâhil edilmektedir.

¹⁰¹S. Lazaris (1993). Inventaire sommaire des manuscrits grecs scientifiques illustrés de la Bibliothèque Nationale de Paris manuscrits zoologiques, botaniques, remèdes, recettes d'antidotes, alchimiques, astrologiques. *Bvçavtiaká*, 13, s. 193-194.

¹⁰²A. E. Müller (2008). Imperial chrysobulls. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (Ed. E. Jeffreys, J. Haldon and R. Cormack), New York: Oxford University Press, s. 129-130.

¹⁰³O. Kresten (1971). Zur sogenannten pertinenzzeile der Byzantinischen kaiserurkunde. *Byzantina*, 3, s. 64.

¹⁰⁴E. A. Müller (1995). Die Entwicklung der roten urkundenselbstbezeichnungen in den privilegien byzantinischer kaiser. *Byzantinische Zeitschrift*, 88, s. 86.

4. KRONİKLER

Tarihsel olayların yazıldığı ve resmedildiği yıllıklar olarak bilinen Bizans kronikleri, genellikle Yaratılış ile başlar ve yazarın ömrünün sonuna kadar uzanan anlatıları içerir. Yunanca iki kelime “chronographia” ve “chronikon” kronik için kullanılmıştır¹⁰⁵. Zengin konu çeşitliliğine sahip (felaketler ve doğa olayları, düşman saldırıları, fetihler, hanedanlar, taç giyme, doğum ve ölüm gibi konuların yanı sıra kiliseyle ilgili durumlar, vb.) ve bunlar hakkında da bilgi içeren¹⁰⁶ kronikler genellikle önceki kroniklerde geçen olayları tekrar etme eğilimindedir. Kroniklerin dikkati çekecek üç özelliği bulunmaktadır. Birincisi, muazzam uzunlukta olmaları, ikincisi, önceki kroniklerin içeriklerini doğru bulmaları; üçüncüsü ve hepsinden önemlisi Bizans kültüründe iyi hikâyelerin bir propaganda aracı olarak kullanılmasıdır¹⁰⁷. Katalogda banisi tespit edilen 1 adet kronik bulunmaktadır (**kat. no. 48**). I. Manuel Komnenos döneminin tarihçisi (1143-1180) Konstantin Manasses Kroniği’nde Manasses ve banisi İrene ile birlikte tasvir edilmiştir.

5. TARİHİ ESERLER

Bizans tarih yazımı MÖ. 5. yüzyılda Herodot tarafından kurulan antik tarih yazımı geleneğini izlemiştir. Bizans tarihi eserleri iki grup altında değerlendirilmektedir. İlk olarak dünyanın yaratılışından yazarın yaşadığı dönemde sona eren evrensel tarihtir. İkincisi ise Caesarea’lı Eusebius tarafından kurulmuş ve 6. yüzyılda etkinliğini kaybetmiş kilise tarihidir. 1453 yılında kadar Bizans tarih anlatım dizisi kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Tarihi içeriğe sahip birçok el yazması günümüzde mevcuttur ancak bunlardan çok azı minyatürlüdür¹⁰⁸.

Manastırların kuruluş ilkelerini belirleyen bir çeşit vakfiye olarak kabul edilen “typikon”lar tarihi eserler içinde değerlendirilmektedir. Manastır kurucusu ya da manastır başrahibi tarafından kaleme alınmış bu belgeler 9. yüzyıldan itibaren yazılmaya

¹⁰⁵R. Scott (2012). *Byzantine chronicles and the sixth century*. London and New York: Routledge, s. 34.

¹⁰⁶Ş. Kılıç (2013). Önemli bir Bizans kısa kroniği ve Osmanlı tarihine katkıları. *Tarih Dergisi*, 55, s. 34.

¹⁰⁷Scott, 2012, **a.g.k.**, 34.

¹⁰⁸W. Treadgold (2007). *The early Byzantine historians*. New York: Palgrave Macmillan, s. 1-17.

başlamıştır ve günümüze gelen 61 typikon bulunmaktadır¹⁰⁹. Her manastır kurucusunun kendine ait kuralları olduğunu gösteren typikonlar bir manastırın nasıl işleyeceği, dua, ibadeti ve yönetimi hakkında bilgileri içermektedir¹¹⁰. Günümüze gelen typikonlardan ikisinin banisi bilinmektedir (**kat. no. 50,51,52**). 14. yüzyıla tarihlenen üç typikonda da bani tasvirleri yer almaktadır.

Doktora tezinde incelen el yazmaları arasında 1 adet eser (**kat. no. 49**) Panoplia Dogmatika'dır. *Savaşçı bir üslup* anlamında olan Yunanca "Panoplia" kelimesi ruhani bedenın günahkâr sapkınlığını, Kilise Babalarının kutsal sözleriyle ortadan kaldırarak Hıristiyanların korunduğuna ve iyileştirildiğine inanılmıştır. Tipik bir Komnenoslar döneminin teolojik yapısını oluşturan Panoplia Dogmatika,¹¹¹ I. Aleksios Komnenos'un (1048-1118) emriyle sipariş edilmiştir. "*İki ucu keskin bir kılıç*" olan bu antoloji Kilise Babalarından metinler içermekte ve Erken Hıristiyanlık döneminden 12. yüzyılın sapkın hareketlerine kadar önemli sapkınlıkları kronolojik bir sırayla çürütmüştür¹¹². Hükümdarlığı sırasında çeşitli sapkınlık türlerinin üstesinden gelen I. Aleksios, imparatorluk projesi olan Panoplia için Konstantinopolisli teolog Euthymios Zigabenos'u seçmiş ve sapkınlık uzmanları arasında önemli bir isim yapmıştır. Zigabenos, Panoplia'da Konstantinopolis'in çağdaş otorilerinden veya herhangi bir piskoposundan bahsetmemiş yalnızca geçmişteki ünlü teologlarından bahsetmiştir. Ayrıca metin alıntılarının çoğunda orijinal metne atıfta bulunan bir başlık ya da epigraf bulunmakta ancak Zigabenos tarafından verilen başlıkların yanıltıcı olduğundan alıntıların kesin olarak tanımlanması çok zordur. Katalog bölümünde tanımlanan Vat. gr. 666, 11. yüzyıla tarihlendirilmekte ve baniye ait toplam 3 sayfa ithaf minyatürü bulunmaktadır¹¹³.

¹⁰⁹A. M. Talbot (1999). Bizans manastır sistemine giriş. *Cogito*, 17, s. 5-6.

¹¹⁰S. Doğan (2003). Ortaçağ manastır sistemi: Doğu ve Batı manastırları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), s. 77.

¹¹¹H. Kusabu (2013). *Comnenian Orthodoxy and Byzantine heresiology in the twelfth century: A study of the Panoplia Dogmatica of Euthymios Zigabenos*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago: The University of Chicago, Department of History, s. 1-9.

¹¹²N. Miladinova (2014). The Panoplia Dogmatike by Euthymios Zygadenos: A study on the first edition published in Greek in 1710. *Texts and Studies in Eastern Christianity*, 4, Leiden-Boston: Brill, s. 1.

¹¹³Kusabu, 2013, **a.g.k.**, 1-9.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG VE DEĞERLENDİRME

1. KATALOG

1.1. Dini El Yazmaları

1.1.1. Kutsal Kitap

Katalog No : 1

Türü : Kutsal Kitap

Adı : Leo Kutsal Kitabı (Leo Bible/Vat. Reg. Gr. 1)

Tarihi : 10. Yüzyıl

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Vatikan Apostolik Kütüphanesi (Biblioteca Apostolica Vaticana)

Banisi : Leo Sakellarios (?)

El Yazması Hakkında: Leo Kutsal Kitabı (Roma, Vat. Reg. Gr. 1), orijinalinde hem Eski hem de Yeni Ahit'i içeren resimli el yazması olması nedeniyle türünün hayatta kalan tek örneği olarak kabul edilmektedir. 10. yüzyılın ortalarında üretilmiş el yazmasından günümüze sadece ilk cildi “Eski Ahit” bölümü gelmiştir. Leo'nun merhum kardeşi Konstantinos tarafından kurulan bir Aziz Nikolaos manastırına hediye edildiği bilinen el yazması 411-414 × 267-286 mm ölçüleri ile Bizans'ta şimdiye kadar üretilmiş en büyük ciltlerden biridir. Leo Kutsal Kitabı'nı oluşturan yirmi beş Eski Ahit kitabından on üçü, eşlik ettikleri kitaptan figürleri veya anlatıları gösteren tam sayfa minyatürler içerir. Dolayısıyla el yazması 18'i tam sayfa minyatürlerin yer aldığı 565 yapraktan oluşmaktadır. İki ciltlik Kutsal Kitap, Bizans'ta alışılmışın dışında bir uygulamadır. Çünkü Bizans'ta baniler genellikle Kutsal Kitab'ın tamamı yerine Mezmurlar veya Oktateukh gibi daha kısa ve daha pratik seçimleri tercih etmişlerdir. Leo Kutsal Kitabı'nın en belirgin özelliği, Kutsal Kitab'ın ön sayfalarında minyatürleri çevreleyen on iki heceli epigramlardır. Resimli ön parçalar, kutsal metinler ve nükteli şiir kombinasyonuyla Leo Kutsal Kitabı'nın ortak bir çalışmanın ürünü olduğu düşünülmektedir. Yani bani Leo Sakellarios'un yanında bir ressam, bir şair ve en az bir yazar yer almalıydı. Leo Kutsal Kitabı'nın minyatürlerinde Yeni Ahit ve İsa'nın

yaşamına atıf yer almamaktadır. İkonografisi Eski Ahit materyaline bağlıdır. Yani epigramlar olmadan okunamaz ve görsel olarak Eski Ahit anlatısı sunmaktadır. Dolayısıyla epigramlar ve minyatürler birbirinden bağımsız değildir. Metinde İncil'in tefsir yorumu izleyiciye Eski Ahit'in nasıl yorumlanacağı konusunda talimat vermektedir. Yani kısaca el yazması Eski Ahit'teki hikâyelerin ve figürlerin Yeni Ahit olayları ve Hristiyan ahlakıyla nasıl ilişkili olduğunu açıklamaktadır¹¹⁴. Leo Kutsal Kitabı'nın ayırt edici özelliklerinden biri de metinlerin başlangıçlarına eşlik eden çiçek motifleri (yaprak, çiçekli taçlar, rozetler ve palmetler) ve geometrik desenli başlıklar ile baş harfler gibi figüratif olmayan süslemelerdir¹¹⁵.

Bani Kimliği: Leo Kutsal Kitabı fol. 1^v'de İncil'in içeriğini özetleyen, bağışçısını ve yazarını tanımlayan bir epigram sayfası bulunmaktadır. Baninin kimliği ve ünvanları fol. 1^v de 11. satırda yazılmıştır¹¹⁶ (Resim 1). Metinde kesin olan İncil'in Aziz Nikolaos'a adanmış bir manastıra, Sakellarios makamını elinde bulunduran Leo adlı bir hadım tarafından bağışlandığıdır. Buradan hareketle C. Mango 1969 yılındaki çalışmasında¹¹⁷, 10. yy. ilk yarısında yazılmış iki mektuptan yola çıkarak “*Λέοντι σακελλαρίῳ (Leonti Sakallerio)*” ile hitap edilen kişinin Leo Sakellarios olduğunu dolayısıyla Bizans İmparatorluğu'nda MS. 925-944 yılları arasında bir Leo Sakellarios'un görevde olduğunu kanıtlamıştır. Hem dini hem de idari ünvanı işaret eden Sakellarios, 9. yüzyılın ortalarından sonra genel bir denetçi ve yüksek rütbeli memur olarak kabul edilmektedir¹¹⁸.

¹¹⁴T. F. Mathews (1977). The epigrams of Leo Sacellarios and an exegetical approach to the miniatures of Vat. Reg. Gr. 1. *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, s. 98; K. Elridge (2014). *Ktētōr and synthesis: Epigrams, miniatures, and authorship in the Leo Bible*. Program Authorized to Offer Degree: Art History, Washington: Washington of University, s. 1-11; D. Olster (1994). Byzantine hermeneutics after iconoclasm: Word and image in the Leo Bible. *Byzantion*, 64(2), s. 419.

¹¹⁵E. Yota (2017). The complete Bible. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 188-192.

¹¹⁶Franses, 1987, **a.g.k.**, 12; Mathews, 1977, **a.g.k.**, 99.

¹¹⁷C. Mango (1969). The date of Cod. Vat. Regin. Gr. 1 and the ‘Macedonian Renaissance’. *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia*, 4, s. 121-126; O. Wulff (1924). *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, II, s. 526; Elridge, **a.g.k.**, 2014, 5.

¹¹⁸İdari işlevi yüzyıllar içerisinde değişim göstermiş bu ünvanın bilinen ilk yetkilisi, Zeno tarafından atanan Paulus isimli bir köledir. Erken dönemde görevi imparatorun yatağını düzeltmek olan Sakellarios'un görevi, 9. yüzyılın ortalarında genel bir denetçi ve yüksek rütbeli memur olarak görülmektedir. Dini işlevi ise muhtemelen imparatorluk kurumları arasındaki bağlantı ile ilişkili olarak benzer bir katedral hazinesi arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır. A. P. Kazhdan (1991). Sakellarios. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, New York: Oxford University Press, s. 1829.

Bani Tasviri: Leo Kutsal Kitabı beş tam sayfa minyatür ve ithaf epigramından (fol. 1^v, fol. 1^r) oluşan sekiz sayfalık bir önsözle başlar. Minyatürler arasında 1 içindekiler sayfası (Resim 2a), 2 crux gemmata¹¹⁹ (Resim 2b-c) ve 2 bani/ithaf minyatürü (fol. 2^v ve fol. 3^r) (Resim 3-4) bulunmaktadır. Folyo 2^v de el yazmasının banisi Leo Sakellarios’a ait portre yer alır. Minyatürde mimari bir arka plan önünde yarı proskynesis de Leo Sakellarios tasvir edilmiştir. Bani, mahkeme kıyafetleri içerisinde gri uzun saçlı, sakalsız olarak Meryem’e el yazmasını uzatırken tasvir edilmiştir. Minyatürün merkezini oluşturan ve normal insan boyutlarından daha büyük resmedilen Meryem, hafifçe baniye doğru yönelmiş ve bir eliyle baninin uzattığı el yazmasını alırken diğer eliyle gökte bereket dağıtan İsa’ya, Leo Sakellarios’un bağışını işaret etmektedir. Minyatürde Leo, alçakgönüllü bir duruşla kodeksini Leo ile İsa arasında aracılık eden Meryem’e sunarken, kompozisyonun sağ üst köşesinde yarı uzunlukta gösterilen Mesih, Leo’nun adağını almak için elini Meryem’e doğru uzatmaktadır.

Bani, doğrudan İsa’ya yaklaşamaz ruhunun kurtuluşu için ruhu adına şefaet edebilecek ilahi bir aracının varlığını gerekli görmüştür¹²⁰. Meryem’e ithaf epigramı Leo’nun manastıra bağışının koşullarını, Kutsal Kitap hediyesinin günahları için bağışlama getirmesi umudunu içermektedir:

Meryem’e İthaf Fol. 2^v:

Diğer insanlar bilge aşk yoluyla yüce Doğa’ya ruhlarından farklı armağanlar verirler. Bana gelince, [tüm] inancımın, Tanrı’ya ve O’nu doğuran Anneye, Theotokos’a, Eski ve Yeni Ahit’in önde gelen savunucularını [içeren] bu kitaba günahlarımın bağışlanması için alçakgönüllü ama soylu bir fedakârlık yapıyorum¹²¹.

Fol. 3^r Aziz Nikolaos’a ithaf edilmiştir. Aziz Nikolaos minyatüründe de aynı genel kompozisyon tekrarlanır, ancak bu kez Konstantinos ve Makar adlı figürler merkezde yer alan azizin ayaklarının dibinde proskynestide diz çökmüşlerdir. Tasvir edilen Konstantinos, Leo’nun merhum erkek kardeşi, Makar ise manastırın başrahibidir. Aziz Nikolaos, Meryem ile aynı boyutlarda sağ eliyle takdis işareti yaparken sol eliyle Leo’nun bağış yaptığı İncil’i tutarken tasvir edilmiştir. Sahnede Konstantinos, manastırı bulmasına yardım ettiği için Aziz Nikolaos’a teşekkürlerini sunmaktadır. Minyatürün solundaki

¹¹⁹Üzerinde on üç değerli tas bulunan haçtır. İsa ile on iki havarisini simgeleyen bir Hristiyan sembolüdür.

¹²⁰Franses, 1987, **a.g.k.**, 12-13; Yota, 2017, **a.g.k.**, 188-192.

¹²¹Elridge, 2014, **a.g.k.**, 10.

yazıtta “*En dindar başrahip Makar Aziz Nikolaos’un ayakları dibinde*” okunmaktadır. Ressam, figürlerin hareketlerine karar verirken kişilerin ünvan ve görevlerini göz önünde bulundurmuş olmalı¹²². Leo'nun koruyucusu ve el yazmasını bağışlandığı manastırın da koruyucusu olan Aziz Nikolaos’un ithaf epigramı aşağıda yer almaktadır.

Aziz Nikolaos'a İthaf fol. 3^r:

“Sen, insanların zalimlere ve kötü ruhlara karşı zaferi olan, ey mübarek kişi, manastırının [üstün?], hayatın meskenlerine harikulade bir şekilde hız vermesini ve aynı şekilde kurucusuna, lütfunu hem birine kuvvete hem de diğerinin borçlarını affına burada bağışla”.

El yazmasının önsözünde ve ithaf epigramlarında, Kutsal Kitab’ın üretilmesinde Leo Sakellarios'un kurtuluş arzusunun ve bağışlanma umudunun yattığı açıkça görülmektedir. Leo Kutsal Kitabı’nda yer alan iki ithaf minyatürü, cilt açıkken iki sayfası da yan yana uzanır ve her biri bir niş içinde tasvir edilen iki azizlerden oluşan birleşik bir kompozisyonu andırmaktadır. Bu minyatürlerde Leo, Konstantinos ve Makar ikona alanına girmiş gibidir. Kutsal figürler gerçek boyutlarından daha büyüktür, bu da onların proskynesis aşamalarında ortaya çıkan dünyevi figürlerden uzaklaştırılmalarını ifade etmektedir.

El yazmasının hamisi olarak Leo Sakellarios, Bizans standartlarına göre yani Bizans himaye anlayışının bir sonucu olarak kitabın yazarı olarak da anlaşılmaktadır. Çünkü genellikle Bizans’ta fon sağlayan ve üreten arasında ayrım yapılmaz. Dolayısıyla Leo Kutsal Kitabı’nın yaratılmasında yer alan tüm emek, koruyucu rolü nedeniyle Leo'nun otoritesi altında toplanmaktadır. Bu fikir, fol. 1^r’deki ithaf epigramında yer alan (*Eski ve Yeni [Ahit]; ayrıca, bu şeyleri yazan patronun (κτήτορα) "bunların yazılmasına neden olduğunu"*) özdeyişte açıkça görülmektedir. Bu durum Leo Sakellarios’un Kutsal Kitab’ın hamisi olarak sahip olduğu aktif katılımı ve temsili yansıtmaktadır. Leo'nun kurtuluş arzusu ve bir yazar figürü olarak da kendisi için bir miras oluşturma isteği düşüncesi bunu desteklemektedir.

¹²²Yota, 2017, a.g.k., 188-192.

Leo Sakellarios, hamiliğini yaptığı Kutsal Kitap için, anma ve dua yoluyla kurtuluşuna aktif olarak katkıda bulunan keşişler tarafından düzenli olarak kullanılmasını amaçlamış olmalıdır. Bağışın amacı bu olsa da gerçekte Leo Kutsal Kitabı çok değerli ve lüks olduğu için manastır üyeleri tarafından çok fazla da kullanılmamış olmalıdır¹²³.

¹²³Elridge, 2014, **a.g.k.**, 12.

a

b

Resim 1. İthaf Epigramları (a. Fol. 1^r; b. Fol. 1^v) (Elridge, 2014, Fig. 1-2)

a

b

c

Resim 2. a. İçindekiler (Fol. 1^r), b. Crux Gemmata (Fol. 2^r), c. Crux Gemmata (Fol. 3^v) (Eldridge, 2014, Fig. 3-5)

Resim 3. Meryem'e İthaf (Fol. 2^v) (Elridge, 2014, Fig. 22)

Resim 4. Aziz Nikolaos'a İthaf (Fol. 3^v) (Elridge, 2014, Fig. 23)

1.1.2. Eski Ahit

1.1.2.1. Eski Ait Konulu

Katalog No : 2

Türü : Eski Ahit

Adı : Yeşu Rulosu (Vatikan Pal. Gr. 431)

Tarihi : 10. Yüzyıl

Üretim Yeri : Konstantinopolis¹²⁴

Bugün Bulunduğu Yer: Vatikan Apostolik Kütüphanesi (Biblioteca Apostolica Vaticana)

Banisi : Proedros¹²⁵ Basileios (925-985)

El Yazması Hakkında: Yeşu Rulosu (Vatikan Pal. gr. 431), 10,64 metrelik bir parşömen üzerine Tevrat'tan seçilmiş sahnelerin çizimlerini içeren ve ana konusu vaat edilen toprakların fethedilmesi olan bir el yazmasıdır¹²⁶. El yazmasının tarihlendirmesi için iki farklı görüş üzerinde durulmaktadır. Bu görüşlerden ilki, Perslere karşı kazanılan zafer ve Gerçek Haç'ı kurtarmasından ötürü İmparator Herakleios (610-641) adına 7. yüzyılda yazıldığı, diğer görüş ise baninin Bizans imparatorlarından II. Nikephoros Phokas (963-969), I. Ioannes Tzimiskes (969-976) ve II. Basileios (925-985) için yapmış olduğu görevler göz önünde bulundurulduğunda 10. yüzyılda yazılmış olabileceğidir. Sonuç olarak bani Basileios'a ait başka bir el yazması olan *Kodeks Vaticanus Rossianus 169*'un tarihlendirmesinden yararlanılarak Yeşu Rulosu'nu 10. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirmek daha doğru olacaktır¹²⁷. Rulo formatındaki el yazması, iki ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. 1-12 arasındaki bölümlerde İsrailoğullarının Kenan'a girişi ile Yeşu'nun önderliğinde fetih, 13-22 arasındaki bölümlerde on iki kabile arasındaki bölünme ve 23-24 arasındaki bölümlerde ise Yeşu'nun veda konuşmaları, ölümü ve cenazesi anlatılmıştır. Toplam 36 sahnesi olan Yeşu Rulosu'nun sahneleri soldan sağa doğru bir süreklilik göstermektedir. Her bir sahneyi diğer sahnedan ayırmak

¹²⁴V. Tsamakda (2017). *The Joshua Roll. A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 207-213.

¹²⁵10. yüzyıldan 12. yüzyıl ortalarına kadar hem sivil rütbe hem de dini ünvan olarak kullanılan bir terimdir. Kilise terminolojisinde genellikle piskopos veya kilisenin başkanı ile eş anlamlıdır. A. P. Kazhdan (1991). Proedros. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. III, New York: Oxford University Press, s. 1727.

¹²⁶D. Tselos, (1950). *The Joshua Roll: Original or copy?*, *The Art Bulletin*, 32(4), s. 275.

¹²⁷Tsamakda, 2017, **a.g.k.**, 207-213; S. H. Wander (2012). *The Joshua Roll*. Wiesbaden: Reichert, s. 94.

için boş alan ya da mimari unsurlar tercih edilmiştir. Yeşu Rulosu'nun sanatçısı, Yeşu'nun askerlik ile ilgili temel sahnelerini bir Oktateukh döngüsünden ödünç almış ve illüzyonist bir manzara ortamı, mimari formlar ve bazı özel unsurlar ekleyerek el yazmasını tamamlamıştır¹²⁸. Makedon Rönesansı'nın vücut bulmuş hali olan Yeşu Rulosu, papirüs ve kronik tarzın tipik bir örneği olmasının yanında Geç Antik dönem eserlerini de andırmaktadır¹²⁹. 5. yüzyıldan itibaren el yazmalarında genellikle kodeks ya da kitap formatı yaygın olarak kullanılmış ancak sanatçının Yeşu Rulosu'nda rulo formatını tercih etmesi bazı soruları da beraberinde getirmiştir¹³⁰. Bu sorulardan ilki Eski Ahit'in resimli bir kitapçığının Antik Çağ'dan kalan tek nüshası olabileceği görüşüdür. Bir başka görüş ise el yazmasının bir kopya olmayıp 10. yüzyılda ayrı resimlerin kopyalandığı eski bir kodeksin resim döngüsünden bir rulo olarak yapıldığıdır. Bazı yabancı araştırmacıların Yeşu Rulosu hakkındaki düşünceleri şunlardır: F. Wormald: "*Böyle bir rulonun amacı nedir? Ne dini ne de edebi bir önemi yoktur. Lüks bir el yazması, ama ne için? Orta Çağ'da Bizanslıların bu kadar ayrıntılı bir el yazması üretmesi pek olası değildir*". K. Weitzmann: "*Makedon Rönesans'ının özgün bir eseridir*" sözleri ile sahnelerin sürekli bir friz halinde resmedilmesi fikrinin Çin ve Budist rulolarından gelmiş olabileceği düşüncesini savunmuştur. Kresten, el yazmasını günümüze ulaşan haliyle resimleri olan bir Oktateukh olarak varsaymış ancak el yazması bir Oktateukh olsaydı boyutunun göz korkutucu ve pratik kullanımında sıkıntılı olabileceğini göz ardı etmiştir. Lowden, Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın anıtsal dekorasyonunun bir kaydı ya da projesi olabileceğini gündeme getirmiştir¹³¹.

Bani Kimliği: Wander, Yeşu Rulosu'nun banisinin VII. Konstantinos, Nikephoros Phokas, Ioannes Tzimiskes ve II. Basileios'un altında görev yapan, Basileios (925-985) olduğundan bahsetmektedir¹³². VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un kayınbiraderi olan Basileios, aynı zamanda Yeşu Rulosu'nun yazarı olarak da bilinmektedir¹³³. Hayatı boyunca birçok ünvana sahip olan Basileios için; 961 yılında kâtiplik yapmış olabileceği, 963 tarihinden sonra "*Proedros*" ünvanının verildiği, imparatorluk ajanı olduğu, II.

¹²⁸Tselos, 1950, **a.g.k.**, 275.

¹²⁹Tsamakda, 2017, **a.g.k.**, 207-213.

¹³⁰F. Ouyang (2018). *The Joshua Roll: A model book*. Degree of Master, Chapel Hill: University of North Carolina, s. 10.

¹³¹Wander, 2012, **a.g.k.**, 79-81; A. S. Keck (1950). Observations on the iconography of Joshua. *The Art Bulletin*, 32(4), s. 268.

¹³²Tsamakda, 2017, **a.g.k.**, 207-213.

¹³³M. Ross (1958). Basil the Proedros patron of the arts. *Archaeology*, 11(4), s. 271.

Romanos'un öğretmeni ve daha çok kâhya olarak hizmet verdiğiinden bahsedilmektedir ayrıca II. Basileios, Basileios'dan keşiş ve *protospatharios*¹³⁴ olarak övgü ile bahsetmektedir¹³⁵. Kresten, Basileios'un imparatorluk yatak odasının bekçisi ve hadımlara verilen en yüksek ünvanını, sonraki imparator döneminde de kullandığından bahsetmektedir. Kodeks Vaticanus Rossianus 169 adlı el yazmasının 381^v numaralı yaprağındaki kolophonundan I. Romanos Lakapenos'un gayrimeşru oğlu Basileios'un hane halkının komisyonu olduğu okunmaktadır. Basileios, döneminin en iyi belgelenmiş ve en cömert banilerinden biri olarak da değerlendirilmektedir¹³⁶.

Bani Tasviri: Yeşu Rulosu'nda baniye ait herhangi bir portre yer almamaktadır.

¹³⁴Orta Bizans döneminin en yüksek saray ünvanlarındandır. Üst düzey generallere, yabancı prenslere verilmiştir. Kazhdan, 1991, **a.g.k.**, 1748.

¹³⁵Ross, 1958, **a.g.k.**, 271.

¹³⁶Wander, 2012, **a.g.k.**, 95-97.

1.1.2.2. Psalter

Katalog No : 3

Türü : Psalter

Adı : Paris Psalter (Kodeks Gr. 139)

Tarihi : 10. Yüzyıl (Makedon Rönesansı)

Üretim Yeri : Konstantinopolis¹³⁷

Bugün Bulunduğu Yer: Paris Ulusal Kütüphanesi (Paris, Bibliothèque Nationale)

Banisi : İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (905-959)¹³⁸

El Yazması Hakkında: Paris Psalter'i, Bizans minyatürlü el yazmalarının en görkemli ve en iyi çalışmaları arasında değerlendirilmektedir¹³⁹. Paris Psalter'i, Tanah'ın Ketuvim bölümündeki Teilim kısmıdır. Davud Hameleh (Kral Peygamber Davud) ve Şlomo Hameleh (Kral Peygamber Süleyman) tarafından yazılmıştır ve 150 kıtadan oluşmaktadır. Mezmurların sonradan eklenen 151. kıtası Hristiyanlarca Apokrif olarak kabul edilmektedir. İlahi ve dua kitabı olarak bilinen Paris Psalter'i akrostiş ile yazılmıştır yani ayetler sırasıyla İbrani alfabesinin harfleriyle başlamaktadır¹⁴⁰. El yazmasında Davud'un hayatı kronolojik olarak metin kısmında tanımlanmaktadır. Yazıldığı zaman ve sonraki yüzyıllar boyunca etkileyiciliğini koruyan Paris Psalter'i, 10. yüzyıla tarihlendirilmiş ve Makedon Rönesansı kavramını destekleyen belgelerden biri olarak hizmet etmiştir. Bizans sanatında en çok resimlenmiş, kodeks haline getirilmiş ve hemen hemen tüm kitaplarda yer almış olan el yazması, 37 x 26,5 cm ölçüleri ile parşömen üzerine tempera ve altın varak tekniğinde yazılmıştır. Büyük tam sayfa minyatürleri ve zengin içerikli metni ile Paris Psalter'i ilgi çekici bir el yazmasıdır. El yazması 14'ü tam sayfa minyatürlerin yer aldığı 449 yapraktan oluşmaktadır. Büyük tam sayfa minyatürleri ile Bizans'ta *Aristokratik bir Mezmur* tezhip sistemi teorisine yol açmıştır. Pagan biçim ve konularından oluşan repertuarın Hristiyan ayinlerine ya da özel ibadetlere ait bir el yazması içinde yer almasının başka türlü anlaşılamayacağı düşünülmüş olmalıdır¹⁴¹. 14

¹³⁷H. Buchthal (1968). *The miniatures of the Paris Psalter a study in middle Byzantine painting*. (Ed. F. Saxl), Liechtenstein: Nendeln, 2, s. 9.

¹³⁸J. Lowden (1988). Observations on illustrated Byzantine psalters. *The Art Bulletin*, 70(2), s. 246.

¹³⁹S. H. Wander (2014). The Paris Psalter (Paris, Bibliothèque Nationale, cod. gr. 139) and the antiquitates Judaicae of Flavius Josephus. *Word-Image: A Journal of Verbal/Visual Enquiry*, 30(2), s. 90-91.

¹⁴⁰İ. Kaya (2015). Paris Psalterionu (cod. gr. 139, Paris-Ulusal kütüphane) Makedonya Rönesansı. *Sanat ve Estetikte Değerler Mekân Zaman*, s. 214.

¹⁴¹I. Kalavrezou (1997). Luxury objects. *The Glory of Byzantium Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*. New York: The Metropolitan Museum of Art, s. 240-242.

tam sayfa minyatürde Tevrat peygamberlerinden; Davud, Musa, Yunus, İsha'ya ve Hezekiel, İncil'den ise sadece Hannah resmedilmiştir. Ayrıca minyatürlerde merhamet, kefarete ve bilgelik gibi soyut kavramlar ile erdemleri temsil eden kişileştirmelerde resmedilmiştir. Figürlerindeki klasisizm etkisi, resim tekniği ve renkleriyle ünlü olan Paris Psalter'i, minyatürlerindeki yüzyıl ideolojisi kavramına göre Tanrı'nın gözünde ideal kuralların görüntüsüne ve halka odaklanılmıştır¹⁴². Yakın bir tarihe kadar Paris Psalter'indeki minyatürlerin metin kısmından daha eski tarihli olduğu konusunda bilimsel bir fikir birliği bulunmaktaydı. Minyatürler verso yaprağı üzerine resmedilmiş ve recto yaprağı ise boş bırakılmıştır. Minyatürlerin verso yaprağı üzerine resmedilmiş olması, metin kısmının aksine, Paris Psalter'inin daha önceden yazılmış başka bir el yazmasından alınmış olabileceği görüşü Henri Omont, Hugo Buchthal ve Henri Bordier gibi yabancı araştırmacılar tarafından onaylanmıştır. Omont, el yazmasındaki minyatür sayfalarının kenarlarının kırılmış ve sayfalar arasına yapıştırıldığını fark eden ilk araştırmacı olmuştur. Suzy Dufrenne ve John Lowden tarafından yapılan son değerlendirmeler sonucunda minyatürlerin farklı bir el yazması için resmedilmiş olduğu görüşü reddedilmiştir. Lowden, Paris Psalter'inde minyatür ve metin kısımlarının birbiriyle bağlantılı olduğu tezini savunmuş ve bu bağlantıyı minyatürlerin ayrıntılarıyla desteklemiştir¹⁴³.

Bani Kimliği: *Mor odada doğan* ünvanı ile VII. Konstantinos Porphyrogennetos, Makedon Hanedanının bir üyesi ve dördüncü imparatoru olmuştur. VII. Konstantinos, kilise tarafından onaylanmayan dördüncü evliliğin (VI. Leon-Zoe) gayrimeşru çocuğu olarak 905 yılında dünyaya gelmiş ve 913-959 yılları arasında imparatorluk yapmıştır. VII. Konstantinos, 913 yılından 919 yılına kadar annesi Zoe'nin naipliği altında, 920 yılından 945 yılına kadar kızı Helena ve eşi Romanos Lekapenos ile imparatorluğu birlikte yönetmiştir. Yazar ve bilim insanı olması ile ünlü olan VII. Konstantinos, İmparatorluğun iç işleri ve düşmanlarla savaşlar hakkında tavsiyelerini içeren *De Administrando Imperio*, saray seremonilerinin anlatıldığı *De Ceremoniis* ile *De*

¹⁴²Kalavrezou, 1997, **a.g.k.**, 240-242; Kaya, 2015, **a.g.k.**, 214.

¹⁴³Wander, 2014, **a.g.k.**, 90-91.

Thematibus ve büyükbabası I. Basileios'un saltanatını anlatan '*Vita Basilii*' adlı dört kitabı ile tanınmaktadır¹⁴⁴.

Bani Tasviri: Paris Psalter'inde baniye ait bir portre bulunmamaktadır ancak banisinin kim olduğu hakkında el yazmasından bilgiler edinilmektedir.

¹⁴⁴A. P. Kazhdan (1991). Constantine VII Porphyrogennetos. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, New York: Oxford University Press, s. 502.

Katalog No : 4

Türü : Psalter

Adı : Psalter of Biblioteca Marciana in Venice (Gr. 17)

Tarihi : 1017–1018

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Marciana Ulusal Kütüphanesi (Biblioteca Marciana in Venice)

Banisi : İmparator II. Basileios (976-1025)¹⁴⁵

El Yazması Hakkında: Gr. 17’de İmparator II. Basileios’un ordu kariyerine ve savaş kahramanı olduğu yönlerine değinilmiştir¹⁴⁶. 1017-1018’e tarihlendirilen gr. 17, imparatorluk portresi bulunan en eski psalter özelliğini taşımaktadır. Bizans sanatında özel kullanım için üretilmiş olan el yazması, 29,5 x 30,5 cm ölçüleri ile kardinal Bessarion’a aitti ve günümüzde Venedik’te Marciana Ulusal Kütüphanesi’nde gr. 17 numarasıyla korunmaktadır. El yazması, ikisi tam sayfa minyatürün yer aldığı 430 yapraktan oluşmaktadır¹⁴⁷.

Bani Kimliği: II. Basileios, 958 yılında dünyaya gelmiş ve babası II. Romanos annesi Theofano’dur¹⁴⁸. Bizans İmparatorluğu’nda tahtta kaldığı yıllar boyunca hiç evlenmemiş ve doğrudan varisi olmayan II. Basileios, yaşamını savaşlarda geçirmiştir. Psellos, II. Basileios’un eğitimli bir adam olmadığı, sadece askeri başarıları ile tanındığı ve ordularını aralıksız seferlere göndererek sınırlarını barbar yağmacılardan uzak tuttuğundan bahsetmiştir¹⁴⁹. Her ne kadar eğitimli bir adam olmasa da askeri başarılarıyla hükümdarlığı sırasında imparatorluk en büyük toprak genişlemesine tanık olmuştur¹⁵⁰. Makedon sülalesine mensup olan II. Basileios, küçük yaşlarda tahtta ortak olmuştur. 976 yılına kadar sürmüş olan bu ortak imparatorluk 976 yılından 1025 yılına kadar ise sadece kendisi hüküm sürmüştür. İmparatorluğunun ilk yıllarında iktidar kavgasına giren askeri asalet sınıfının temsilcileri olan Bardas Skleros ve Bardas Phokas ile mücadele

¹⁴⁵Lowden, 2010, **a.g.k.**, 114.

¹⁴⁶B. Crostini (1996). The Emperor Basil II’s cultural life. *Byzantion*, 66(1), s. 70.

¹⁴⁷I. Spatharakis (1976). *The portraits in Byzantine illuminated manuscripts*. Leiden: E. J. Brill, s. 20.

¹⁴⁸I. Demirkent (1992). “Bizans”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, s. 236.

¹⁴⁹R. Lorenzo (2011). Observations on Basil II as patron of the arts. *Actual Problems of Theory and History of Art: Collection of Articles*, St. Petersburg State University, I, s. 39; C. Holmes (2005). *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*. Oxford, s. 30.

¹⁵⁰Lorenzo, 2011, **a.g.k.**, 39.

etmiştir¹⁵¹. Parlak zekâsı ve hitabet konusunda oldukça eğitilmiş bir kişiliğe sahip olan Basileios, imparatorluğun sivil ve askeri işlerini kendi elinde toplamıştır. Ayrıca binlerce Bulgar düşmanını yok etmiş ve bundan dolayı *Bulgar Katili* ünvanını almıştır. Bu sert görüntüsüne rağmen Basileios'un, Bizans sanatının en güzel ve dikkate değer iki el yazmasını sipariş ettiğini bilmekteyiz. Bunlar: *Vat. gr. 1613* ve *gr. 17*'dir¹⁵².

Bani Tasviri: II. Basileios, *gr. 17*'de askeri kıyafetler içinde imparator olarak ayakta resmedilmiş ancak ithaf minyatürü olarak kabul edilmemektedir (Resim 5)¹⁵³. El yazmasının başlangıcında biri II. Basileios'un portresi diğeri ise Davud'un hayatından sahneler içeren iki tam sayfa minyatür bulunmaktadır. Davud'un minyatürünün II. Basileios'un minyatürüne bakması için önceden yerleştirilmiş olduğu üzerinde durulmaktadır. II. Basileios ayakta tasvir edilmiş olup her iki yanında adı yazılıdır: “*BACIAEIOC EN XPICTΩ ΠICTOC BACIAEYC ΠΩΜΑΙΩΝ Ο ΝΕΟΧ*”. Son söz II. Basileios'u I. Basileios'dan ayırmaktadır. Uzun kollu, kısa mor bir tunikten oluşan askeri bir kıyafet giyen II. Basileios, kollarının etrafında süslemelerin yanı sıra koruyucu işlevi olan altın posta parçaları da vardır. Vücudunun üst kısmı, alt kısmının altında çıkıntı yapan mavi bir kumaş üzerine giyilen altın zırhlı bir göğüslükle kaplıdır. Kısa bir pelerin olan mavi sagionu, yakutla süslenmiş bir fibula ile göğsünün üzerine tutturulmuştur. Ayaklarında incilerle süslü kırmızı kampagialar vardır. Bunların üzerinde mavi pantolonu görülmektedir. Değerli taşlarla süslenmiş mor renkli yarı küresel bir suppadenium üzerinde durmaktadır. Sol elinde bir kılıf içinde kılıç, sağ elinde ise Mikail'in uzattığı mızrağı tutmaktadır. Ortası inci ve kırmızı mücevherle süslenmiş olan taç, Cebrail tarafından II. Basileios'un başına yerleştirirken tasvir edilmiştir. Gökte görünen İsa, imparatorun başının üzerinde bir taç ile resmedilmiştir. İmparatorun her iki yanında saray mensubu olduğu düşünülen toplam sekiz figür prokynesis duruşundadır¹⁵⁴.

¹⁵¹Demirkent, 1992, **a.g.k.**, 236.

¹⁵²Holmes, 2005, **a.g.k.**, 30; Lorenzo, 2011, **a.g.k.**, 39.

¹⁵³A. P. Kazhdan (1991). *Basil II. The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York: Oxford University Press, s. 262.

¹⁵⁴Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 22.

Resim 5. II. Basileios ([https://tr.wikipedia.org/wiki/II. Basileios](https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Basileios))

Katalog No : 5

Türü : Psalter

Adı : Vatikan Gr. 752

Tarihi : 1058-1059

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Vatikan Apostolik Kütüphanesi/ BAV (Biblioteca Apostolica Vaticana)

Banisi : Bani kimliği belirsiz

El Yazması Hakkında: Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan ve 11. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen Vatikan gr. 752, 33 x 17 cm ölçüleri ile büyük bir el yazmasıdır. Tarihi hakkında çok az bilgi bulunan Vat. gr. 752'nin içeriğinde yer alan Paskalya Tablolarının 1059'dan 1090 yılına kadar uzadığından el yazmasını 1058-1059'a tarihlendirmek güvenli olacaktır. Özgün özellikleri genel özelliklerinden farklı olan Vat. gr. 752 iki cilt olarak hazırlanmış olup iki cildi de birbirinden farklıdır ve farklı iki grup tarafından hazırlanmıştır. Büyük ciltli el yazmaları tek bir yazıcı tarafından kopyalanabilse de Vat. gr. 752'de bir işbirliği söz konusudur. Altın varak üzerine boyanmış 200'den fazla minyatürle 500'e yakın yapraktan oluşmaktadır. El yazmasının içeriğini; Paskalya tabloları (fol. 1^r-2^v) (Resim 6a-b-c-d), ilk kilise babaları tarafından yazılan ön sözler (fol. 3^r-16^v), ithaf sözleri (fol. 17^r-17^v), Mezmurlar ve Katenalar (fol. 19^r-449^r), Kasideler ve Kantiklardan (fol. 450^r-491^v) oluşturmaktadır. El yazması boyunca metin iki sütun halinde yazılmıştır. İç sütunda yer alan metin kısmı büyük harflerle yazılmışken dış sütunda yer alan katena küçük harflerle yazılmıştır. Her bölümü zengin bir şekilde resmedilen Vat. gr. 752, minyatürlerinin Katena sütununa yerleştirilmesi yorumla olan bağlantısını vurgulamaktadır. İlk kilise babalarının ve diğer patristik yazarların Mezmurlar üzerine yorumlarından alınan alıntılardan oluşan Katena¹⁵⁵ ile minyatürlerden dolayı karmaşık bir el yazması olan Vatikan gr. 752'nin kataloğunun geçici olarak derlendiği anlaşılmaktadır¹⁵⁶. 14-15. yüzyılda fol. 2^r'nin altında yer alan bilgilere göre el yazmasının bir zamanlar *Pantassa Manastırı*'nin mülkiyetinde olduğu, 16. yüzyıldan itibaren ise Vatikan Kütüphanesi'nde *codex Vaticanus graecus 752* olarak kataloğa

¹⁵⁵I. Kalavrezou, N. Trahoulia and S. Sabar (1993). Critique of the emperor in the Vatican Psalter gr. 752. *Dumbarton Oaks Papers*, 47, s. 195-196.

¹⁵⁶G. R. Parpulov (2014). *Toward a history of Byzantine psalters ca. 850–1350 ad.* Plovdiv, s. 122,124,133.

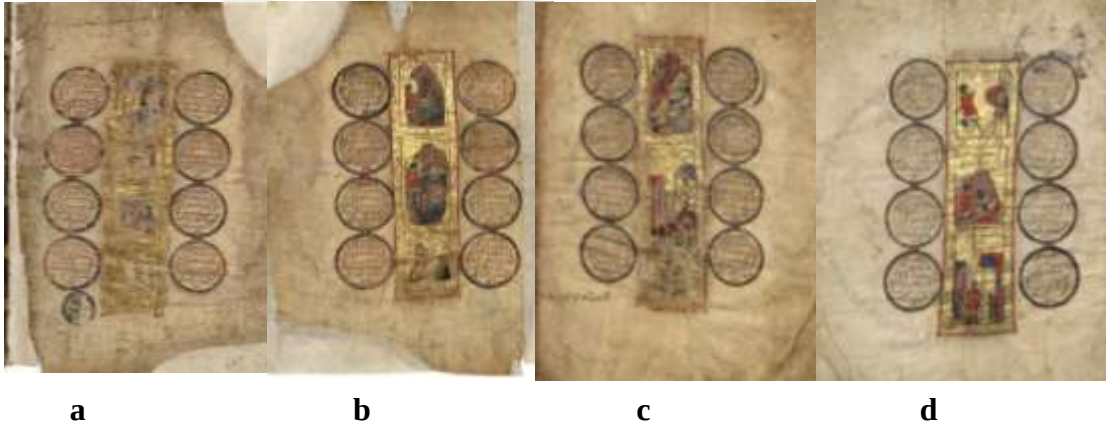
alındığı bilinmektedir¹⁵⁷. Domenico Ronaldi'nin 1606 yılındaki *Index totius Bibliothecae Vaticanae* adlı eserinde, günümüzde Vatikan gr. 752 olarak bilinen el yazması Vatikan'daki Yunan el yazmaları kataloğunda 484 numara olarak kaydedilmiştir¹⁵⁸.

Bani Kimliği: Yazıcıların, sanatçıların ve hamisinin kimlikleri hakkında hiçbir açıklanma bulunmamaktadır. İthaf epigramında, yazıcı sadece Tanrı'dan yazıcıya ve hamisine yardım etmesini istemektedir (4. Satır) (Resim 7)¹⁵⁹.

Yazıtta:

“O, tüm dünyayı sözünde yaratan, şimdi bile efendinin hayırlı takdiri ile onu insan türüne olan doğal sevgisinde koruyan, yazıcısına ve bu kitabın sahibine yardımını ver, çünkü sende ölümlülerin kurtuluşu var”¹⁶⁰.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait bir portre olmayıp sadece baniye ait bir ithaf epigramı bulunmaktadır. Bu metinde el yazmasının banisinin yapmış olduğu bağış belirtilmekte ve ahirette merhamet istediği yazılıdır.

Resim 6. Paskalya Tabloları **a.** (Fol.1^r) **b.** (Fol.1^v) **c.** (Fol.2^r) **d.** (Fol.2^v)

(https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.752.pt.1)

¹⁵⁷Kalavrezou, Trahoulia and Sabar, 1993, **a.g.k.**, 197.

¹⁵⁸E. T. De Wald (1942). Vaticanus Graecus 752. *The Illustrations in the manuscripts of the Septuagint*, III, Princeton: Princeton University Press, s. ix.

¹⁵⁹Kalavrezou, Trahoulia and Sabar, 1993, **a.g.k.**, 197.

¹⁶⁰R. S. Nelson (1978). *Text and image in a Byzantine Gospel book in İstanbul (Ecumenical Patriarchate, cod, 3)*. New York University, s. 219.

Resim 7. Vatikan gr. 752 (Fol. 17^r)
https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.752.pt.1

Katalog No : 6

Türü : Psalter

Adı : Theodore Psalteri (MS 19352)

Tarihi : 1066

Üretim Yeri : Konstantinopolis, Studios Manastırı

Bugün Bulunduğu Yer: Londra, British Kütüphanesi (London, British Library)

Banisi : Studios Manastırı Başrahibi Mikhail (1048-1066)

El Yazması Hakkında: Bizans resim sanatının en ünlü örneklerinden biri olarak kabul edilen Theodore Psalteri (MS 19352), bu ününü minyatür döngüsünün olağanüstü uzunluğu ve kapsamına borçludur. Erken dönem ve Orta Çağ Bizans sanatının özünü gösteren bir resim tarzına sahip olan Theodore Psalteri¹⁶¹, 1066 yılında Studios Manastırı'nın başrahibi Mikhail'in emriyle Theodore tarafından yazılmış ve minyatürlerle resmedilmiştir. Theodore Psalteri 208 yaprak ve 440 minyatürden oluşmaktadır. Dolayısıyla minyatür sayısının bu kadar fazla olması Theodore Psalteri'nin Bizans sanatındaki en iyi el yazmalarından biri olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. El yazmasının minyatürleri tam sayfa olarak değil yaprakların kenarlarına baştan sona kadar resmedilmiştir. El yazması boyunca kelimenin tam anlamıyla yüzlerce resmi metindeki kelimelere, cümlelere veya ayetlere bağlamak için semboller ve çizgiler sistemi kullanılmıştır. Davut'un Golyat'a karşı zaferini anlatan Theodore Psalteri¹⁶² el yazmasının sonunda yer alan kolophonundan Caesarealı Theodore tarafından yazıldığı ve tezhiplendiği okunmaktadır¹⁶³. El yazmasının yazarı olan Theodore, Psalter'i sıfırdan ya da resimlerle çevirdiği bir İncil yorumundan yola çıkarak resimlememiştir. Geç tarihli başka bir el yazması olan Barberini Psalteri'ne erişimi olan Theodore, bu el yazması ile Khludov Psalteri ile ilişkilendirilmektedir¹⁶⁴. J. Tikkanen, Theodore Psalteri ile ilgili 19. yüzyılda yayınladığı çalışmasında İkonoklazma'nın sona ermesiyle başlayan beş yüz yıllık sürede üretilmiş 10 el yazmasından biri olarak tanımlamıştır. Ayrıca Tikkanen, N. Kondakov'un daha önceki çalışmalarına dayanarak bu grubu *manastır-teolojik mezmur*

¹⁶¹J. C. Anderson (1988). On the nature of the Theodore Psalter. *The Art Bulletin*, 70(4), s. 550.

¹⁶²..... (1868). *Catalogue of additions to the manuscripts in the British Museum, 1848-1853*. London, s. 225; Anderson, 1988, **a.g.k.**, 551-558.

¹⁶³R. S. Nelson (1991). *Theodore Hagiopetrites a late Byzantine scribe and illuminator text*. Viena: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, s. 119.

¹⁶⁴Anderson, 1988, **a.g.k.**, 550-551.

redaksiyonu olarak adlandırmış sonrasında bu terim *manastır mezmurları*¹⁶⁵ olarak kısaltılmıştır. Türünün tüm korunmuş örnekleri arasında nerede üretildiğine dair açık bilgiler içermesi bakımından tek olan Theodore Psalteri ikonoklastik tartışmalar sırasında Konstantinopolis dışında yazıldığına inanılmış olsa da minyatürlerinde uygulanan renklendirme ile menşei Konstantinopolis kabul edilmektedir¹⁶⁶.

Bani Kimliği: El yazmasının sağlam olan kolophonundan (fol. 208^r) (Resim 8) banisinin Studios Manastırı'nın Başrahibi Mikhail olduğunu öğrenmekteyiz. Mikhail'in 1048-1066 yılları arasında manastırda başrahiplik yaptığı bilinmektedir¹⁶⁷. Başrahip, 11. yüzyılda önemli bir figür olarak kabul edilmediği için hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Bani Tasviri: Theodore Psalteri'nde bani figürünün bulunduğu iki bani/ithaf minyatürü yer almaktadır (fol. 192^r, fol. 207^v). Theodore Psalteri'nin fol. 192^r numaralı ithaf minyatüründe Theodore'un altın harflerle yazdığı bir şiirin sonunda Başrahip Mikhail ve yanında ayakta duran Theodore, İsa'dan bir görev asası alırken resmedilmiştir (Resim 9). Minyatürden en az üç satır yazının çıkarıldığını gösteren izler fark edilmiştir. Silinen izlerden bu kelimelerin Başrahip ve Theodore arasındaki Mikhail ve manastırın adı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Psalterin adı bilinmeyen sonraki sahibi titiz davranmayarak manastırın ve başrahibin adının silinmesi emrini vermiş ancak ikinci bir ithaf minyatürünün yer aldığı 207^v numaralı yaprağı gözden kaçırmıştır (Resim 10). Kötü bir şekilde yıpranmış olan ikinci bani minyatüründe başrahip bitmiş olan el yazmasını İsa'ya sunarken resmedilmiştir. Suppaddenium üzerine tek başına ayakta tasvir edilen başrahip, kurtuluşu için aracı bir kişiye yer vermemiştir. Başrahibin başının üstünde yer alan yazıtta; "*Kutsanmış babamız Mikhail, Studios Manastırı'nın başrahibi ve synekello's'u*" yazısı okunmaktadır. Ayrıca Mikhail'in Zekeriya Ode'sinin altın yaldızla yazılmış 12 heceli sözlerini gösterir: "*Seni överim ey Kurtarıcı, peygamberinin ve bilge kralının kitabının sonunda*"¹⁶⁸.

¹⁶⁵Bu terim hakkında detaylı bilgi için bkz. A. Cutler (1981). *The aristocratic psalters in Byzantium*. Paris: Picard, s. 8-9.

¹⁶⁶Anderson, 1988, **a.g.k.**, 550-551.

¹⁶⁷M. S. Pekak (2000). İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I. *Sanat Tarihi Dergisi*, 10(10), s. 108.

¹⁶⁸Anderson, 1988, **a.g.k.**, 558.

Resim 8. Theodore Psalteri Kolophonu (Fol. 208^r)
https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f208r

Resim 9. İsa'ya İthaf (Fol. 192^r)
http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f001r

Resim 10. İsa'ya İthaf (Fol. 207^v)
(http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_19352_f001r)

Katalog No : 7

Türü : Psalter

Adı : Harvard College Library Kodeks Gr. 3

Tarihi : 1105

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Harvard Üniversitesi, Houghton Kütüphanesi (Harvard University, Houghton Library)

Banisi : Bani kimliği belirsiz

El Yazması Hakkında: 1819 yılında Edward Everett, İstanbul'daki İngiliz Başkonsolosu aracılığıyla çürümekte olan birkaç Yunanca el yazması satın almış ve 1820 yılında Harvard Üniversitesi Kütüphanesi'ne hediye etmiştir¹⁶⁹. El yazmaları arasında 12. yüzyıla ait olduğuna inanılan *gr. 3* olarak muhafaza edilen el yazmasının iki kolophonu bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1589 tarihinin geçtiği A folyosunun içeriğinde Mikhail Kantakuzenos'un *Mezmur'u öğrenmek için aldığı* yazıdır. Yazıtta adı geçen Mikhail, 1578 yılında öldüğünde geniş kütüphanesi satılan Konstantinopolis'in kötü şöhretli koleksiyoncusu ve *şeytanın oğlu* olarak bilinen Mikhail Kantakuzenos'tur. Papazoglou, Mikhail'in el yazmasını oğluna verdiğini ve bunun sonucunda *gr. 3*'ün satılmayarak Nikolaos Karatzas'a geçene kadar aile içinde kalmasına yol açtığından bahsetmektedir¹⁷⁰. İkinci kolophon folyo B'de ise 18. yüzyılın sonlarında veya 19. yüzyılın başlarında yazılmış ve 1578'de ölen farklı bir Mikhail Kantakuzenos ile ilgili çeşitli kitaplardan kopyalanmış bölümleri içermektedir. Görünüşe göre bu geç dönem kolophonunu yazan kişi yanlışlıkla bu bölümlerin A folyosunda bahsedilen aynı isimli kişiye atıfta bulunduğunu varsaymıştır¹⁷¹. Harvard Psalter'inin nerede ve kimin için yapıldığına dair açık bir ifade içermese de ithaf minyatüründen el yazmasının yazıldığı yer olarak Konstantinopolis'i işaret etmekte ve el yazmasının ne zaman bitirildiğine dair kanıtlar mevcuttur. Psalter'in içindeki Paskalya Tabloları'ndan (fol. 285-286) yola çıkarak el yazmasını yaratılışın 13 no'lu indikasyon yılı olan 9 Nisan 6613'e karşılık gelen 1105 yılına güvenle tarihlendirilmektedir. 22,8 x 17,8 cm boyutlarında olan el yazması quadro

¹⁶⁹S. DeRicci (1935). *Census of Medieval and Renaissance manuscripts in the United States and Canada*. I, New York, s. 971.

¹⁷⁰J. C. Anderson and S. Parenti (2016). *A Byzantine monastic office, 1105 A.D.* Washington: The Catholic University of America Press, s. 4,5.

¹⁷¹L. Nees (1975). An illuminated Byzantine Psalter at Harvard University. *Dumbarton Oaks Papers*, 29, s. 207.

formunda 282 yapraktan oluşmaktadır. Orta Bizans el yazmalarının yaygın rengi olan kahverengi mürekkep kullanılmış ve küçük harflerle kopyalama işlemi yapılmıştır. Psalter, M. Psellos tarafından yazılmış siyasi bir manzum ön söz ile başlayan giriş (fol. 1^r-7^v), Deesis'in tam sayfa minyatürü (fol. 8^v), Mezmurlar ile kasideler (fol. 8^r-232^v), bir horologion (fol. 233^r-261^v), ay döngüsü tarafından yönetilen bayramların tarihlerini ayarlamak için kılavuzlar ve Şamlı Yuhanna'nın *Exposition Fidei*'sinden kısa bir alıntı (fol. 282^r-289^v) ile sonlanır. Paskalya Tabloları'ndan dolayı el yazmasının bir manastırda kullanılmış olduğu fikri ile bağdaştırılmış olsa da Psalter'in pek çok nüshasında bu tür tabloların var olduğu ve litürjik kullanımı dışında sıradan okuyucular için yapılmış örnekleri de mevcuttur. Harvard Psalter'i döneminin yeni bir fenomenini temsil etmiş ve çağdaş örnekleri arasında Atina Evergetis Synaxarion, Paris BNF gr. 331 ve Paris BNF gr. 384 yer almaktadır. Aynı yıla tarihlendirilen ve aynı minyatür döngüsünü içeren Berlin'de yer alan Theological 3807 numaralı el yazması, pek çok açıdan Harvard Psalter'i ile ilişkilendirilmektedir¹⁷².

Bani Kimliği: Lüks el yazmalarında sıklıkla görüldüğü gibi, başkentte yer alan bir haminin adını taşıyan bir eser, henüz gün ışığına çıkmamış olsa da, grubun temsil ettiği olgunun Konstantinopolis ve onun eşsiz hamilik tabanı dışında gerçekleştiğini düşünmek zor olacaktır. El yazmasında bani kimliği belirsizdir.

Bani Tasviri: Bani minyatürü tek tam sayfa olarak fol. 8^v'de yer almaktadır (Resim 11). Minyatür sahnesinde iki taraftan merkezi bir alınlığı destekleyen sütunlardan oluşan geniş ve zarif bir çerçeve ile altın zemini kompozisyona hâkimdir. Çerçevenin etrafı bir asmanın spiral dallarıyla çevrilmiş ve renkler birbirinin üzerine hafif bir şekilde uygulanmıştır¹⁷³. Çerçevenin dışında ama Meryem'in yanında olan Davut ile Deesis sahnesi resmedilmiştir. İsa'nın ayaklarının dibinde proskynesiste tasvir edilmiş olan figür Harvard Psalter'inin hamisidir. Minyatürde herhangi bir yazıt olmadığından baninin kimliği belirsiz kalmıştır. Ayrıca baninin yüzü aşındığı için fazla bilgi edinilememektedir. Kırmızı üzerine altın bir arka planda tabure üzerinde olan İsa, oval bir yüzle ve muhtemelen sakalsız olarak tasvir edilmiş, başında ya gri bir başlık ya da saçları gridir. İç giysisi koyu sarı, ancak üst giysisi tamamen dökülmüş yapraktaki lekelerden

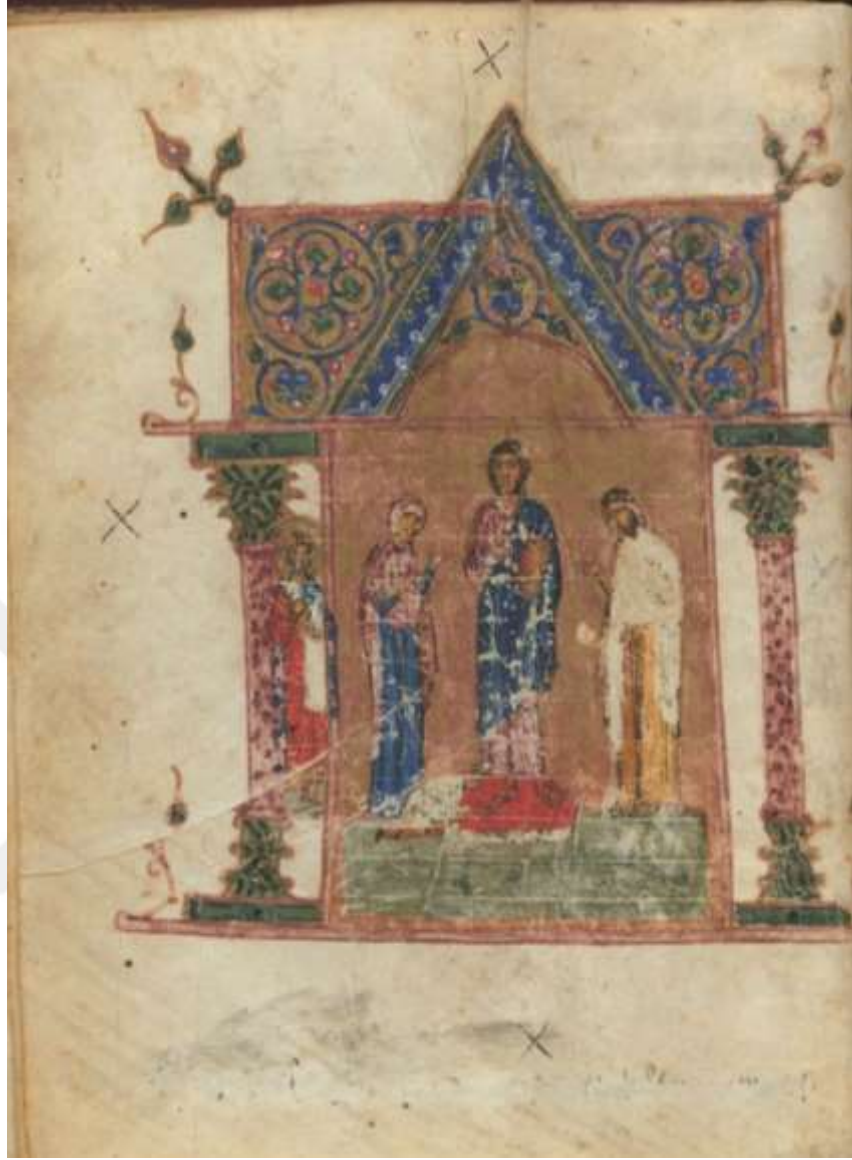
¹⁷²Anderson and Parenti, 2016, **a.g.k.**, 7,8,10; Ness, 1975, **a.g.k.**, 210.

¹⁷³Anderson and Parenti, 2016, **a.g.k.**, 5; Ness, 1975, **a.g.k.**, 209.

muhtemelen koyu renkli olabileceği anlaşılmaktadır. İsa, sağında başında nimbusu ile Meryem solunda ise Ioannes Prodomos (Vaftizci Yahya) ile birlikte tasvir edilmiştir. Bani, İsa'nın bedenine dokunurken ruhunun kurtuluşu için de yalvarmaktadır¹⁷⁴.

¹⁷⁴Anderson and Parenti, 2016, **a.g.k.**, 5-7.

Resim 11. İsa'ya İthaf (Fol. 8^v) (Ness, 1975, Fig. 1)

Katalog No : 8

Türü : Psalter

Adı : Atina Müzesi Benaki Psalteri (Benaki Vitr. 34.3)

Tarihi : 1170

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Atina Müzesi

Banisi : Kıbrıs Başpiskoposu Barnabas (?)

El Yazması Hakkında: Atina Benaki Müzesi'nde Vitr. 34.3 olarak sergilenen Benaki Psalter'i¹⁷⁵, sanatçının her Mezmur için ayrı bir minyatür yapma niyetinde olduğunu kesin olarak söyleyeceğimiz tek Bizans Psalteri olarak tarihe geçmiştir. 435 minyatüre sahip olan Theodore Psalter'inin sanatçısı dahi bu kadar kapsamlı bir resimleme yapmayı amaçlamamıştır. Kaynağı hakkında çok az bilgi bulunan el yazmasının Benaki Müzesi'ne geçmeden önce Atinalı bir edebiyatçı olan Mamoukas ailesinin mülkiyetinde olduğu ve bu ailedeyken G. Lampakis tarafından incelendiği bilinmektedir. Bu kadar az ilgi çekmiş olması şaşırtıcı olan Mezmur, 14,8 x 11,4 cm boyutlarıyla elde kolayca tutulmakta, 198 yaprak ve 162 minyatürden oluşmaktadır. El yazmasının en önemli özellikleri; siyah mürekkep ve eflatun rengindeki harflerle her sayfaya yirmi dört satır olarak yazılmış olmasıdır¹⁷⁶.

Bani Kimliği: Weyl Carr ve A. Cutler Başpiskopos Barnabas'ın 1170 civarında Kıbrıs Başpiskoposu olarak Giritli Ioannes'in yerine geçen keşiş olabileceğini söylemişlerdir¹⁷⁷. 12. ve 13. yüzyıllarda çok az sayıda Ortodoks din adamının adı günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri olan Barnabas'ın, harika kâhya (μέγας οικονόμος) ünvanıyla, kilisenin geçici mülklerinin idaresini kaydettiği bilinmektedir ancak bunu doğrulayacak başka bir kaynak olmadığı için bu bilgi yetersizdir. Dolayısıyla kilisenin belirli mülkleri bile bilinmezken geçici mülklerin kaydının yapılmış olduğu bilgisi çelişkilidir¹⁷⁸. Bani hakkında coşkulu bir epigram yaprağı olan 174^v'de;

¹⁷⁵M. Richard (1958). *Répertoire des bibliothèques et des catalogues des Manuscrits Grecs*. Paris, s. 39.

¹⁷⁶A. Cutler and A. Weyl Carr (1976). The Psalter Benaki 34.3. An unpublished illuminated manuscript from the family 2400. *Revue des études Byzantines*, 34, s. 281.

¹⁷⁷Yota, 2012, **a.g.k.**, 278-283.

¹⁷⁸Cutler and Weyl Carr, 1976, **a.g.k.**, 279.

“Çok büyük bir adam ve keşiş olan Barnabas, ruhu besleyen Davud’un sözlerine karşı ezici bir sevgiye yenik düşerek, dindar bir ruhla altın görünümünde süslenmiş ve parlayan en güzel mezmuru yazdı ve resimledi. Barnabas, erdemlerinin parlaklığıyla ruhunu arındırmış ve zekâsını kanatlandırmış mezmur yazarının ve seçkin peygamberin düşüncelerinin doruklarına ulaşmıştır. Maddi imgeleri göz ardı ederek, mezmur tarzındaki ilahileri parlak bir şekilde yazdı. Rab ona layık olduğu gibi davransın ve saf bir ruhu ve sağlam bir zihni dünyaya bağlı eylemlere tercih ettiği için onu azizlerin saflarında saysın”¹⁷⁹.

Bani Tasviri: Benaki Psalteri’nin, hem yazıcısı hem de resimleyicisi olan bani hakkında bir epigram ve bir de ithaf minyatürü el yazmasının içeriğinde karşımıza çıkmaktadır (174^v-175^r). El yazmasında baniye ait portre fol. 175^v de tasvir edilmiştir (Resim 12). Kompozisyonun sol tarafında ayakta duran Meryem, sol eliyle proskyneste olan bir figürü işaret etmektedir. Meryem’in ayaklarının dibinde keşiş kıyafetleri içinde yarı proskynesis de duran kişi Kıbrıs Kudüs Rum Patrikhanesi’nin keşişi Barnabas’tır. Mor-kahverengi bir maphorion ile mavi bir tunik giymiş olan Meryem, alışılmış görüntüsü ile resmedilmiştir. Proskynesis halindeki bağışçıyı tanımlayan uzun lejant ise kötü bir şekilde dökülmüş ve birkaç harf kalıntısı dışında okunamamaktadır¹⁸⁰.

¹⁷⁹Cutler and Weyl Carr, 1976, **a.g.k.**, 314.

¹⁸⁰A. Rhoby (2018). *Ausgewählte Byzantinische epigramme in illuminierten handschriften*. Wien, s. 192-193.

Resim 12. Meryem'e İthaf (Fol. 175^v) (Rhoby, 2018, Fig. 55)

Katalog No : 9

Türü : Psalter

Adı : Dionysiou Kodeks 65

Tarihi : 12. yüzyıldan daha geç bir tarih olamayacağı üzerinde durulmaktadır.

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, Dionysiou Manastırı

Banisi : Nikomedialı Keşiş Sabbas (?)

El Yazması Hakkında: Athos Dionysiou Manastırı'nda yer alan el yazması 19,5 x 13 cm boyutlarında ve 244 yapraktan oluşmaktadır¹⁸¹. Ayrıca el yazmasının içeriğinde ithaf minyatürüne ek olarak bir başlık, üç kafa bandı ve 8 minyatür bulunmaktadır. El yazması, üç farklı kişi tarafından yazılmıştır. Birinci kişi el yazmasının ana gövdesini (fol. 14-223), ikinci kişi olan Sabbas başlangıç -fol. 2 hariç- (fol. 1-13) ile sonunu (fol. 224-244) ve üçüncü kişi ise fol. 2 ile Paskalya Tablosunu yazmıştır. Sabbas tarafından resmedilen kısımda *Musa ve halkına yol gösteren ateş sütunu ile Mısırlıların boğulmasını* temsil eden minyatürler yer almaktadır. Dionysiou 65'in fol. 242^v-243^v'deki Paskalya Tablolarını içeren yaprakları silinmiş ve orijinallerinin yerine daha sonra yenisi tekrar yazılmıştır. Dolayısıyla bu yapraklar tarihlendirmeye ve minyatürlerine uygulanamaz. Dionysiou 65'in minyatürlerinin tarihini belirlemek kolay değildir ancak 12. yüzyıldan daha geç bir tarihlendirme yapılamaz.

Bani Kimliği: Bani hakkında Nikomedialı olması dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bani Tasviri: Dionysiou 65'in kolophonunda (fol. 224^{r-v}) Nikomedialı keşiş Sabbas'ın adı geçmektedir. Ayrıca kolophonda "*Mezmun'a sahip olan kişinin onu Tanrı'ya övebileceğini ve bu şekilde onu yürütme nedenini gösterebileceğini sorar*" okunmaktadır. İthaf minyatüründe (fol. 12^v) (Resim 13) Meryem'in ayaklarının dibinde bir keşiş proskyneste resmedilmiştir. Bu keşişin el yazmasının banisi Nikomedialı Sabbas olduğudur. Keşişin yüzü hasar görmüş ancak önceki üç minyatürden yüzü görülebilmektedir. Büyük ihtimalle iyi niyet gösteri sunulan sahnede deesis anlamı verilmiştir. Meryem ile Çocuk İsa'nın figürleri hiç bozulmamış ve yüzleri klasik tarzda

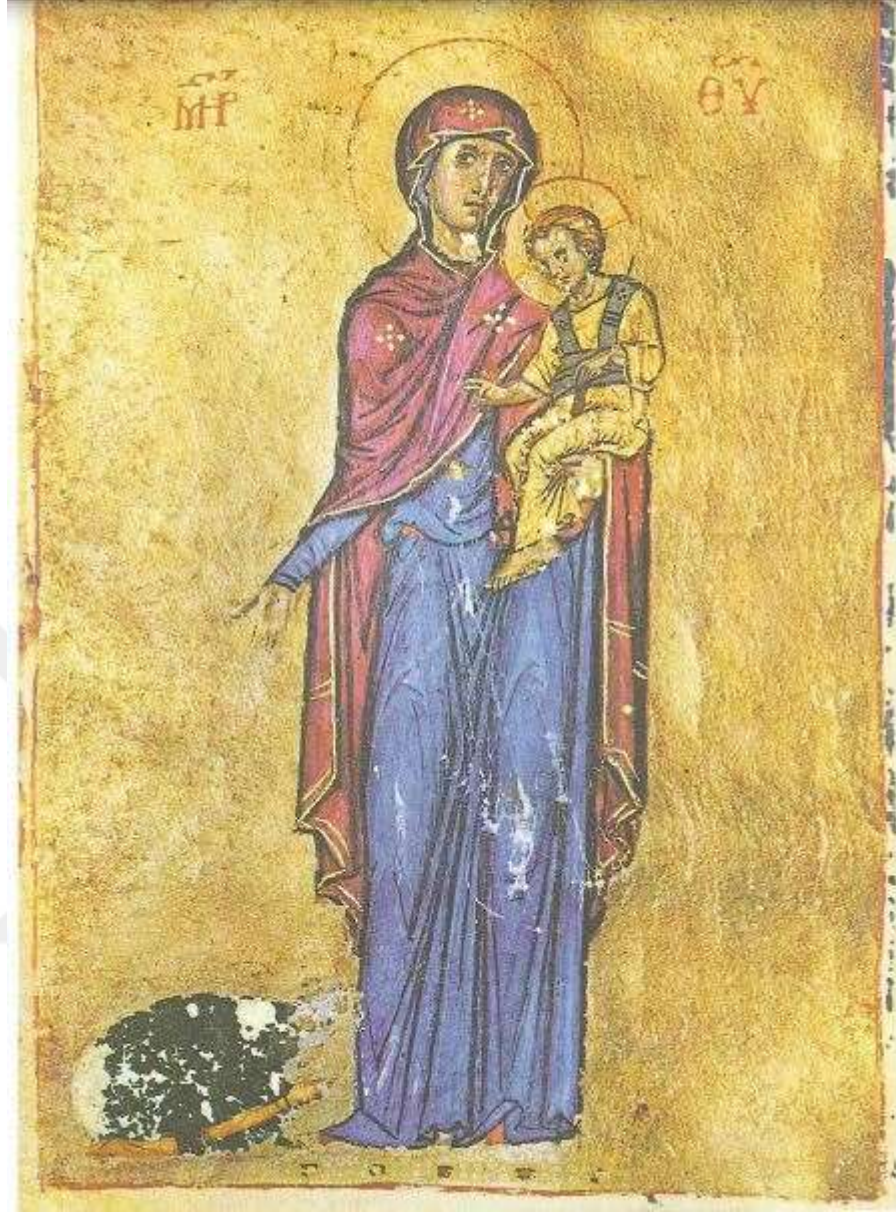
¹⁸¹P. Lampros (1895). *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*. II, Cambridge: Cambridge University Press, s. 324-325.

resmedilmiştir. Meryem geleneksel mavi himation ve mor maphorion ile altın giysisini giymiştir. Çocuk İsa, Meryem'in sağ eliyle işaret ettiği proskynesteki keşişi kutsamaktadır. Bu düzenleme bize, Makedon Rönesansı'ndan kalma Leo Kutsal Kitabı'nda sanatçının ilham aldığı yeri hatırlatmaktadır. Minyatür üzerindeki kırmızı renkteki bir yazıtta: “*Ah tertemiz olan, yaratılışı yöneteni taşırsın*” okunmakta ve altındaki başka bir yazıtta ise keşiş ricasını dile getirmektedir “*Ey Tanrı'nın Annesi, ben, en acınası ve kutsanmış keşiş, Sizin için aydınlattım... Suçlarımın affedilmesini diliyorum*”¹⁸². Bu yazıtlardan Sabbas'ın sadece el yazmasının yazıcısı değil, aynı zamanda el yazmasının resimleyicisi ve banisi olduğu sonucuna da ulaşılmaktadır¹⁸³.

¹⁸²Kıyamet günündeki kurtuluş amaçlandığı için af dileme cümlelerinde bani işaret edilmektedir.

¹⁸³Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 49-51.

Resim 13. Meryem'e İthaf (Fol. 12^v) (Pelekanides, 1974, Fig. 123)

Katalog No : 10

Türü : Psalter

Adı : Sinait Gr. 61

Tarihi : 1274

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Theotime (?)

El Yazması Hakkında: Sinait gr. 61, sonunda yer alan 261^r ve 262^v numaraları yapraklardaki Paskalya Tabloları'ndan dolayı 1274 yılına tarihlendirilmektedir. Sinait gr. 61'in ihtaf sayfası haricinde beş minyatür, dört başlık ve on dokuz antropomorfik baş harf bulunmaktadır. Minyatürdeki figürler oldukça uzun, başlıklar son derece yüksek kalitede ve baş harfler ince çizilmiştir¹⁸⁴.

Bani Kimliği: Sinait gr. 61'in beş minyatüründen biri olan ithaf minyatüründe (fol. 256^v), altın zemin üzerinde “*ΘΕΟΤΙΜΗ*” *Theotime* adını veren bir yazıt okunmaktadır¹⁸⁵. Bu yazıt dışında bani hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bani Tasviri: İthaf minyatüründe rahibe Theotime taht üzerinde oturan Meryem'in ayaklarının önünde tam proskyneste iken tasvir edilmiştir (Resim 14). İthaf minyatürünün arka planı altın renginde yeşil örgü motifli ve kırmızı bir bordürle çevrilidir. Sahne mimari bir düzende, büyük bir kemer ile mavi iyon sütunlarla desteklenen daha küçük bir kemerden oluşmaktadır. Meryem, turuncu geniş bir taht üzerine yerleştirilmiş kırmızı bir minder üzerinde oturmaktadır. Meryem'in khitonu mavi ve maphorionu mor rengindedir. İsa'nın minyatürdeki özellikleri altın haleli, kırmızı bir khiton ile mavi himationludur. İsa, başını rahibeye doğru eğmekte ve sağ eliyle onu kutsamaktadır. Rahibe Theotime siyah bir başlık, yağ rengi bir pfelonion ve kahverengi bir içlik giymektedir. Rahibe Theotime ruhunun kurtulması için ellerini Meryem'in ayaklarının dibine uzatırken tasvir edilmiştir¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 48-49.

¹⁸⁵ K. W. Clark (1952). *Checklist of manuscripts in St. Catherine's Monastery Mount Sinai*. Washington, s. 22.

¹⁸⁶ Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 48-49.

Resim 14. Meryem'e İthaf (Fol. 256^v) (Spatharakis, 1976, Fig. 17)

Katalog No : 11

Türü : Psalter

Adı : İviron Kodeks 1384

Tarihi : 1341-1347

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Athos İviron Manastırı

Banisi : İmparatoriçe Anna Paleologina (1326-1365)

El Yazması Hakkında: El yazması, Ioannes Kantakuzenos'un tahtta hak iddia etmesi (ve sonunda güvence altına alması) sırasında patlak veren 1341-1347 yılları arasındaki iç savaş zamanında yazılmıştır. 262 ya da 265 yapraktan oluşan ve 29,5 x 23,5 cm boyutlarındaki el yazmasının yazıcısı Konstantinopolis'teki Hodegon Manastırı'nın scriptoriumuna ait olan yazıcı Chariton'dur. Paleologoslar ile yakın bağları olan yazı atölyesi, bir bakıma sarayın *Milli Basımevi* olarak kullanılmıştır. Chariton'un bir yazıcı olarak faaliyeti 1319-1346 dönemini kapsamakta ve yazı atölyesinin en önemli yazıcısı olan Ioasaph'ın faaliyetinden önce gelmektedir. L. Politis, Hodegon Manastırı hakkındaki çalışmasının bir kataloğunda Chariton'a ait on bir el yazmasının daha varlığından bahsetmiştir. Chariton, manastırdaki diğer yazıcılar gibi, kraliyet ailesinin üyeleri ve diğer yüksek itibarlı şahsiyetler için el yazmaları yazmıştır. Ayrıca el yazmasının dekorasyonunda altın harflerin zarif baş harflerle dekore edildiği görülmektedir¹⁸⁷.

Bani Kimliği: El yazmasında bani portresi bulunmamakta ancak baninin adı 261^v-262^v numaralı yapraklarda geçmektedir. İviron Kodeks 1384'ün banisi olan Anna Paleologina, III. Andronikos Paleologos'un (1328-1341) ikinci karısı olarak bilinmektedir. II. Andronikos, III. Andronikos'un ilk eşi Eirene'nin ölümünden sonra torununu İtalya'daki Savoya Kontu V. Amadeo'nun kızı Anna ile evlendirmiştir¹⁸⁸. Anna, 1326 yılında Konstantinopolis'e gelerek aynı yılın ekim ayında III. Andronikos ile evlilikleri gerçekleşmiştir. III. Andronikos ile Anna'nın Maria, Ioannes, Mikhail ve Eirene adında dört çocuğu olmuştur. III. Andronikos, 15 Haziran 1341 tarihinde öldükten sonra yerine dokuz yaşındaki oğlu V. Ioannes geçmiştir. Küçük yaşta tahta geçen oğlu için naibe ilan edilen Anna, Aleksios Apokaukos ile aynı safta yer alarak bir iç savaş başlatmıştır. 1351

¹⁸⁷Karakatsanis, 1997, **a.g.k.**, 602-604.

¹⁸⁸D. M. Nicol (2001). *Bizans'ın soylu kadınları on portre (1250-1500)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 88-102.

yılında Anna Konstantinopolis'i terk ederek Selanik'e gitmiş, 1365 yılında rahibe olmuş ve Anastasia adını alarak ölmüştür. Geç Bizans imparatoriçeleri genellikle aynı adları kullanmışlar ve evlendiklerinde kocalarının soyadını almışlar. Anna Paleologina'yı diğer geç dönem imparatoriçelerinden ayırmak için Macaristanlı Anna / Savoyalı Anna olarak adlandırılmıştır¹⁸⁹.

Folyo 261^v den edinilen bilgiler doğrultusunda (başka bir numaralandırmaya göre de 264^v):

“Hediye Tanrı'dan ve emek Chariton'dandır.”

Folyo 262^v de (veya başka bir numaralandırmaya göre 265^v) (Resim 15):

“Kutsal Kral Davud'un ulvi melodileri ile yazdığı bu mezmur, Kraliçe Anna Paleologina ve kralın oğlu tarafından sağlanan fonlarla süslenmiştir” ve “Göz kamaştırıcı güzellikteki bu mezmur, altı bin sekiz yüz elli dört yılında Anna Palaeologina tarafından süslenmiştir” yazıları okunmaktadır¹⁹⁰.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

¹⁸⁹P. Melichar (2019). *Empresses of Late Byzantium foreign brides, mediators and pious women*. Peter Lang, s. 171-208.

¹⁹⁰ Athanasios Karakatsanis, 1997, **a.g.k.**, 602-604.

Resim 15. İviron Kodeks 1384 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 603)

Katalog No : 12

Türü : Psalter

Adı : Oxford Christ Church Arch Psalter Wake Gr. 61

Tarihi : 1391

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Oxford Christ Church Koleji

Banisi : Kaloeidas ailesinden gelen bir keşiş

El Yazması Hakkında: Batı Avrupa'daki Bizans el yazmaları koleksiyonunda bulunan ancak uzmanların yeteri kadar ilgisini çekmemiş olan Wake gr. 61, Canterbury Başpiskoposu William Wake (1657-1737) tarafından Oxford Christ Church Koleji'ne bağışlanmıştır. G. W. Kitchin tarafından yayınlanan *Christ Church College* el yazmaları kataloğunda "61" olarak numaralandırılmış ve 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ancak son sayfadaki kopya notunda el yazmasının tamamlanma tarihi 1391 olarak geçmektedir¹⁹¹. Profesör Vokotopoulos, Psalter'in biçimsel ve ikonografik sorunları ile Konstantinopolis kökenini kapsamlı bir şekilde araştırmıştır¹⁹². Wake gr. 61'den neredeyse tam altı ay öncesine tarihlenen Bodleian el yazması ile tam olarak aynı formülde yazılmış bir kolophona sahiptir¹⁹³. Bu kolophonda yazıcının adı keşiş *Ioasaph* ultraviyole ışın yardımı ile kolayca okunmaktadır. Ioasaph, Konstantinopolis Hodegon Manastırı'nın başrahibidir. *Aristokratik Mezmurlar* kategorisine dâhil edilen el yazması, orijinal boyutu 28 x 20,5 cm olan ve baskısı 18. yüzyılın başı ya da sonunda yapılmış olmalıdır. 222 yapraktan oluşan el yazmasının toplam üç tam sayfa minyatürü bulunmakta ne yazık ki bunlar dahi iyi durumda değildir. El yazmasında her bölümün ardından ayetlerin ve Rab için duaların geldiği yirmi bölümden oluşan nadir psalterler kategorisine dâhil edilmektedir. Vat. Pal. Gr. 288 ve Vat. gr. 778 aynı kategorideki örneklerdir. Wake gr. 61'in manastır ya da kilise için hazırlandığına dair kanıt yoktur bu yüzden hem manastır hem de özel kullanım için tasarlanmış olmalıdır¹⁹⁴.

¹⁹¹Π. Βοκοτοπουλος (1976). Ένα άγνωστο χειρόγραφο του κωδικογράφου Ιωάσαφ και οι μικρογραφίες του: το ψαλτήριο Christ Church Arch. W. Gr. 61 (πίν. 100-104). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 8, s. 179.

¹⁹²G. Galavaris (1977). Mary's descent into hell: A note on the psalter Oxford, Christ Church Arch. W. Gr. 61, *Byzantine Studies/Études Byzantines*, 4(2), s. 189; Cutler, 1981, **a.g.k.**, 111.

¹⁹³A. Cutler (1979). Corpus der Byzantinischen miniaturhandschriften, I: Oxford, Bodleian. *The Art Bulletin*, 61(1), s. 107-110.

¹⁹⁴Βοκοτοπουλος, 1976, **a.g.k.**, 179,181,190.

Bani Kimliği: Bani minyatüründe (fol. 102^v) çerçevenin altındaki yazıtta keşişin statüsü ve soyadı öğrenilmişken baninin adı geçmemektedir. Bu yazıttan Paleologoslar döneminde yaygın olarak kullanılan Kaloeidas soyadı okunmaktadır. Bani hakkında Kaloeidas ailesinden bir keşiş olması dışında başka bir bilgiye ulaşılammıştır.

Bani Tasviri: El yazmasının bani/ithaf minyatürü (fol. 102^v-103^r) iki sayfada tamamlanmıştır (Resim 16-17). Sahnenin bir diptikon gibi her biri ayrı çerçeveye alınmış iki sayfaya bölünmesi Bizans el yazmalarında yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir¹⁹⁵. Minyatürde ayakta resmedilen Meryem, elini tuttuğu keşiş (fol. 102^v) diğer sayfada arkalıklı bir taht üzerinde oturan İsa'ya takdim ederken tasvir edilmiştir (fol. 103^r)¹⁹⁶. Profesör Vokotopoulos, Meryem ile keşişin portresini Anastasis sahnesine dayandırmıştır¹⁹⁷. Uzun boylu olarak resmedilen Meryem'in elini tutarak lahitten çektiği keşiş el yazmasının banisidir. Keşişin kısa kahverengi sakalından yaşı olmadığı anlaşılmaktadır. Bani, eğilmiş bir pozisyonda sol ayağıyla lahde basarken sağ elini İsa'ya yönlendirmiştir. Sahnedeki figürlerin başları nispeten küçük, oval bir yüz ve normal özellikler ile resmedilmiştir. Ayrıca minyatürlerin genel özelliği renklerin (yeşil, kırmızı ve kahverengi) donuk olmasıdır. Meryem, koyu yeşil renğinde bir tunik ile altın saçaklı maphorion, İsa koyu kiremit renğindeki tunik ile bani ise zeytin yeşili cübbe ile koyu bir başlık takmaktadır. Koyu sarı yüzler hafif gölgelerle betimlenmiştir. Meryem'in sağında ve İsa'nın hem solunda hem sağında zinober taşından yazıtlar mevcuttur¹⁹⁸.

¹⁹⁵βοκοτοπουλος, 1976, **a.g.k.**, 187-188.

¹⁹⁶J. R. Viejo (2013). Byzantine influences on western aristocratic illuminated manuscripts: The fécamp psalter (ms. the hague, koninklijke bibliotheek, 76 f 13) and other related works. *Estudios Bizantinos*, 1, s. 121.

¹⁹⁷Galavaris, 1977, **a.g.k.**, 190.

¹⁹⁸βοκοτοπουλος, 1976, **a.g.k.**, 186-187.

Resim 16. Meryem ve İsa'ya İthaf (Fol. 102^v) (βοκοτοπουλος, 1976, Fig. 2)

Resim 17. Meryem ve İsa'ya İthaf (Fol. 103^r) (βοκοτοπουλος, 1976, Fig. 3)

1.1.2.3. Oktateukh

Katalog No : 13

Türü : Oktateukh

Adı : Seraglio Oktateukh (Kodeks 8)

Tarihi : 12. yüzyılın ilk yarısı

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Banisi : Sebastokrator İsaakios Porfirogennetos (1093-1152?)

El Yazması Hakkında: Berlin Üniversitesi, Hristiyan Arkeoloji Müzesi Müdürü Ferdinand Piper'in el yazmasını satın almak istemesiyle gündem konusu olmuş ancak satın alınamamıştır. J. Lowden, el yazmasının Sultan Abdülaziz tarafından Avusturya İmparatoruna hediye edildiğinden ve 1881 tarihli bir kaydının olduğundan bahsetmiştir. El yazmasının İstanbul'a tekrar ne zaman ve nasıl geldiği ile ilgili bilgiler mevcut değildir. Uspenskii 1907 yılında çalışmasını yayınlayana kadar bilinmezliğini koruyan el yazmasının köşelerinin kemirgenler ve haşareler tarafından kemirildiğini, nemli, lekeli, ön kapaksız ve sırtsız bir şekilde olduğundan bahsetmiştir. El yazması 12. yüzyıla tarihlendirilmektedir ve 14. yüzyıla ait onarımları mevcuttur. Yunanca küçük harflerle yazılmış Eski Ahit el yazmasının metin kısmını oluşturmaktadır¹⁹⁹. 42,2 x 31,8 cm boyutlarıyla sağlam olarak günümüze gelen en büyük Oktateukh'tur. 569 yapraktan ve 314 minyatürden oluşan Oktateukh, Vatikan gr. 7472'nin (260 yaprak) iki katından fazladır. Sayfa düzeni çok basittir ve bütün Oktateukh'lar arasında hiç yaprak kaybetmeyen tek el yazmasıdır. Ancak minyatürlerinin çeşitli aşamaları yarım bırakılmıştır. Bu minyatürlerin yarım bırakılmasının nedeni olarak banisinin kaçmış olabileceği üzerinde durulmaktadır²⁰⁰. Oktateukh'un minyatürlerinde pek çok sanatçının çalıştığı farklı üslup özelliği sergileyen minyatürler, renk tonları ve değişen figür tarzından anlaşılmaktadır. El yazmasının minyatürlerinde çalıştığı bilinen tek sanatçısı Kokkinobaphos'tur²⁰¹.

¹⁹⁹Lowden, 1992, **a.g.k.**, 21; Kaplan, 2017, **a.g.k.**, 24.

²⁰⁰Takiguchi, 2017, **a.g.k.**, 215-216.

²⁰¹Kaplan, 2017, **a.g.k.**, 27.

Bani Kimliği: Topkapı Sarayı G.İ.8 Oktateukh el yazmasının 3a-9b folyolarında yer alan tefsir metni başlığındaki bilgilerden banisinin Sebastokrator İsaakios Porfirogennetos Komnenos olduğu anlaşılmaktadır²⁰². Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos ile İrene Doukaina Komnenos'un altıncı çocuğu ve en küçük oğludur²⁰³. Ağabeyi II. Ioannes Komnenos'un tahta çıkışını kız kardeşi Anna Komnenos'a karşı desteklemesine rağmen 1122-1123 yılında 14 yıl süren Filistin ve Suriye'de gönüllü olarak sürgüne gitmiştir. Hayatının bundan sonraki dönemi ile ilgili bilgiler çok azdır. Yunanistan'ın Trakya Bölgesi'nde yaptırdığı Kosmosoteria Manastırı'nın typikonundaki bilgiye göre 1152'de hala hayatta olduğu bilinmektedir. Ölüm tarihi bilinmeyen İsaakios'un Hora Manastırı'nda yaptırdığı, sonradan taşınan kitabeli mezarı Aleksandropolis'te (Dedeağaç) Episkopal Müzesi'nde sergilenmektedir²⁰⁴.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait bir portre yoktur ancak 3a-9b folyolarında bani kimliği hakkında bilgiler verilmiştir.

El yazması Aristeas mektubuyla başlayan tefsir metninde:

*Τὸ τῆς παλαιᾶς προοιμί(ον) ὅπ(ερ) ὁ [Ἀριστέας] / πρὸς τὸν Φιλοκράτην
ἐκτέθεικ(εν) μακ[ρη]γ[ό]ρι[α] καὶ ἀσαφεία ὁ δὲ πορφυρογ(έννετος) / κὺρ
Ἰσαάκιος καὶ υἱὸς τοῦ μεγάλ(ου) β(ασιλέως) κ(ὺρ) Ἀλεξί(ου) / Κομνην(οῦ) εἰς
συντομί(αν) μετερ(ρ)ύθμι/σε καὶ συνάφει(αν)*

“Aristeas'ın Philokrates'e hazırladığı uzun ve anlaşılmaz, Eski Ahit ön sözü, Büyük İmparator Aleksios Komnenos'un Mor odada doğan oğlu, İsaakios, daha kısa ve daha anlaşılır versiyonuna indirmiş” yazılıdır (Resim 18)²⁰⁵.

²⁰²Kaplan, 2017, **a.g.k.**, 24.

²⁰³N. P. Ševčenko (2000). Kosmosoteira: Typikon of the Sebastokrator Isaac Komnenos for the Monastery of the Mother of God Kosmosoteira near Bera. *Byzantine Monastic Foundation Documents*, (Ed. J. Thomas and A.C. Hero), 35, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 782.

²⁰⁴J. C. Anderson (1982). The Seraglio Octateuch and the Kokkinobaphos. *Dumbarton Oaks Papers*, Trustees for Harvard University Stable, 36, s. 83-114.

²⁰⁵Kaplan, 2017, **a.g.k.**, 28.

Resim 18. Tefsir Metni (Fol. 3^r) (Lowden, 2010, Fig. 1)

1.1.3. Yeni Ahit (Evangelialar)

1.1.3.1. Yeni Ahit

Katalog No : 14

Türü : Yeni Ahit

Adı : Sinait Gr. 283

Tarihi : 10. Yüzyıl

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Banilerin kimlikleri belirsiz

El Yazması Hakkında: Sinait gr. 283, paleograflar tarafından 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Konstantinopolis ya da başkent etkisi altındaki bir eyalette üretilmiş olabileceği düşünülen el yazması 240 yapraktan oluşmakta ve 17,2 x 12,2 cm boyutlarındadır. Sinait gr. 283'ün orijinalinde sadece Kanon Tabloları ve başlıklardan oluşmaktayken daha sonra tek sayfalarına minyatürler yapıştırılarak eklemeler yapılmıştır. El yazmasının genel özellikleri; metin bölümünde orta büyüklükte eğimli harfler ve başlık kısmında daha küçük boyutlu dik harfler ile yazılmıştır. Bununla birlikte süsleme son derece ince işlenmiş ve bantları çevrelemek için çok miktarda altın kullanılmıştır²⁰⁶.

Bani Kimliği: İthaf sayfasında resmedilen bu iki figürün kimliklerini tespit edebilecek herhangi bir kolophon ya da başka bir bilgi el yazmasında bulunmamaktadır.

Bani Tasviri: Sinait gr. 283'ün bani/ithaf minyatüründe (fol. 107^v) zengin pileli giysiler içerisinde Aziz Paulus, iki yanında el yazmasının banileri ile birlikte resmedilmiştir (Resim 19). Altın rengindeki bir arka planda kırmızı ile “ὁ ἅγιος πᾶντος” azizin adı yazılmıştır. Aziz, kahverengi bir tahtta mor minder üzerinde oturmakta ve ayaklarını suppadeniuma doğru uzatmaktadır. Grimsi yeşil bir khitonu ile resmedilen Aziz Paulus, her iki kolunu yana doğru kaldırmış elleriyle Tanrı'ya ve izleyiciye banileri tanıtmaktadır. Bu hareket ile yapılmış olan bağışın önemi vurgulanmış ayrıca baninin azizin yanında resmedilmiş olması bağışı daha da kutsallaştırmıştır. Baniler izleyiciye dönüktür ancak

²⁰⁶ Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 24-28.

bakışları azize doğrudur. Minyatürün solundaki baninin tasviri tamamen silinmiş olmasına rağmen baninin vücudunun minyatürün çerçevesi ile kesildiği kalan kısımlardan anlaşılmaktadır. Minyatürün sağındaki kırmızı tunik ve lacivert bir manto ile tasvir edilen bani figürü daha sağlam olarak günümüze gelmiştir. Banilerin her ikisinin de proskynesis de değil de ayakta tasvir edilmiş olması yüksek bir rütbeye sahip olabileceğini düşündürmektedir²⁰⁷.

²⁰⁷Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 55.

Resim 19. İthaf Minyatürü (Fol. 107^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 31)

Katalog No : 15

Türü : Yeni Ahit

Adı : St. Paulus Kodeks 2

Tarihi : 10-11. Yüzyıl

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, Aziz Paulus Manastırı

Banisi : Maria Bagrationi (1053-1118)

El Yazması Hakkında: Aziz Paulus Manastırı'nın en önemli el yazması olan St. Paulus Kod. 2, günümüze ulaşan kısmı ile *Havarilerin İşleri*'ni sıra dışı temalarla aktarmaktadır. Tarih konusunda büyük bir görüş ayrılığı bulunan St. Paulus Kod. 2 hakkında; Lambros, VI. Konstantinos'un karısı Maria tarafından yaklaşık 800 yılında yazıldığını; A. Sigalas, el yazmasının 10. yüzyıldan öncesine ait olamayacağını ve L. Politis ise el yazmasının 11. yüzyıla tarihlenmesi gerektiğini, notta geçen Maria adının da VII. Mikhail Dukas'ın karısı ve el yazmasının da bağışçısı olduğunu savunmuştur. El yazması 429 yapraktan ve 24,5/26 x 19,5 cm boyutlarından oluşmaktadır. Aynı manastırda bulunan *Kodeks 48* bu el yazmasının 19. yüzyılda yazılmış bir kopyasıdır²⁰⁸. El yazmasının ilk yaprağı ve bazı yaprakları kaybolmuş yerini 18. yüzyılda eklenen yapraklar almıştır. İçindekiler bölümünün sonunda yer alan 18. yüzyıl yazısında: “*Kraliçe Maria tarafından 800 yılında yazılmıştır*”. Üçüncü bölümün başlığında “*Ioannes Zonaras: Bu kitabı kopyalayan kraliçe Maria için*” ve “*Ey Haç, Kraliçe Maria'yı koru*” yazılıdır (Resim 20)²⁰⁹.

Bani Kimliği: L. Politis'e göre St. Paulus Kod. 2'nin banisi olan Maria, Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın (1027-1072) kızı ve Bizans İmparatoru VII. Mikail Dukas ile III. Nikephoros'un eşidir. Aslen adı Marta olan Maria, 11. yüzyılda imparatorluğun sınırları dışından seçilen ikinci imparatoriçedir. 1065 yılında VII. Mikail Dukas ile evlenen Maria, 1078 yılında çıkan bir saray darbesi ile III. Nikephoros Botaniates'in oğlu Konstantinos Dukas'ı varisi ilan etmesi koşuluyla onunla evlenmeyi kabul etmiştir. Ancak sonrasında III. Nikephoros bu sözünü tutmamış ve Maria oğlu Konstantinos ile birlikte manastırda

²⁰⁸Athanasios Karakatsanis, 1997, **a.g.k.**, 590; L. Politis (1963). *Ta χειρόγραφα του Αγίου Όρους*. Νέα Εστία, (Αφιέρωμα στο Άγιον Όρος), 74/875, s. 123.

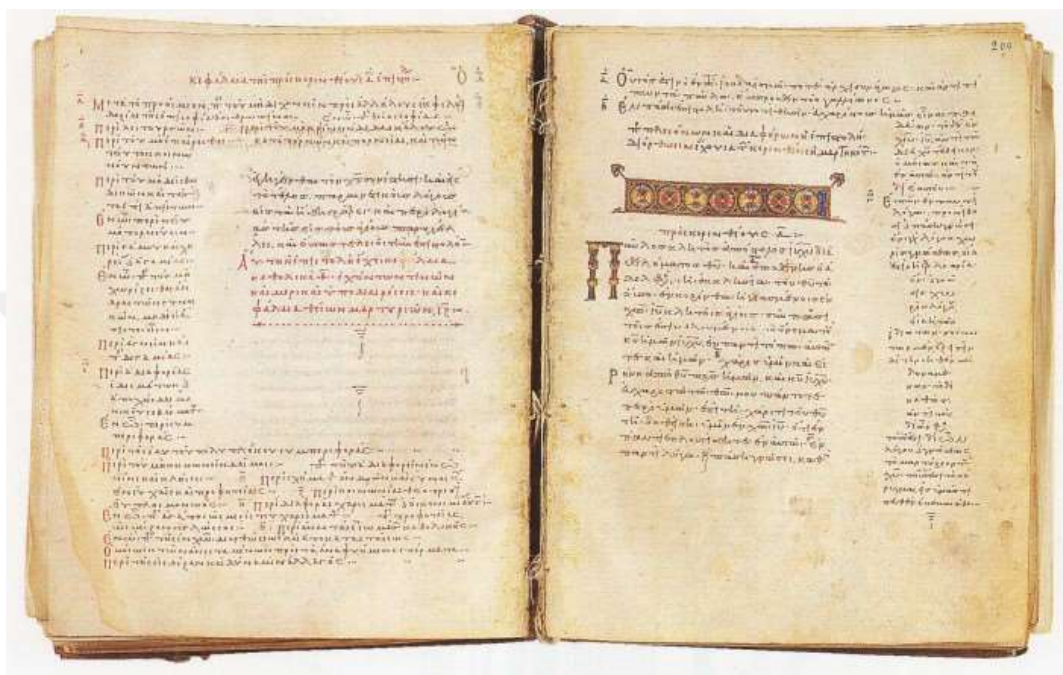
²⁰⁹Athanasios Karakatsanis, 1997, **a.g.k.**, 590.

yaşamıştır. Konstantinos'un 1096 yılında ölmesiyle birlikte Maria politikadan tamamen uzaklaşmıştır²¹⁰.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²¹⁰L. Garland (1999). *Byzantine empresses: Women and power in Byzantium AD 527-1204*. London: Routledge, s. 180-186; L. Garland (2006). *Byzantine women: Varieties of experience 800-1200*. s. 91-124.

Resim 20. St. Paulus Kodeks 2 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 590)

Katalog No : 16

Türü : Yeni Ahit

Adı : Lavra Manastırı A 103

Tarihi : 12. Yüzyıl

Üretim Yeri : Athos, Lavra Manastırı

Bugün Bulunduğu Yer: Athos

Banisi : Bani kimliği belirsiz

El Yazması Hakkında: Lavra A 103, 182 yaprak ve 27 x 24 cm boyutlarındadır²¹¹.

Bani Kimliği: El yazmasında baninin kimliğine ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır ancak baninin 3^v numaralı ithaf sayfasında kıyafetlerinin özelliklerinden dolayı yüksek dereceli bir memur olabileceği düşünülmektedir. İthaf sayfasındaki madalyonun altında yer alan yazıtta:

“Aman çocuğum, amacım beni senden önce şefaatçi ve arabulucu olarak temsil etmen. Oğlum, ayaklarımın dibinde yatan kişiyi adalet kitabına yazarak ödüllendir. Bunu kiliseme bağışladı. Kudretine şükrediyorum” yazılıdır²¹².

Bani Tasviri: Bani/ithaf sayfasında bani proskynesis de beyaz bir başlık, leylak rengi khiton ve altın karelerle işlenmiş mor chlamys ile tasvir edilmiştir (fol. 3^v) (Resim 21). Minyatürün merkezinde geleneksel kıyafetleriyle mavi sticharion ve maphorionlu Meryem, dikdörtgen bir suppadenium üzerinde resmedilmiştir. Meryem, proskynesis de resmedilmiş olan baniye doğru hafifçe eğilmiş ve onu minyatürün sol üst kısmında bir madalyon içerisindeki İsa ile tanıştırmaktadır. Baninin üzerinde bir yazıt bulunmakta ancak silindiği için baninin adı okunamamaktadır²¹³. Bani günahlarının bağışlanması için Meryem'i aracı olarak tercih etmiştir. İsa ile Meryem arasındaki geçen diyalogda Meryem, baninin teklifini sunarak İsa'dan kurtuluşu için yardım istemektedir²¹⁴.

²¹¹S. Eustratiades (1925). *Catalogue of the Greek Manuscripts in the library of the Lavra on Mount Athos*. Cambridge: Harvard University Press, s. 11.

²¹²Franses, 2018, **a.g.k.**, 200.

²¹³Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 78-79.

²¹⁴S. D. Nersessian (1960). Two images of the Virgin in the Dumbarton Oaks Collection. *DOP*, 14, s. 84.

Resim 21. Meryem'e İthaf (Fol. 3^v) (Spatharakis, 1976, Fig. 45)

1.1.3.2. Tetraevangeliar

Katalog No : 17

Türü : Tetraevangelion

Adı : Leningrad Kodeks Gr. 291

Tarihi : 1067

Üretim Yeri : Taşra

Bugün Bulunduğu Yer: Leningrad Halk Kütüphanesi (Leningrad State Public Library)

Banisi : Theodore ve İrene Gabras (?- 1099)

El Yazması Hakkında: Leningrad Kod. 291, toplam üç yapraktan oluşmaktadır. Fol. 1’de Luka İncil’inden bir bölüm, fol. 2’de Kanon Tablosu, fol. 2^v’de bir erkek figürünün elini tutan İsa, fol. 3’de bir kadın figürünün elini tutan Meryem ve fol. 3^v’de ise beş madalyon yer almaktadır. Bu üç yaprak bir zamanlar Sinai Kod. Gr. 172’nin bir parçasını oluşturmuş ve P. Uspenskii tarafından el yazmasından çıkarılmıştır. 2. ve 3. yapraklar Sinai Kod. 172’nin²¹⁵ 10. yaprağından sonra, 1. yaprak ise 165. yaprağından sonra yerleştirilmiştir. 197^r numaralı kolophon yaprağında papaz Zacharias tarafından 1067 yılında yazıldığı ve bağışçılarının Theodore Gabras ile Irene Gabras olduğu kolophonda yazılıdır. Ayrıca kolophonda baninin “*korunma, sağlık, kurtuluş ve günahlarının bağışlanması için*” el yazmasını yazdırdığı yazılıdır. El yazmasında donuk su renkleri kullanılmış ve bu da taşra üslubundaki minyatürleri hatırlatmaktadır²¹⁶.

Bani Kimliği: Theodore Gabras ile ilgili temel bilgi kaynakları Anna Komnena’nın Alexiad kroniğinden ve Papadopoulos Kerameus (1856-1912) tarafından yayınlanan bir synaksariondan öğrenilmektedir. Theodore Gabras, Doğu themalarından Khaldia²¹⁷ ve Kolonea’nın valisi, seçkin bir asker ve I. Aleksios Komnenos tarafından Khaldia Dükü olarak ilan edildiği bilinmektedir²¹⁸. 1098 yılında Paipert kalesini savunurken esir düşmüş ve yakınlardaki Theodosiopolis (Erzurum) şehrinde idam edilmiştir. Kalıntıları daha

²¹⁵Leningrad kodeksinin üç folyosu üzerlerinde bazı notlar yazan P. Uspenskii Sina İncili’nden (Sinai gr. 172) çıkarılmıştır. Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 80-83.

²¹⁶Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 59-60.

²¹⁷Anadolu’nun kuzeydoğusunda kurulmuş themadır. A. Genç (2022). Bizans İmparatorluğu döneminde Trabzon ve çevresinin idari yapısı (VI-XI. yüzyıl). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), s. 20.

²¹⁸A. Y. Vinogradov and V. N. Chkhaidze (2020). Theodore Gabras and his seals. *Antichnaya Drevnost’i Srednie Veka*, 48, s. 254-269.

sonra Trabzon'a nakledilmiş ve burada şehit ilan edilmiştir. Gabras'ın adı ise Trabzon'da bir manastır ve birçok kiliseye verilmiştir²¹⁹.

Bani Tasviri: Sinai Kod. 172'nin bani/ithaf minyatürü (fol. 2^v) kırmızı bir çizgi ile çerçevelenmiş mavi arka zeminde İsa ile Theodore Gabras birlikte resmedilmiştir (Resim 22). Yeşil bir cüppe ve kahverengi khiton giyinmiş olan baninin vücudunun alt kısmı kırmızı çizginin üzerinde resmedilmiştir. Dolayısıyla sanatçının figürleri resmederken kısıtlanmadığı anlaşılmaktadır. Başışının üzerinde kırmızı ile adı ve ünvanı: "*Theodore Patricius ve eyalet valisi, Tanrı'nın hizmetkârı Gabras*" yazılıdır. Theodore'nin elinden tutan İsa kahverengi bir khiton ve mavi himation giymiştir. Fol. 3^r'te ise Meryem ile İrene birlikte resmedilmiştir (Resim 23). Kahverengi khiton, yeşil chlamys ve büyük başlık takan İrene'nin üzerindeki yazıtta: "*Tanrının annesi hizmetkârın İrene Gabras*" yazılıdır. Mavi khiton ve kahverengi maphorion giymiş İrene'yi hemen yanında elinden tutan Meryem, İsa'ya doğru yöneltmiştir²²⁰.

²¹⁹Aleksias, VIII, s. 9; Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 59-60.

²²⁰Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 59-60.

Resim 22. İthaf/Bani Minyatürü (Vinogradov and Chkhaidze, 2020, Fig. 1)

Resim 23. İthaf/Bani Minyatürü (Vinogradov and Chkhaidze, 2020, Fig. 1)

Katalog No : 18

Türü : Tetraevangelion

Adı : Melbourne 710/5

Tarihi : 1100

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Melbourne, Victoria Ulusal Galerisi (Melbourne, National Gallery of Victoria)

Banisi : Keşiş Theophanes (12. Yüzyıl)

El Yazması Hakkında: Her bölümün başında yer alan Kanon Tablolarının on görkemli minyatürü ve dört başlığı ile el yazması resmedilmiştir. Ayrıca el yazmasında bir zamanlar İncil yazarlarının portreleri ve dört ek Kanon Tablosu daha bulunurken günümüzde bu kısımlar kayıptır. Melbourne 710/5 1959 yılından itibaren Avustralya'nın Melbourne kentindeki Victoria Ulusal Galerisinde sergilenmektedir. Ön sözü ile ilgi çeken Melbourne 710/5, H. Buchthal tarafından 1961 yılında yayınlanmasıyla büyük bir üne kavuşmuş ve R. Nelson tarafından da 1987 yılında incelenmiştir. Günümüzde Margaret Manion tarafından hazırlanan katalogda yer almaktadır²²¹.

Bani Kimliği: Bani Theophanes hakkında 12. yüzyılda yaşadığı ve bir keşiş olması dışında başka bir bilgiye ulaşılmamıştır. Theophanes'in resmedildiği ithaf minyatürünün üzerinde küçük harflerle yazılmış on iki heceli dört dizelik ayetten oluşan epigramda:

*“Ανασσα παντων ως θεον λογου
δοτηρ καταντο και γραφευς της πνξιδος
και των κατ αυτην εργατης ποικιλματων
σος ναζιραιος οικετης θεοφανης”*

“O herkesin kraliçesi, Tanrı'nın annesi, kitabın başışıcısı ve aynı zamanda kitabın yazarıcısı ve süslerinin ressamı, kutsal keşiş Theophanes (senin) kulundur” yazılıdır. Bu

²²¹Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 76,77; N. P. Ševčenko (2006). Spiritual progression in the Canon Tables of the Melbourne Gospels. (Ed. J. Burke), *Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott*, Melbourne, s. 334-336.

yazıttan Theophanes'in Melbourne 710/5'in banisi, yazıcısı ve minyatürlerinin ressamı olduğu anlaşılmaktadır²²².

Bani Tasviri: Bani/ithaf minyatüründe (fol. 1^v) ikiz kemerlerin altında iki figür resmedilmiştir (Resim 24). Minyatürün sol tarafında siyah sakallı hafifçe başını eğmiş keşiş Theophanes, Meryem'e değerli taşlarla süslenmiş altın bir kitap ve bir haç sunarken tasvir edilmiştir. Meryem minyatürün sağ tarafında alçak bir platform üzerinde Çocuk İsa'yı tutmakta ve baniye doğru bakmaktadır. Theophanes ve Meryem'i birbirinden ayıran bir sütun bulunmaktadır. Toplam üç sütun, altın yapraklı bir haç ile taçlandırılmış mavi üçgen bir çatı ile biten mimari çerçeveyi oluşturmaktadır. Benekli renkler ile mermer taklidi minyatürde hâkimdir²²³.

²²²S. Kalopissi Verti (1994). Painters portraits in Byzantine art. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 17, s. 129-142.

²²³Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 77.

Resim 24. Meryem'e İthaf (Fol. 1^v) (<https://www.ngv.vic.gov.au/essay/illuminating-words/>)

Katalog No : 19

Türü : Tetraevangelion

Adı : Kodeks 193

Tarihi : 1124

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Keşiş Cosmas (12. Yüzyıl)

El Yazması Hakkında: Günümüzde kötü durumda olan el yazması nemden etkilenmiş, kenarları yırtılmış ve kesilmiştir. 20,5 x 15,5 cm boyutlarındaki el yazması toplam 328 yapraktan oluşmaktadır. Ayrıca yapraklarında eksiklikler ve toplanması gevşek bir haldedir²²⁴. Kodeks 193'ün kolophonu; yazıcı, bani ve tarihi ile ilgili bilgiler verir ancak üretim yeri hakkında bilgi vermez. Kolophonun son satırında 23 Temmuz 1124 yılında tamamlandığı yazılıdır. El yazmasının karakteristik özellikleri arasında; Kanon Tabloları'ndaki dayanıksız halkalı ve düğümlü destekler, çerçevelerdeki düğümlü filetolar ile armalar, spiral formlar ve baş harflerdir. Tüm bu özellikler Kodeks 193'ün taşralı el yazmalarının karakteristik özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Kodeks 193'te küçük ve gösterişli yazılan baş harfler, 11-12. yüzyıllarda Yunanistan'dan Kudüs'e kadar çeşitli bölgelerin el yazmalarında kullanılmıştır. Düğümlü sütunlar, Kıbrıs ile ilişkili olduğu düşünülen *Athos Dionysiou* 2'de bulunan bir geleneği yansıtmaktadır. Çerçevelerdeki düğümler ile armalar güçlü bir Kıpti ve Mısır etkisini hatırlatmaktadır²²⁵.

Bani Kimliği: El yazmasının kolophonu olarak bilinen 322^v numaralı yapraktan yazıcı ve bani hakkında bilgi edinilmektedir (Resim 25). Kodeks 193'ün yazıcısının ilk adı “*Ιωαννης*” kolophonda verilmemiştir. Bu isim Harlfinger tarafından 149^r ve 322^v numaralı yapraklarda gizlenmiş olarak bulunmuştur. Ancak baninin adını öğrendiğimiz bu kolophondan bani ile ilgili başka bir bilgiye ulaşamamıştır.

“Kutsal İncillerin bu ilahi İncil'i, asil ve değerli rahip Cosmas'ın, keşişler içinde bir keşiş olan ve mevcut İncil'e sahip olmak için çok acı ve çaba ile mücadele eden en kutsal keşiş Cosmas'ın iyi çalışması ve isteği ile yazılmıştır. Bu kitabı okuyanlar Rab'be

²²⁴Kamil, 1970, a.g.k., 69.

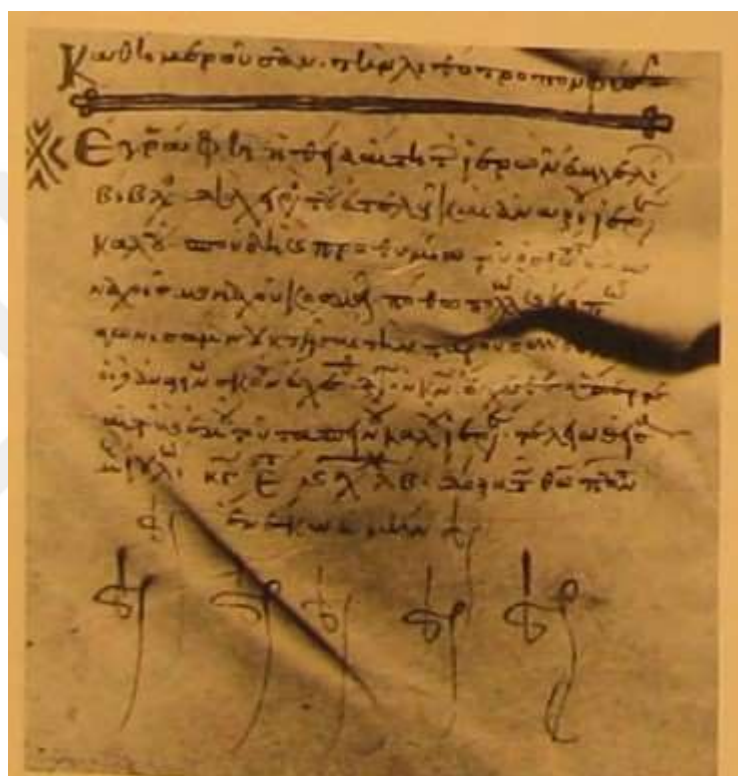
²²⁵Weitzmann and Galavaris, 1990, a.g.k., 137-139.

*dua ederler; onun için ve benim için, mütevazı rahip Kalos için dua edin. Kodeks 23 Temmuz 1124 yılında tamamlanmıştır*²²⁶.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²²⁶V. E. Gardthausen (1886). *Catalogue codicum graecorum Sinaiticorum*. Oxford, s. 88.

Resim 25. Kolophon (Fol. 322^v) (Weitzmann and Galavaris, Fig. 463)

Katalog No : 20

Türü : Tetraevangelion

Adı : Kodeks 157

Tarihi : 1157/ 1158

Üretim Yeri : Patmos'ta bir taşra manastırı

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Theoktistos (? - 1157/58)

El Yazması Hakkında: Kolophona göre Kodeks 157, manastırın başrahibi olan keşiş Theoktistos için Patmos'ta üretilmiştir. Günümüzde hasar görmüş olsa da çok kaliteli bir el yazması olan Kodeks 157²²⁷, 269 yapraktan oluşmakta ve 22,2 x 16,1 cm boyutlarındadır²²⁸. Figür üslubu, kompozisyonlar ve süslemeler bu dönemi özellikle de 12. yüzyılın ortalarına doğru yaklaşık bir tarihi desteklemektedir. Tüm figürler zarif ve en azından kayda değer bir esneklik göstermektedir. Yüzler yeşil tonlarla özenle işlenmiştir. El yazmasındaki İncil yazarlarının portreleri Orta Bizans döneminde yaygın olarak görülen tipleri hatırlatırken bezemeli başlıklar ise Kodeks 339'u hatırlatmaktadır. Ancak uygulama ve renk düzeni olarak Konstantinopolis'teki el yazmalarından oldukça uzak olsa da başkentte yapılıp yapılmadığı açık bir soru olarak kalmaktadır. Bununla birlikte Patmos'taki süslemelerde kontrast renkleri bir araya getiren benzersiz etkileyici bir özelliğe sahiptir.

Bani Kimliği: Kodeks 157'de baninin adı kolophonunda geçmektedir (fol. 269^v) (Resim 26). Ayrıca Kodeks 157'nin kolophonundan yazıcısının adı ve el yazmasının tarihi de öğrenilmektedir.

“Bu kutsal kitap Patmos'ta, Aziz Teolog Yuhanna'nın Kıyameti gördüğü mağarada, başrahip keşiş Theoktistos'un ricası üzerine keşiş Yuhanna'nın eliyle yazıldı ve mağarada tamamlandı” yazılıdır²²⁹.

Theoktistos ile ilgili iki belge günümüze ulaşmıştır. Manuel Komnenos döneminde öldüğü gün olan 23 Eylül 1157-1158 tarihinde yazılmış vasiyeti ve Mart 1145 tarihli bir

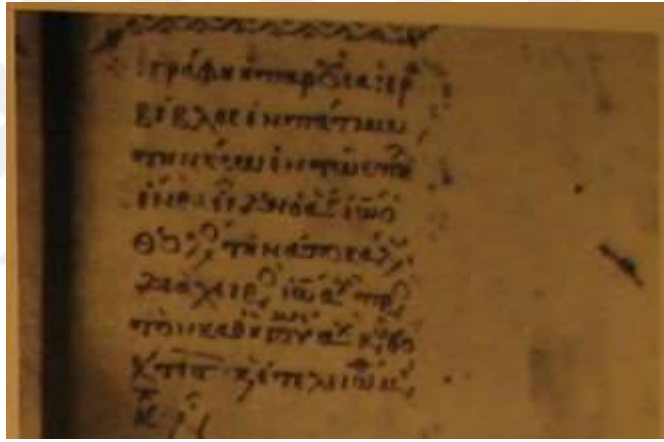
²²⁷Nelson, 1978, **a.g.k.**, 48.

²²⁸Kamil, 1970, **a.g.k.**, 182.

²²⁹Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 163-166.

dilekçesi bulunmaktadır. Vasiyetinde Theoktistos'un Kıbrıs'a yerleşmeden önce bir süre Filistin'de sonra Patmos'ta yaşadığı yazılıdır. Theoktistos'un ilk başlarda bir kitap koleksiyoncusu olan başrahip Ioseph Lasites'e yardım ettiğinden ve Eva Vranousis'e göre 1127 yılında onun yerine geçtiğinden bahsedilmektedir²³⁰.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

Resim 26. Kolophon (Fol. 269^r) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 643)

²³⁰Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 163-166.

Katalog No : 21

Türü : Tetraevangelion

Adı : Kodeks 180

Tarihi : 1186

Üretim Yeri : Azize Katherina Manastırı ya da Sina'nın bağlantılarının olduğu bir merkez

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Bani kimliği belirsiz

El Yazması Hakkında: Kodeks 180, Azize Katherina Manastırı'nda yazılmadıysa da büyük ihtimalle Sina ile bağlantısının olduğu yakınlardaki bir merkezde üretilmiştir. Anma törenleri de dâhil olmak üzere çeşitli yazıları içeren Kodeks 180²³¹, 261 yaprakta oluşmakta ve 22,4 x 15,8 cm boyutlarındadır²³². Günümüzde çok iyi durumda olan el yazması yirmi altı satırlık minüskül yazı tipi ve çoğunlukla sağa yönlendirilmiş küçük stilize harfleri ile Filistin-Kıbrıs el yazmalarının karakteristik özelliklerini taşımaktadır. El yazmasının genel özellikleri incelendiğinde her iki yüzeyi de kullanılabilir durumda olan orta kalitedeki beyaz bir parşömen üzerine, metin içinde koyu kahverengi mürekkep, başlıklarda ise kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Ahşap panolar üzerine düz kırmızı-kahverengi deri ile ciltlenen Kodeks 180'in ön kapağının köşelerinde dört gümüş parça ve ortasında bir haç ile süslenmiştir. Ciltleri süslemek için metal ikonların kesilmesi uygulaması 18. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmış büyük olasılıkla bu kapak için de en uygun bu tarihtir.

Bani Kimliği: Kodeks 180'in banisi/ yaptırımları ve üretim yeri hakkındaki bilgileri 250^v yaprakta silinen kısımlarda geçtiği tahmin edilmektedir (Resim 27). Kolophonda kasıtlı olarak silindiğine inanılan yedi satır bulunmakta ve bu satırların içinden sadece bazı kelimeler okunabilmektedir. Silinen satırlar arasında muhtemelen bağışçıların ya da el yazmasını sipariş edenlerin, bir hieromonk ve Mikail adında bir rahibin adlarını ve belki de üretim yerini içeren bilgiler bulunmaktaydı.

²³¹K. Weitzmann and G. Galavaris (1990). *The Monastery of Saint Catherina at Mount Sinai: The illuminated Greek Manuscript*. New Jersey: Princeton University Press, s. 192-193.

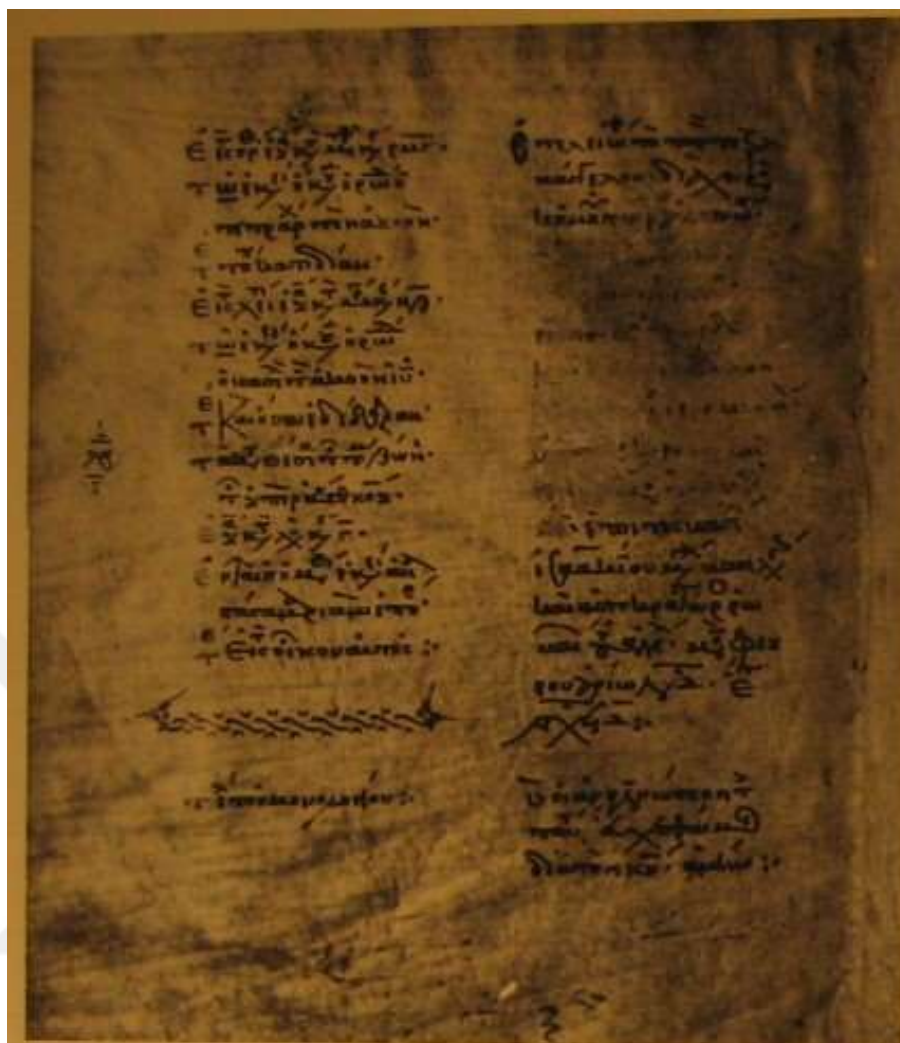
²³²M. Kamil (1970). *Catalogue of all manuscripts in the Monastery of St. Catharine on Mount Sinai*. Otto Haassowitz-Wiesbaden, s. 69.

Kodeks 180, kolophon yaprağı 250^v:

“Bu İncil, Romalıların büyük kralı ve imparatoru İsaakios Angelos'un hükümdarlığında, Georgios Anagnostes.... hieromonk... ()...rahip Mikail tarafından 6694 (1186) yılının Şubat ayının 4. indiksiyonunda tamamlanmıştır. Bu kitabın okuyucuları Rab'bin sevgisi için benim için dua etsinler”.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır²³³.

²³³Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 192-193.

Resim 27. Kolophon (Fol. 260^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 715)

Katalog No : 22

Türü : Tetraevangelion

Adı : Sinait Gr. 198

Tarihi : 1259-1453

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Sina Dağı

Banisi : Keşiş Germanos (?)

El Yazması Hakkında: Sinait gr. 198, 255 yaprak ve 17 x 13 cm boyutlarından oluşmaktadır ve içeriği on Kanon Tablosu, dört başlık ve dört tam sayfa minyatürdeki müjdecilerin portresinden oluşmaktadır. Minyatürler Makedon Rönesansı'ndaki modellerden kopyalanmıştır.

Bani Kimliği: Sinait gr. 198'in banisinin sadece adı bilinmekte hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bani Tasviri: Paleologoslar dönemine ait olan Sinait gr. 198'de, bani figürü İncilci Yahya'nın ayaklarının önünde resmedilmiş olan keşiştir (fol. 199^v) (Resim 28). Diz çökmüş olarak resmedilen bani siyah bir başlık, yeşil bir phelonion ve kahverengi bir stikharion giymiştir. Yüzü diğer İncil yazarlarından daha az detaylandırılan baninin büyük etkileyici gözleri, hafifçe bükülmüş bir burnu, ince bir bıyığı ve küçük seyrek bir sakalı vardır. Duvardaki yazıdan kısmen dökülmüş olsa da *Keşiş Germanos'un Dilekçesi* yazısı okunmaktadır. Germanos'un minyatürde neden diz çökmüş olduğu ve neden İncil yazarıyla birlikte resmedildiği sorusu tartışılmaktadır. İlk cevap olarak teknik kaynaklı olabileceğidir. Diğer cevap ise Germanos'un İncilci Yahya manastırında hizmet etmiş, hatta diğer keşişlerden daha fazla sempati ve sevgi kazanmış ve el yazmasının banisi olarak kabul edilmiştir. El yazmasının dört tam sayfa minyatürü arasındaki ihtaf minyatürünü diğerlerinden ayırmak için bazı değişiklikler yapılmıştır. Patmos'u temsil eden kayalık manzarası yerine mimari bir arka planda resmedilen İncilci Yahya, mavi bir khiton ve altın renkli bir himation giymiştir. Diğer İncil yazarlarının resmedildiği gibi bu minyatürde yüksek kalitededir²³⁴.

²³⁴Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 87-89.

Resim 28. İncilci Yahya'ya İthaf (Fol. 199^v) (Spatharakis, 1976, Fig. 56)

Katalog No : 23

Türü : Tetraevangelion

Adı : Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. VI 28

Tarihi : 1285²³⁵

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Floransa, Lorenzo Kütüphanesi (Biblioteca Medicea Laurenziana) (BML)

Banisi : İsimsiz bir kadın

El Yazması Hakkında: Floransa'daki altı el yazması arasında tarihlendirilebilen tek el yazmasıdır ve Makedon prototipinde yazılmıştır. 443 yaprak ve 141 x 117 mm boyutlarından oluşan Plut. VI 28, başlangıcında yer alan ancak günümüzde kaybolmuş Kanon Tabloları'nı içeren ek bir dördlük orijinal numaralandırmaya dâhil edilmemiştir²³⁶. El yazmasında toplam dört minyatür resmedilmiştir ancak bu minyatürler arasında yer alan Matta minyatürü günümüzde kaybolan yapraklar arasındadır²³⁷. El yazması paleografik olarak incelendiğinde zarif başlıklar ve portreler yer almamaktadır. Plut. VI 28 ve Lips Manastırı'nın Typikonu'nda isimsiz bir kadın bani tarafından rahibe manastırına bağışlandığı ve eksik olan ilk sayfalarında kadın banisinin portresi olabileceği düşünülmektedir²³⁸.

Bani Kimliği: İsimsiz bir kadının Plut. VI 28'in baniliğini yaptığını 440^v numaralı yaprakta ki bir duadan öğrenmekteyiz (Resim 29). Duada:

“Mesih'im, Anna'ya ve bu elyazmasının sahibi olan bana kurtuluşu, günahların bağışlanmasını, nimetlerin mirasını, tarifsiz sevinci, en parlak yerleri, tüm erdemlilerin korolarını, patriklerin ve peygamberlerin, havarilerin, şehitlerin, kutsal kadınların, çilecilerin ve azizlerin korolarını ve kadın şehitlerle, bunların ilki olan havari Thekla'yla birlikte kurtuluşu bahşet. Gerçekten, Mesih, bu (kutsal şahsiyetlerin) ve senin tertemiz annenin şefaati aracılığıyla bu şeyler gerçekleşsin; gerçekten buna erişeyim. Bu kitap 6793 yılının on üçüncü indikasyonunun 28 Temmuz'unda tamamlanmıştır” yazılıdır.

²³⁵B. de Montfaucon (1708). *Paleographia græca*. Paris, apud Ludovicum Guerin, s. 66.

²³⁶Buchthal and Belting, 1978, **a.g.k.**, 18,111.

²³⁷A. M. Bandini (1764). *Catalogus codicum graecorum Bibliothecae Laurentianae*. I, s. 156.

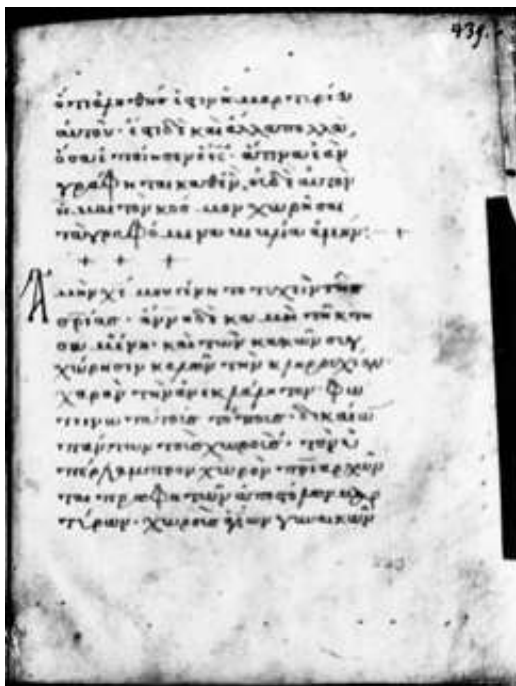
²³⁸A. M. Talbot (2011-2012). Female patronage in the Palaiologan era: Icons, minor arts and manuscripts. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Poland, s. 270-271.

Kolophondan edinilen bilgiler kısıtlıdır sadece baninin bir kadın olduğu ve tarihi öğrenilmektedir ancak baninin adı, ünvanı, yazıcısı ve diğeri bilgilere yer verilmemiştir Duanın sözlerinden baninin cinsiyetinin bilincinde olduğu yansıtılır. Kutsal kadınların cennetteki sıralı saflarına yapılan vurgu, baninin bu el yazmasını, rahibelerin kendisinin ve bağışçıyla ilişkisi tespit edilemeyen Anna'nın kurtuluşu için dua etmeleri umuduyla bir manastıra sunulmak üzere sipariş edilmiş olabilir²³⁹.

Bani Tasviri: Plut. VI. 28'de baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²³⁹Talbot, 2011-2012, a.g.k., 270-271.

Resim 29. Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. VI, 28 (Fol. 440^{r-v}) (A. M. Talbot 2011-2012, Fig. 6)

Katalog No : 24

Türü : Tetraevangelion

Adı : İviron Kodeks 5

Tarihi : Weitzmann 1230-40'a, Lazarev 13. yüzyılın son çeyreğine²⁴⁰

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, İviron Manastırı

Banisi : Ioannes (?)

El Yazması Hakkında: 460 yaprak ve 22,5 x 17 cm boyutlarındaki el yazması yedi tam sayfa minyatürden oluşmaktadır. Ayrıca el yazmasında İsa'nın yaşamını anlatan otuz iki metin, İncil yazarları, dört başlık ve üç tamamlanmamış Kanon Tablosu yer almaktadır. İviron 5'in 460^v numaralı yaprağından ve kapağındaki kayıtlardan 1386-87 yıllarında Spanopulos ailesine ait olabileceği yazılıdır. İviron 5, stilistik açıdan Atina Ulusal Kütüphanesi'nde yer alan Kod. 118, Kod. Garret 2 ve Paris gr. 54'ü hatırlatmaktadır. Belting, el yazmasının bir kiliseye ya da manastıra sunulmadığını özel kullanım için hazırlandığı fikrini savunmuş ve bu yüzden minyatürü *sözde adak* resmi olarak tanımlamıştır. Ancak İviron 5'in dini bir vakfa, belki de Aziz Ioannes Hrisostomos'a ithaf edilmiş olma olasılığı da gözden çıkarılmamalıdır. Sonuç olarak İviron 5'in ithaf minyatüründe baninin İsa'ya bağışını sunarken resmedilmesi dini bir vakfa sunulmuş olabileceği ihtimalini yükseltir. İviron 5, daha sonra özel kullanıma devredilmiş olabilir²⁴¹.

Bani Kimliği: Baninin adı dışında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bani Tasviri: İviron 5'te iki sayfa olarak hazırlanmış bani/ithaf minyatürü bulunmaktadır (fol. 456^v ve 457^r) (Resim 30-31). El yazmasının 457^r numaralı sayfasında sadece adının Ioannes olduğunu öğrendiğimiz bir figürün portesi bulunmaktadır²⁴². “*IW (ANNHC)*” harfleriyle tanımlanan bani, ithaf sayfasının sağında ayakta resmedilmiş ve sol elinde bağışını tutmaktadır. Meryem tarafından diğer sayfadaki taht üzerinde oturan İsa'ya

²⁴⁰O. Demus (1958). Die entstehung des Palaologenstils in der malerei. *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress*, München, s. 19.

²⁴¹Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 84-87.

²⁴²Lampros, 1895, **a.g.k.**, 1-2.

yönlendirilmiştir. Baninin elinde tuttuğu parşömen açık ve üzerinde bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtta:

“Bir annenin duasını (kabul et) ve günahların gelecekte ve şimdi bağışlanmasını sağla, Ioannes’e uzun ve talihli bir hayat ver, kim bu kitap...” okunmaktadır.

Bani; yüz hatları bükülmüş burnu, ince koyu bıyık ve sakal gibi belirgin özelliklere sahiptir. İthaf sayfasıyla aynı tonlarda mavi zemin üzerinde tahtta oturan İsa ve İncil yazarının (Matta) olduğu sayfa yan yana resmedilmiştir. Bu iki sayfanın el yazmasının başlangıcında değil de sonunda yer almasının tek nedeni ciltleyicinin hatasıdır. Xyngopulos, ciltlenme hatasının ithaf sayfalarında da olduğunu belirtmiştir²⁴³.

²⁴³Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 84-87.

Resim 30. İsa ve İncil Yazarı Matta (Fol. 456^v) (Franses, 2018, Fig. 53)

Resim 31. İsa'ya İthaf (Fol. 457^r) (Franses, 2018, Fig. 54)

Katalog No : 25

Türü : Tetraevangelion

Adı : Kodeks Gr. 152

Tarihi : 1346

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Isaac Asen (?)

El Yazması Hakkında: 489 yaprak ve 25,1 x 19 cm boyutlarındaki el yazmasının en önemli özelliğini renk düzeni oluşturmaktadır. Bu düzen 1320'lerin bir özelliğini yansıtmaktadır²⁴⁴.

Bani Kimliği: VIII. Mikhail'in torunu olan Isaac, 1346 yılında imparatoriçenin oğlu Kantakuzenos'un şehre girmesini engellediği için Konstantinopolis'in kilit figürü olmuştur. Isaac Asen'in yararlandığı bu siyasi durum 1341 ile 1345 yılları arasındaki dört yıl boyunca yöneten Aleksios Apokaukos'un öldürülmesi ile gerçekleşmiştir²⁴⁵.

Bani Tasviri: Kodeks gr. 152'de Isaac Asen'e ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁴⁴Kamil, 1970, **a.g.k.**, 68; H. Buchthal (1975). Toward a history of Palaeologan illumination. *The Place of Book Illumination in Byzantine Art*, Princeton; Princeton University Press, s. 166-167.

²⁴⁵H. Belting (1970). *Das illuminierte buch in der Spatbyzantinischen gesellschaft*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, s. 58.

1.1.3.3. Homilye

Katalog No : 26

Türü : Homilye

Adı : Paris Gregory 510 (Nazianzuslu Gregorius'un Homilyeleri)

Tarihi : 880-882

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Fransa Milli Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale de France)

Banisi : Patrik I. Photios (820-891)

El Yazması Hakkında: Paris Gregory 510, Bizans minyatür sanatının en seçkin örneklerinden biri ve erken Makedon döneminin önemli bir eseridir. Paris Gregory 510, güvenli bir şekilde tarihlendirilen ve kimin için yapıldığını bildiğimiz Orta Bizans dönemindeki birkaç el yazmasından biridir²⁴⁶. Paris Gregory 510'un tarihlendirmesi yapılırken ilk sayfadaki minyatürde yer alan I. Basileios, Eudokia ve oğulları Leo ile Alexander dışında Basileios'un 879 yılında ölen büyük oğlu Konstantinos temsil edilmediği için 880-886 yılları verilmiştir. Ancak Eudokia'nın oğlu Leo ile Theophano'nun 882-883 yılının kış ayında gerçekleşen düğününden kısa bir süre sonra öldüğü düşünülürse bu tarih 880-882 yıllarına daraltılmaktadır. Dolayısıyla el yazması 880-882 yıllarına tarihlendirilmektedir²⁴⁷. Homilyenin konusunu 4. yüzyılda Kapadokya kiliselerinin babası olarak tanınan Gregorius tarafından yazıldığına inanılan homilyeler oluşturmaktadır²⁴⁸. Ayrıca el yazmasının içeriğini kırk dört homilye, Gregorius'un dört mektubu, iki şiiri ve Gregorius tarafından hiç yazılmamış olan iki metin oluşturur. Paris Gregory hem uzunluğu (465 metin) hem de sayfalarının boyutları (410 x 300 mm) ile çok büyük bir el yazmasıdır. 870 yılından sonra törenler dışında nadiren görülen bir boyutta olması ve kullanılan süslemelerinden dolayı lüks bir el yazması olarak değerlendirilmektedir. Bin beş yüzden fazla yaldızlı ve boyalı harfler homilyeyi lüks yapan özelliktir. İki yüzden fazla farklı sahnesi ile toplam 46 tam sayfa minyatürü altın ve süslü çerçevelerle çevrilidir. İkonoklazma sonrası üretilmiş el yazmalarından

²⁴⁶L. Brubaker (1985). Politics, patronage, and art in ninth-century Byzantium: The "Homilies" of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. gr. 510). *Dumbarton Oaks Papers*, 39, s. 1-13.

²⁴⁷S. D. Nersessian (1962). The illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus Paris gr. 510, a study of the connections between text and images. *DOP*, 16, s. 198.

²⁴⁸L. Brubaker (2017). The Homilies of Gregory of Nazianzus. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 351-365.

günümüze gelen ilk resimli el yazması olan Paris Gregory, İkonoklazma sonrası metinlerin nasıl yazıldığını göstermektedir. Paris Gregory 510 için üç farklı işçi grubu koordineli olarak çalışmıştır. Bunlar: yazıcılar, müzehhipler ve minyatürcülerdir. El yazmasının denetimini ise tek bir kişi yapmıştır o da hamisi Patrik Photios'tur. El yazmasını üretmek için gerekli kaynaklara sahip olan Photios, homilyeyi I. Basileios'a hediye olarak sunmuştur. Sadece iki nüshası vardır bunlar: Paris Gregory ve Milano Gregory'dir²⁴⁹.

Bani Kimliği: Bilgin, öğretmen, hiyerarşik lider, misyoner, diplomat ve kilise adamı olan Photios'un ne zaman doğduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen araştırmacılar tarafından 820 yılında Konstantinopolis'te doğduğu kabul edilmektedir. 858-867 ve 877-886 yılları arasında iki kez Konstantinopolis patriği olan Photios'un geçmişiyle ilgili birçok soru olmasına rağmen, Cyril Mango, ikonofil eğilimleriyle tanınan seçkin bir aileden geldiğini ortaya koymuştur. Annesi Eirene, İmparatoriçe Theodora'nın evlilik yoluyla akrabasıydı; babası Sergios ise 787 yılındaki İznik Konsili'ne başkanlık eden eski Patrik Tarasios'un akrabasıdır. Photios'un önemli bir kamu görevlisi olduğu ve 858'de patrikliğe hızlı bir şekilde yükselmeden önce protasekretis (imparatorluk kançılıryasının başı) makamında görev yaptığı bilinmektedir. Photios, 843 yılında İkonofiller tarafından İkonoklastlara karşı kazanılan zaferin hareket ettiricisi olarak bilinmektedir. 886 yılında İmparator Basileios'un ölümüyle tahtta geçen oğlu Leo, Photios'u görevinden almıştır. Son günlerini Arminian Manastırı'nda çalışarak ve yazarak geçiren Photios, 891 yılında ölmüş ve Doğu Ortodoks Kilisesi'nin azizleri arasında sayılmıştır²⁵⁰.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁴⁹L. Brubaker (1999). *Vision and meaning in ninth-century Byzantium: Image as exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus*. New York: Cambridge University Press, s. 415; Brubaker, 1985, **a.g.k.**, 1-13.

²⁵⁰Brubaker, 1999, **a.g.k.**, 2001; A. Gerostergios (1980). *St. Photios the great*. USA: Institute For Byzantine and Modern Greek Studies, s. 15-17,80-81.

Katalog No : 27

Türü : Homilye

Adı : Ioannes Hrisostomos Homilyesi (Coislin Grec. 79)

Tarihi : 1074-1078

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Fransa Milli Kütüphanesi (Paris Bibliotheque Nationale)

Banisi : Bani kimliği belirsiz

El Yazması Hakkında: Yaklaşık olarak 347-407 yılları arasında yaşamış olan Ioannes Hrisostomos, bin beş yüzden fazla eseriyle Ortodoks Kilisesi'nin en üretken Kilise Babası olarak tanınmaktadır²⁵¹. 6. yüzyıldan itibaren *Altın Dilli Hrisostomos* olarak anılan Hrisostomos'un homilyelerini içeren resimli el yazmalarının tam sayısı bilinmemektedir. Ancak zengin metin geleneği olan bu el yazmalarının sayısı çok az olmakla birlikte İkonoklazma öncesine ait resimli Hrisostomos el yazması bulunmamaktadır. El yazması 325 yaprak ve 415 x 315 mm boyutlarından oluşmaktadır²⁵². Günümüzde Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan el yazmasının homilyelerinden önce dört tam sayfa ön minyatürü bulunmaktadır ancak bu minyatürler orijinal sıralarına göre dizilmemiştir. Coislin grec. 79, Hrisostomos homilyeleri arasında özel bir yeri vardır²⁵³. Homilye imparator için yazılmıştır ancak imparator tarafından sipariş edilmemiştir²⁵⁴.

Bani Kimliği: İthaf sayfasında yer alan proskynesisteki *grapheos* olarak anılan küçük figür el yazmasının banisidir ancak kimliği belirlenememiştir. Dumitrescu'ya göre hadım olan bu kişi aynı zamanda el yazmasının da yazıcısıdır²⁵⁵.

Bani Tasviri: İthaf sayfasında Ioannes Hrisostomos, başmelek Mikail ve III. Nikephoros Botaneitas resmedilmiştir. İmparatorun taburesinin solunda şapka ve pelerin giymiş proskynesiste küçük bir figür bulunmaktadır (fol. 2^v) (Resim 32). El yazmasının banisi

²⁵¹K. Krause (2004). *Die illustrierten Homilien des Johannes Chrysostomos in Byzanz*. Reichert Verlag Weisbaden, s. 179-183.

²⁵²H. Omont (1929). *Miniatures des plus anciens manuscrits Grecs de la Bibliotheque Nationale Du Vr AU XIV siecle*. Paris, s. 33.

²⁵³V. Tsamakda (2017). *The Homilies of John Chrysostom. A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 366-381.

²⁵⁴C. L. Dumitrescu (1987). *Remarques en marge du "coislin 79": les trois eunuques et le problème du donateur*. *Byzantion*, 57(1), s. 34.

²⁵⁵Franses, 1987, **a.g.k.**, 155.

olan bu figüre başmelek Mikail, eliyle işaret ederek imparatorun banisi için iyi niyet istemektedir. Baninin yüz hatları bir büyüteçle incelendiğinde sakalsız, pembe yanaklı ve belirgin elmacık kemikli olduğu gözlemlenmiştir. Minyatürün solunda altın haleli, saçları ile sakalı seyrek ve altın süslemeli kahverengi bir keşiş cübbesi giyen Ioannes Hrisostomos resmedilmiştir. Başının üzerinde kırmızı harflerle adı yazılıdır. Minyatürün sağında kızıl saçlı Başmelek Mikail, altından kanatları ve geniş kollu uzun açık yeşil bir elbise giymektedir. Elbisesi çiçeklerle süslenmiş, mor astarlı altın işlemeli mavi bir manto ile kaplanmıştır. Minyatürün ortasında III. Nikephoros Botaneiates ayakta başında değerli kırmızı mücevherlerle ve incilerle süslenmiş bir altın taç takmaktadır. Paleologoslar döneminde olduğu gibi küresel ve uzun olmayan taç San Vitale’de Theodora tarafından takılan kolye uçlarına benzetilmektedir²⁵⁶.

Hrisostomos’un konuşmasında: “*Ben senin koruyucunum, ey tacın sahibi, olayların sonucunu bildiğim için, altın dilli ve konuşmaya sahip olan yazar, bizimle birlikte kâtip [grapheos] için iyi niyetini dile: onu kayır ve destekle, ey Kral*” yazılıdır. Bu sözlerden baninin imparatorun bağışı karşılığında özel bir iyilik istediği anlaşılmaktadır²⁵⁷.

²⁵⁶Omont, 1929, **a.g.k.**, 23; I. Spatharakis (1974). Three portraits of the early Comnenian period. *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, 7(1), s. 5-20; Franses, 1987, **a.g.k.**, 17.

²⁵⁷Franses, 1987, **a.g.k.**, 155.

Resim 32. III. Nikephoros Botaneites'e İthaf (Fol. 2^v) (Rhoby, 2018, Fig. 33)

Katalog No : 28

Türü : Homilye

Adı : Dionysiou Kodeks 61

Tarihi : 11. yüzyılın 2. yarısı

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, Dionysiou Manastırı

Banisi : Bani kimliği belirsiz

El Yazması Hakkında: Kodeks 61, 180 yaprak, 14 minyatür ve 21 x 15,5 cm boyutlarından oluşmaktadır. Nazianzuslu Gregorios'un litürjik baskısının on altı homilyesini oluşturmakta ancak son homilye tamamlanmamıştır²⁵⁸. El yazmasının tarihlendirilmesinde bazı araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Lambros el yazmasını metnin paleografisine dayanarak 13. yüzyıla tarihlendirmiş ancak yanlış bir tarihlendirme yapmıştır. Lazarev, 11. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirerek Konstantinopolis'te yapılan el yazmaları arasında değerlendirmiştir. Weitzmann ise çileci figürlerin çok ince oranları ve sert pozları nedeniyle 11. yüzyılın sonundan önce olmayan bir tarih önermiştir. Figürlerin böyle resmedilmesi Kod. 61'in Konstantinopolis kökenli olduğunu vurgulamaktadır. Galavaris, Komnenoslar döneminin imparatorlarının portrelerinden hareketle 1119-1143 yılları arasına tarihlendirmektedir. Sonuç olarak yapılan araştırmalar ile el yazması 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir²⁵⁹.

Bani Kimliği: Dionysiou Kod. 61'in bani kimliği belirsizdir. Lambros, son yaprağı parçalanmış el yazmasının banisinin ve yazıcısının adının bu yaprakta yazılı olduğu görüşünü savunmuştur²⁶⁰.

Bani Tasviri: İthaf/ bani minyatüründe (fol. 1^v) altın zemin üzerinde ayakta resmedilmiş iki figür bulunmaktadır (Resim 33). Fırça darbeleriyle bir hareketlilik kazandırılan minyatürün solunda ayaktaki figürün kimliği hakkında belirsizlik söz konusudur ancak genç bir asilzadeyi ya da hadımı temsil etmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu kişi koyu renkli yüz, iri kahverengi gözler, kalın dudaklar ve güçlü bir çene ile resmedilmiştir.

²⁵⁸Kalopissi Verti, 1994, **a.g.k.**, 129-142.

²⁵⁹G. Galavaris (1969). *The illustrations of the liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, s. 206.

²⁶⁰Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 118.

Baninin kıyafetleri Coisl. 79'daki figürlerin kıyafetlerindeki süslemeleri hatırlatmaktadır. Bani, kahverengi üzerine altın işlemeli bir khiton ile altın kenarlıklı üzerinde palmet ve yonca motifleriyle işlenmiş mor khlamys giyinmiştir. Khlamysinin mor renginde olması kimliği belirsiz olan baninin rütbesini belirlemede kullanılmaz çünkü farklı rütbelerdeki memurlar tarafından da giyilebilmekteydi. Bir taç takmamasına rağmen baninin imparatorluk prensi olma ihtimali düşünülmektedir. Bani iki eliyle tutmuş olduğu el yazmasını Aziz Gregorios'a uzatırken tasvir edilmiştir. Baninin sağındaki figür Aziz Gregorios'dur. Aziz, sol eliyle Kod. 61'i baniden alırken sağ eliyle de baniiyi kutsamaktadır. Aziz Gregorios'un yüzü Orta Bizans dönemi portre özelliklerini yansıtmaktadır. Aziz; kel alın, yüksek kaşlar, çıkık yanak kemikleri kareye yakın sakal ile resmedilmiştir. Aziz Gregorios'un yüzünün portre özellikleri 1119-1143'e tarihlendirilen Vatikan Urb. gr. 2'nin yüz ikonografisine benzetilmektedir. Minyatürde ayrıca azizin ve baninin üzerinde mavi tonlardaki gökkuşağını andıran yarım daire içerisinde mavi bir khiton ve altın himation giyinmiş İsa'nın büstü resmedilmiştir²⁶¹.

²⁶¹Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 120.

Resim 33. İthaf Minyatürü (Fol. 1^v) (Pelekanides, 1974, Fig. 104)

Katalog No : 29

Türü : Homilye

Adı : Sinai Gr. 339 (Nazianzuslu Gregorios'un Liturjik Homilye Nüshası)

Tarihi : 1136-1155

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Iosiph Hagioglykerites (1101-1151)

El Yazması Hakkında: Sinai gr. 339, Pantokrator Manastırı'nın yöneticisi ve keşişi olan Iosiph Hagioglykerites tarafından *Pantanassa Manastırı*'na hediye edilmiştir ve günümüzde Azize Katherina Manastırı'nın koleksiyonunda yer almaktadır. El yazmasına kesin bir tarih verilememekte ancak bazı araştırmacılar tarafından 1136-1155 yılları önerilmektedir. 1136 tarihli vakfiyesi olan manastırın “*terminus post quem*” olması üzerinde durulmaktadır. 1149 yılında el yazmasını bağışlayan baninin adı dokümanda geçmekte ve Pantokrator Manastırı'nda rahip olduğu yazılıdır ayrıca 1155 yılında keşişin öldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla el yazması bu tarihler arasında yazılmış olmalıdır. Sinai gr. 339, Nazianzuslu Gregorios'un on altı liturjik homilyesini içermektedir. El yazmasının genel özellikleri incelendiğinde; 437 yaprak ve 32,3 x 25,4 cm boyutlarından oluştuğu, beyaz-ince kaliteli bir parşömen kullanıldığı, metin kısmında siyah mürekkep kullanıldığı ancak bazı yapraklarında koyu kahverenginin de kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca başlıklar, ithaf sayfası, kolophon, ilk vaazın açılış satırları ve altın renginde baş harfler yer almaktadır. Dört homilyenin sonuç metni (fol. 73^r, 90^r, 197^r, 396^v) çapraz biçimde yazılmıştır. El yazmasının iki kolophonu hangi manastıra bağışlandığına dair bilgiler içermektedir²⁶².

Bani Kimliği: Baninin adını el yazmasının kolophon sayfalarından öğrenmekteyiz (fol. 3^r ve fol. 437^r) (Resim 34-35). Iosiph'un Pantokrator Manastırı'ndan önce Pantanassa Manastırı'nda keşiş olduğu bilinmektedir. Glykerites sıfatından baninin Azize Glykeria Ada'sında doğduğu ya da çocukluğunu orada geçirdiği düşünülmemelidir. Aslında

²⁶²İ. Kaya Zenbilci (2021). Bizans dönemi'nde el yazması üretim merkezi olarak Pantokrator Manastırı ve Nazianzlı Gregorios'un liturjik homilye nüshası (Sinai. Gr. 339) üzerine bir okuma. *Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları*, İstanbul: Hiperyayın, s. 48-50; Weitzmann and Galavaris, 1990, a.g.k., 140-153.

Glykeria sıfatı ile manastırda daha öncesinde bir bağlantı gösterdiği üzerinde düşünülmelidir. El yazmasının kolophonlarında:

Fol. 3^r'de:

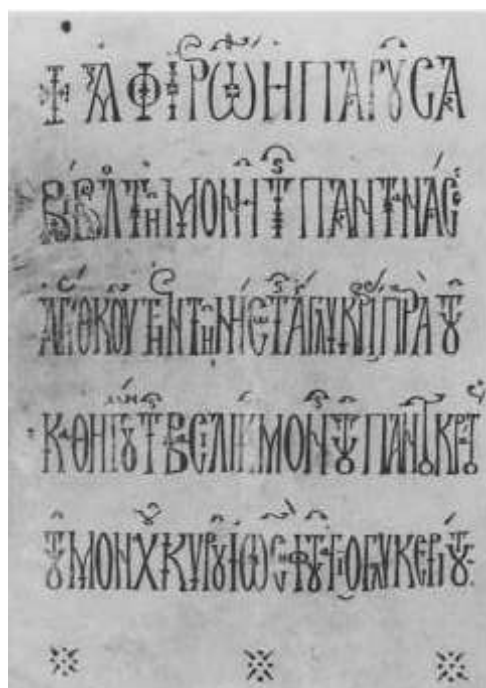
“Bu kitap Pantokratoros İmparatorluk Manastırı’nın keşişi Iosiph Hagioglykerites tarafından Azize (Hagia) Glykeria Adası’ndaki Kutsal Tanrı Anası (Theotokos) Pantanassa Manastırı’na adanmıştır”

Fol. 437^r'de:

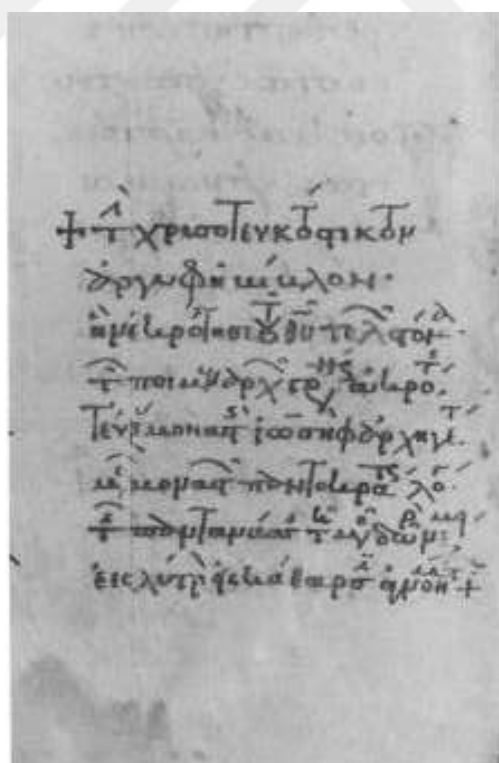
“Keşiş Iosiph, Pantokrator-Logos Manastırı’nın lideri ki o bu kitabı gümüş-beyazlıklarıyla parlatarak, altınla süsledi; ki O insan-güdenlerin en başı Gregorios, Tanrı’nın sözcüsü oldu, Pantanassa Manastırı’na bir hediye olarak, kendisinin ruhunun temizlenmesi için hediye eder” okunmaktadır. Kolophon sayfalarından baninin kurtuluş arzusuna odaklandığı anlaşılmaktadır²⁶³.

Bani Tasviri: Sinai gr. 339’da baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁶³J. C. Anderson (1979). The illustration of cod. Sinai. Gr. 339. *The Art Bulletin*, 61(2), s. 167-185.

Resim 34. Kodeks 339 (Fol. 3') (Anderson, 1979, Fig. 1)

Resim 35. Kodeks 339 (Fol. 437') (Anderson, 1979, Fig. 2)

1.1.3.4. Lektionar

Katalog No : 30

Türü : Lektionar

Adı : Kodeks 210

Tarihi : 861/ 862

Üretim Yeri : Sina Dağı, Aziz Sabbas Manastırı

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Hekim Menas (?)

El Yazması Hakkında: El yazmasının Sina Dağı Aziz Sabbas Manastırı²⁶⁴ için yazılmış olduğu bilinmektedir. Kodeks 210, manastırda üretilmemiş olsa da Sina’da bir manastırda üretildiği açıkça anlaşılmaktadır. El yazması 188 yaprak ve 35 x 21 cm boyutlarından oluşmaktadır²⁶⁵.

Bani Kimliği: Yeni keşfedilmiş yapraklardan birinin arka yüzünde tam bir sayfa kolophonu vardır. Önemli kısımları hasar görmüş olan bu yaprak Politis tarafından tamamlanmış ve Harlfinger tarafından değiştirilmiştir (Resim 36).

“Tek bir özden gelen, yaratılmamış, yaşam veren, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan Kutsal Üçlü Birlik'in yüceliği ve övgüsü için: Ve en kutsal kilisenin süslenmesi ve iyi şöhreti için, (Kutsal) İncillerin bayramlar için mevcut seçimi, (tüm) yılın Pazar günleri, (....) en ünlü (.....) diyakozunun Mesih'i seven kardeşi ve diyakozunun gayreti, sevgisi ve hevesiyle Adem'den (....) dünyanın (....) yılında (....) ayında yazıldı ve tamamlandı. Kutsal Babamızın manastırında yazılmıştır (....)”

Politis, Kodeks 210’u aynı yıla tarihlenen Kudüs bölgesine ait Uspenskii Psalteri ile benzerliklerinden dolayı boş kalan kısımlarından tarih bölümünü 6370 (861/62) tarihi ile tamamlamıştır. Harlfinger ise son satırdaki boşluklarda bağışçı ve yazıcı adlarının yazıldığını tartışır ve iki öneri sunar. Harlfinger ve daha önceki araştırmacıların gözünden

²⁶⁴Manastır 483’te Aziz Sabbas tarafından Kidron Vadisi’nin doğu tarafında kurulmuştur. Hristiyan dünyasında sürekli iskan edilen en eski manastırlardan biri olarak kabul edilmektedir. J. Thomas and A. C. Hero (Ed.) (2000). *Byzantine monastic foundation documents a complete translation of the surviving founder’s typika and Testaments*. Doaks Online Publications, s. 5.

²⁶⁵Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 17-19.

kaçmış olan 63^v numaralı yaprak silinen kısımları tamamlamak için önemli bilgiler sunmaktadır. Metin kısmı tamdır ve metinde (Resim 37):

“Bu aziz ve kutsal İncil'i Kutsal Sina Dağı Manastırı'na (sunan) kardeşimiz, Mesih'i seven diyakoz hekim Menas'ın kurtuluşu, Tanrı'nın koruması ve yardımı için. Ölümünden sonra onu okuyan ve onunla karşılaşan herkes, onu yazan ve (hazırlanması için) çabalayan için dua etsin ki, insanı seven Tanrı, Kutsal Theotokos'un ve tüm azizlerin duaları aracılığıyla adil ve korkulu ödül gününde onlara merhamet etsin. Amin” yazılıdır.

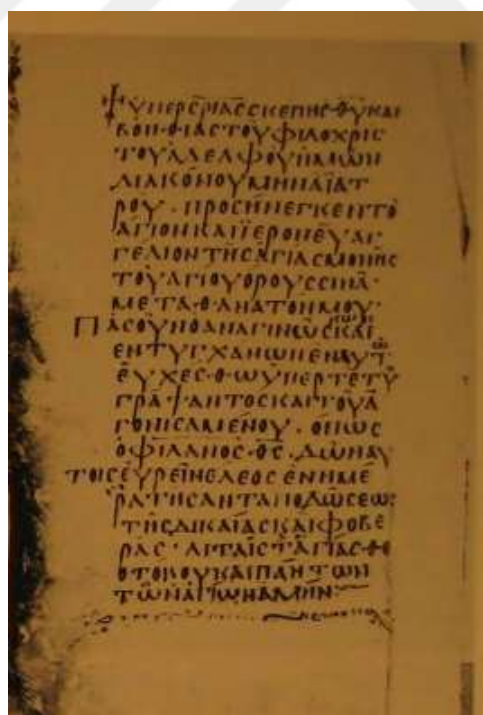
Metinde geçen diyakoz ve hekim ünvanı iki farklı kişinin varlığına işaret eder ve yazıcısının adı yazılmamıştır²⁶⁶.

Bani Tasviri: Kodeks 210'da baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁶⁶Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 17-19.

Resim 36. Kodeks 210 (Kolophon) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 11)

Resim 37. Kodeks 210 (Fol. 63^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 12)

Katalog No : 31

Türü : Lektionar

Adı : Kodeks 213

Tarihi : 967

Üretim Yeri : Taşrada bir manastır

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Başpiskopos Makarios (10. Yüzyıl)

El Yazması Hakkında: El yazmasının 340^v numaralı yapraktaki “*Lektionar, dünyanın yaratılışından itibaren 30 Ocak 6475 yılında [967] 10. indiksiyonda Tanrı'nın yardımıyla tamamlandı*” yazıtından 967 yılında tamamlandığını öğrenmekteyiz. Kodeks 213, 340 yapraktan oluşmakta ve 21 x 16,5 cm boyutlarındadır²⁶⁷. El yazmasında genellikle hafif uzun eğimli harfler kullanılmıştır. Her sütunda satırların aldığı bazı özellikler mevcuttur. Kırmızı, mavi ve yeşil renklerin kullanıldığı başlık harflerinin boyutu baştan sona kadar tutarlı değildir. Hiçbir yerde altın malzeme kullanılmamış sayfaların genel izleniminde renkli, dekoratif ve canlı başlık satırları baskındır. Başlıklar genellikle bir haç ile başlar ve 9. yüzyılın sonlarına ait “*Pricenton İncilleri Garrett I*” gibi Doğu eyaletlerine atfedilen el yazmalarında bulunan bir stavrogramı anımsatır. Tüm bu özellikler el yazmasının taşrada bir manastır ortamında yazılmış olabileceği fikrini ortaya koymaktadır.

Bani Kimliği: Kodeks 213'ün 340^v numaralı yaprağında adını öğrendiğimiz baninin Başpiskopos Makarios olması dışında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır (Resim 38). Fol. 1^v'den ise yazıcısının adını öğrenmekteyiz (Resim 39)²⁶⁸.

Fol. 340^v:

“*Kutsal Dağ Horeb'in tüm kutsal Theotokos'unun bu kutsal İncili, Kutsal Sina Dağı'nın en kutsal başpiskoposu Makarios'un eliyle ihtaf edilmiştir. Theotokos'u bundan mahrum bırakan, 318 Kutsal Baba'nın lanetlerini alsın*”.

²⁶⁷Spatharakis, 1981, **a.g.k.**, 13.

²⁶⁸Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 35-39.

Fol. 1^v:

“Unutma, ey Rab bu Mijde’yi Őevkle yazan presbyter²⁶⁹ günahkâr ve alçakgönüllü kulun Eustathios”²⁷⁰.

Bani Tasviri: Kodeks 213’te baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁶⁹Kilisenin ileri gelenlerinden, papaz.

²⁷⁰Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 35-39.

Resim 38. Kolophon (Fol. 1^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 80)

Resim 39. İthaf Epigramı (Fol. 340^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 81)

Katalog No : 32

Türü : Lektionar

Adı : Leaf with the Evangelist

Tarihi : 1057-1063

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Cleveland Sanat Müzesi (Cleveland: Museum of Art)

Banisi : İmparatoriçe Katherina Komnenos (11. yüzyıl-1059'dan sonra)

El Yazması Hakkında: Bu yapraklar 1063 yılında İmparatoriçe Katherina Komnenos tarafından Khalke'deki *Kutsal Üçlü Manastırı*'na hediye edilen bir Lektionar'dan alınmıştır. 28,9 x 22,6 cm boyutlarından oluşan²⁷¹ yapraklar, 11. yüzyıla tarihlendirilen ve ikinci Rönesans dönemine ait olan bir el yazmasına eklenmiştir. Hemen hemen aynı tarihlere ait olmalarına rağmen tamamen farklı bir üsluba sahip olan bu minyatürler sonrasında çıkarılmış ve ayrı olarak Cleveland'da sergilenen iki sayfa ile olağanüstü bir tarihsel bağlantısı bulunmaktadır. Bir zamanlar Konstantinopolis *Phanar Okulu*'nda bulunan bir İncil'den kesilmiş ve bu İncil'in üçüncü minyatür sayfası 1931 yılında Paris'te Bizans sergisinde teşhir edilmiş, dördüncü sayfanın ise nerede olduğu bilinmemektedir²⁷².

Bani Kimliği: Diehl tarafından kaydedilen Phanar İncil'inde yer alan Yunanca bir yazıtta:

“6571 (1063) yılının 1. indikasyonunun Mart ayında, İmparatoriçe Katerina Komnenos tarafından Khalke'deki Kutsal Üçlü Manastırı'na sunulan bu İncil, Rahibe Xene adını almıştır. İlahi ayın sırasında onun için Rab'be dua edin” okunmaktadır.

Katherina Komnenos, Bulgaristan Çarı Samuel'in en büyük kızı olarak bilinmektedir. 1018 yılında kız kardeşi ile birlikte Kastoria'da II. Basileios tarafından esir edilerek II. Basileios'un komutanlarından Manuel Komnenos'un oğlu I. Isaakios Komnenos ile 1057 yılında evlendirilmiş ve aynı yıl askeri bir devrimle İmparator olan I. Isaakios, Katherina'yı Bizanslıların imparatoriçesi yapmıştır²⁷³. Katherina'yı şahsen

²⁷¹<https://www.clevelandart.org/art/1942.1511>.

²⁷²W. M. Milliken (1947). Byzantine manuscript illumination. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 34(3), s. 50-56.

²⁷³C. Diehl (1922). L'évangéliste de l'impératrice Catherine Comnène. *Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, s. 243-248.

tanıyan Psellos, onun üstün niteliklerde bir imparatoriçe olduğundan bahsetmiş ve sarayda yaşananlara görgü tanığı olmuştur. Katherina, imparatorun 1059'da tahttan feragat edip manastıra girmesini şiddetle kınadığından bahsetmiştir²⁷⁴. Kocasının tahttan çekilmesinin ardından X. Konstantinos ile birlikte hüküm sürmüş ancak sonrasında Myrelaion Manastırı'nda yaşamını sonlandırmıştır²⁷⁵.

Bani Tasviri: Baniye ait herhangi bir portre bu yapraklarda bulunmamaktadır.

²⁷⁴M. Psellos, *Leben der Byzantinischen kaiser (976-1075): Chronographia*. VII, De. Gruyter.

²⁷⁵Diehl, 1992, **a.g.k.**, 243-248.

Katalog No : 33

Türü : Lektionar

Adı : Megali Panagia No. 1

Tarihi : 1061

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Yunanistan, Megali Panagia

Banisi : Basileios (?)

El Yazması Hakkında: Megali Panagia no. 1, 1061 yılında Konstantinos Dukas hükümdarlığı sırasında Basileios'un görevlendirmesiyle Ioannes tarafından yazılmıştır²⁷⁶. 267 yaprak ve 27,6 x 21,5 cm boyutlarından oluşan el yazması, bir haç, dört İncil yazarının görseli ve yedi başlık ile minyatürlenmiştir. Metal bir kapak ile kaplanmış olan Megali Panagia'nın ön kapağında *Meryem'in Göğe Yükselişi*, arka kapağında *Diriliş* temsil edilmiştir.

Bani Kimliği: Megali Panagia no. 1'in hamisi Basileios'un adı dışında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Bani Tasviri: Megali Panagia no. 1'in bani/ithaf sayfası olan 1^v numaralı yaprağında bani proskynesiste Meryem'in önünde resmedilmiştir (Resim 40). Arka planı mor renkte olan ihtaf minyatüründe Meryem ellerini kaldırmış baniyi tanıtırken tasvir edilmiştir. Baninin üzerindeki yazıtta:

“Ben Basileios, senin önünde diz çöktüm, birçok ahlaksızlığın içine düştüm ve ruhumun giysisini kötülükle kirlettim; ama şimdi senin tertemiz ayaklarına sarıldım. Sana bu kitabı sunuyorum ve karşılığında beni kabul etmeni istiyorum. Mademki annelik duygusuna sahipsin, O'na şefaet et, çünkü O'nu, birçok günahın bağışlanması için doğurdun” yazılıdır.

Meryem'in İsa'ya hitaben söylediği sözler, benzer el yazmalarının yazıtlarından farklı olarak burada bani kendisinin söylediği sözleri bir dua olarak iletmektedir. Günahlarını itiraf eden bani yapmış olduğu bağışı Meryem'den günahlarının bağışlanması için İsa'ya aracılık etmesini beklemektedir. Ayrıca 1^r numaralı yaprakta baninin adı ve Konstantinos Dukas'ın hüküm sürdüğü 1061 tarihi yazılıdır. Lake, el

²⁷⁶I. Spatharakis (1981). *Corpus of dated illuminated Greek manuscripts to the year 1453*. Leiden: E. J. Brill, s. 24-25.

yazmasının ithaf sayfası ve İncil yazarlarının olduğu minyatür sayfalarını el yazmasının bir sayfası olamayacağını söylemiştir. Ancak 1^v numaralı yapraktaki tek harfli yazıt el yazmasının başlıklarını hazırlayan aynı yazıcı tarafından yazılmıştır. Dolayısıyla bu sayfaların el yazmasının ayrılmaz bir parçası olduğunu kanıtlar niteliktedir²⁷⁷.

²⁷⁷Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 57-59.

Resim 40. Meryem'e İthaf (Fol. 1^v) (Franses, 2018, Fig. 26)

Katalog No : 34

Türü : Lektionar

Adı : Speer Library Kodeks ACC. No. 11.21.1900

Tarihi : 11. yüzyılın sonu

Üretim Yeri : Konstantinopolis ya da yakınındaki bir Rum Ortodoks kilisesi/manastırı

Bugün Bulunduğu Yer: Speer Halk Kütüphanesi (Speer Library)

Banisi : Ioannes Proedros (11. Yüzyıl)

El Yazması Hakkında: Speer Kodeksi, Konstantinopolis ya da yakınındaki bir Rum Ortodoks kilisesi/manastırı için sipariş edilmiş olmalıdır. Tarihi kaynaklar bu kiliselerin Konstantinopolis'in tanınmış semtlerinde yer aldığına işaret etmektedir. El yazmasının tarihi hakkında kesin bir bilgi olmasa da yazı stilinden 11. yüzyıl sonuna güvenle tarihlendirilmektedir²⁷⁸. 338 yaprak ve 31 x 25,5 cm boyutlarından oluşan el yazmasının genel özellikleri; iki sütun halinde düzenlenmiş metin kısmı düzensiz şeritler tarafından bölünmüş ve cetveli çizgilerden asılmaktadır. Etkileyici bir açılış başlığı olan el yazmasının metin kısmı çok net ve profesyonelce yazılmıştır²⁷⁹. İki yüzyıl sonrasında İskenderiye'ye götürülmüş olan Speer Kodeks'inin yeni evini anlatan Arapça bir yazıt el yazmasının başına yakın bir sayfaya ve sonuna eklenmiştir. Bu yazıttan; İskenderiye'deki Aziz Saba Kilisesi'ne bağışlandığı ve yazıcısının Patrik Gregorios olduğu anlaşılmaktadır.

Kolophonunda:

“Hiç kimse hiçbir koşul altında eseri kiliseden çıkarma yetkisine sahip değildir ve her kim bu kuralı ihlal ederse Tanrı'nın ebedi sözünün gazabına uğrayacaktır. Tanrı'nın lütfuyla Patrik Gregory bu yazmayı yazdı” yazılıdır. Yazıcı Patrik Gregorios, İskenderiye'nin yetmiş dördüncü Rum patriği Melkit ya da Katolik din adamı ile özdeşleştirilmektedir²⁸⁰.

²⁷⁸B. M. Metzger (1943). A treasure in the seminary library. *The Princeton Seminary Bulletin*, 36(4), s. 14-19; Franses, 2018, **a.g.k.**, 199.

²⁷⁹N. Patterson and S. S. Kotzabassi (2010). *Greek manuscripts at Princeton sixth to nineteenth century a descriptive catalogue*. New Jersey: Princeton University Press, s. 272-273.

²⁸⁰Metzger, 1943, **a.g.k.**, 14-19.

Bani Kimliği: Ioannes Proedros hakkında 11. yüzyılda yaşamış Bizans mahkemesinin üst düzey görevlisi olması dışında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bani Tasviri: İthaf/bani minyatüründe baniye ait bir portre resmedilmiştir (Fol. I*^r) (Resim 41)²⁸¹. İthaf minyatürü el yazmasının diğer sayfalarına nazaran daha farklı ve biraz da dardır (30,8 x 26,5 cm). Minyatürde mavi renkte uzun saplı iki çiçeğin ortasında yoğun bezemeli bir haç resmedilmiştir. Bani normalden daha büyük boyutlarda mavi bir khiton ile mor klamys giymiştir. Baş kısmı silinmiş yüz hatları belirsiz olan Ioannes, elinde tuttuğu açık ruloyu İsa’ya sunmaktadır. Açık olan rulonun üzerinde;

“Aman Tanrım çalışmalarına sempatik bir gözle bak, beni bağışla ve birçok günahımın affedilmesini sağla. Çünkü sana bu şehitlerin ve azizlerin yaşamlarının geçtiği on kitabı, yaşamımı ve çabalarımı sunuyorum” yazılıdır. Yani bani günahlarının bağışlanmasını, affedilmesi için azizlerin ve şehitlerin hayatını sunduğu kitapları da vurgulamaktadır. Ayrıca ithaf minyatüründe bani kutsal bir kişinin yardımı olmadan himayesini kendisinin sunmasından dolayı benzersiz bir örnektir. Bu haçın üzerindeki bir madalyon içerisinde bir eliyle takdis yapan diğer eliyle kutsal kitabı tutan İsa tasvir edilmiştir²⁸².

²⁸¹A. Adashinskaya (2017–2018). *Moldavian votive portraits with scrolls: Toward rhetorical techniques applied in art of the late 15th – early 17th centuries*. Rev. Roum. Hist. Art, Série Beaux-Arts, LIV–LV, s. 35.

²⁸²Franses, 2018, a.g.k., 199.

Resim 41. İsa'ya İthaf (Fol. 1^r) (Patterson Sevckenko and Kotzabassi, 2010, Fig. 276)

Katalog No : 35

Türü : Lektionar

Adı : Kodeks 234 (Leningrad State Public Library Kodeks Gr. 297)

Tarihi : 1118/1119

Üretim Yeri : Güney İtalya

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Leontios (12. yüzyıl)

El Yazması Hakkında: Kodeks 234, 172 yapraktan ve 24,7 x 20,1 cm boyutlarından oluşmaktadır²⁸³. El yazmasının bazı kısımları gevşek olmasına rağmen genel durumu iyidir. Orta kalitedeki sert kalın parşömen, metin kısmında soluk kahverengi mürekkep, açılış başlıkları hariç tüm bölümlerin çoğunluğunda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Başlıklardaki çiçek yaprağı stili taşra üslubunu sergilemektedir. Ayrıca hasır işi stilinin özelliklerini yansıtan büyük baş harfler, Güney İtalya rulolarını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla tüm bu özellikler el yazmasının Güney İtalya'daki bir yazıhanede yazıldığına işaret etmektedir.

Bani Kimliği: Kolophondan (172^v) adını öğrendiğimiz baninin kimliği hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır (Resim 42).

“Kralların Kralı, bu kitapta yer alan yasaların, öğretilerin ve vaatlerin anlaşılacak, itaat edilmek ve yaşamın sonuna kadar korunmak üzere hazırlandı. Alçakgönüllü Leontios bunları Sana sunar; o aynı zamanda 6627 (1118/1119) yılında Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan kutsanmış ve son derece övgüye değer Üçlü Birlik'in yüceliği için yazılmış olan bu saygıdeğer kitabın sahibidir”.

Bani Tasviri: Kodeks 234'te bani portresi bulunmamaktadır.

²⁸³Gardthausen, 1886, **a.g.k.**, 48-49; Kamil, 1970, **a.g.k.**, 71.

Resim 42. Kodeks 234 (Fol. 172^r) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 446)

Katalog No : 36

Türü : Lektionar

Adı : Koutloumousiou Kodeks 60

Tarihi : 1169

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, Koutloumousiou Manastırı

Banisi : Protospatharios Basileios (?)

El Yazması Hakkında: İsa'ya adanmış olan Kodeks 60, Huber tarafından 27 Mayıs 1171 yılına tarihlendirilmiştir. Bu tarih Amerikan Koleksiyonlarında “*Minyatürlü Yunanca El Yazmaları*” adlı katalogda 1171 ya da 1171'den kısa süre öncesi olarak taratılmıştır. Ancak giriş bölümü ve tüm el yazması incelendikten sonra Huber'in vermiş olduğu 27 Mayıs 1171 tarihinin yanlış olduğu kanısına varılmış ve bunun yerine 26 Mayıs 1169 tarihi kabul edilmiştir. Yani 1169 tarihi Kodeks 60 için sadece bir *terminus ante quem*²⁸⁴, dir. *Azize Theodore Klesiouriotos Manastırı*'nda Başpiskopos Mikras Brus tarafından 1169 yılında yeniden derlenmiştir. El yazması, baninin istekleri doğrultusunda yazıcının Bizans geleneklerine aşinalığı sayesinde Konstantinopolis'ten uzak bir merkezde birleştirilmiştir²⁸⁵.

Bani Kimliği: 187^r numaralı yapraktaki notta baninin adı protospatharios Basileios olarak yazılıdır. Sarayda yüksek bir ünvana sahip olması dışında bani hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Bani Tasviri: Kodeks 60'ın başında yer alan bani/ithaf minyatüründe el yazmasını sipariş eden çiftin portreleri resmedilmiştir (Resim 43). Bizans sanatında kendini sunmanın iki yolundan biri olan yalvaran ve bağışçı teması birlikte kullanılmıştır. Minyatürde bani ayakta resmedilen koca, kadın ise yalvarandır²⁸⁶. İthaf sayfasının üzerinde baninin adı *Basileios* yazılıdır. Ayrıca 187^v numaralı yaprakta baninin adı ve ünvanı “*Basileios protospatharios*²⁸⁷” olarak tekrar geçmektedir. Minyatürün merkezinde İsa kırmızı bir

²⁸⁴Belirlenmiş tarihten daha önce olamayacağını göstermektedir. C. Başaran (1988). *Arkeoloji'ye giriş*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 19.

²⁸⁵Nelson, 1978, **a.g.k.**, 60-61,284; Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 83.

²⁸⁶N. P. Ševčenko (2012). The portrait of Theodore Metochites at Chora. *Donations et Donateurs Dans le Monde Byzantin Réalités Byzantines*, (Ed. J. Spieser and E. Yota), Paris, s. 190.

²⁸⁷Bizans sarayında kullanılan ünvanlarından birisidir. Tanrı tarafından seçilen imparatorluk onurunun ünvanları ilahi olarak imparator tarafından terfi ettirilmiştir. Onuncu yüzyılda Spatharios,

suppadenium üzerinde altın ve mavi giysiler içinde diğer figürlerden daha büyük boyutta resmedilmiştir. Bani, İsa'nın (kurtarıcı) sağında dikkat çekici derecede küçük ve ayakta resmedilmiştir. İthaf sayfalarında genellikle kutsal figür ile bani arasında bir aracı kişinin olduğu gözlemlenmiştir ancak burada Basileios'un sarayda en yüksek ünvanlardan birine sahip olması kutsal figür ile arasına bir aracının girmemesini açıklar niteliktedir. Yüz hatlarından orta yaşlarda olduğu anlaşılan bani, mor khiton ile kırmızı khlamys giymiştir. İsa'nın ayaklarının dibinde baninin eşi beyaz düz bir başlık, kenarları altınla çevrili mor manto ve kırmızı gül desenli bir tunik giymiştir²⁸⁸.

spatharokandidatos ve protospatharios onur ünvanı olarak verilmiştir. Bir kişi aynı anda birkaç ünvana sahip olabilmıştır. Mühürlerde ve belgelerde verilen adın ardından tüm ünvanlar, ünvanlardan sonra ofisler ve sonrada soyadı yazılmıştır. L. Neville (2004). *Authority Byzantine provincial society, 950-1100*. Cambridge University Press, s. 17,18,20.

²⁸⁸Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 84; Sevchenko, 2012, **a.g.k.**, 190.

Resim 43. İsa'ya İthaf (Fol. 1^v) (Pelekanides, 1974, Fig. 295)

Katalog No : 37

Türü : Lektionar

Adı : Kodeks 221

Tarihi : 1175

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Kimliği Belirsiz

El Yazması Hakkında: Günümüzde kötü durumda olan el yazması, iki kez numaralandırılmış dört yaprağı (75, 82, 151, 222) ile 281 yapraktan oluşmakta ve 30,8 x 23,2 cm boyutlarındadır. 47 no'lu yaprağa kadar olan tüm toplayıcılar gevşektir. Dolayısıyla yaprakların sırası orijinal olmayabilir. Beneseviç, günümüzde 281^{r-v} yapraklarının normalde başlangıçta olması gerektiği söylemiştir. Figürler 12. yüzyılın ikinci yarısının üslubunu sergilemektedir. El yazmasının genel özellikleri; orta kalitedeki sarımsı beyaz parşömen, metin kısmında kahverengi mürekkep, başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılmış ve baş harfleri süslüdür. Kodeks 221, manastıra getirildikten uzun bir süre sonra dikkatsizce ciltlenmiş ve kenarları ciddi oranda kesilmiştir.

Bani Kimliği: Kodeks 221'in kolophonlarından (75^v ve 273^{r-v}); Girit'te, hem yazıcısı hem de banisi olduğu anlaşılan ve 1175 yılında Kastro'nun dışında kurduğu Theotokos Eleousa Manastırı'na ithaf edilen isimsiz bir yazıcısı tarafından tamamlandığını öğrenmekteyiz. Yazılanlardan şehre belli bir yakınlığı olan bu manastırın 1320 ile 17. yüzyıl arasında çeşitli bölgelerde adı geçen veya bölgede aynı adı taşıyan bir kilise ile özdeşleştirilebileceği fikri öne sürülmektedir. Kodeks 221, 17. yüzyılda Theophilos adında bir hekim keşişin eline geçmiş ve 1^v numaralı yaprakta bu bilgiler yazılıdır.

Kodeks 221, 75^v numaralı kolophon yaprağı (Resim 44):

“Tanrı, bu kutsal kitabı aynı zamanda kurduğu Kutsal Theotokos Rahibeler Manastırı'na adak olarak sunan sahibine merhamet etsin.”

Kodeks 221, 273^{r-v} numaralı kolophon yapraklarında (Resim 45):

“İncillerin bu kutsal ve ilahi kitabı 8 Şubat 1175 yılında tamamlanarak Girit'te Kastro (Heraklion) dışında yeniden inşa edilen Kutsal Leydi Theotokos Eleousa adıyla

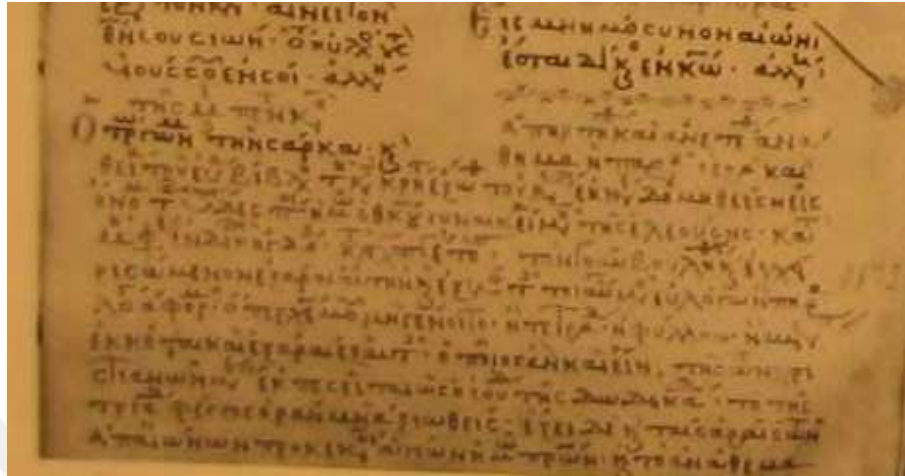
bilinen rahibe manastırına adak olarak sunulmuştur. Onu bu manastırdan ikna yoluyla veya zorla (bu olmasın, Tanrım) almaya kalkışan kimse, tıpkı Yahuda'nın on ikiler grubundan atıldığı gibi Hristiyanlardan kovulacaktır. Kutsal Üçlü Birlik'in ışığına bakmaya layık görülmesin. Ayrıca mezarlıkta yatan kutsal Babalarımızın lanetlerine ve Pantokrator Tanrı'nın lanetine sahip olacak, yargı ve vahiy gününde Tanrı'nın Anasından yardım alamayacak. Ancak tesadüfen bu kitaba rastlayanlar, emeği ve alın teriyle elde eden ve onu Kutsal Theotokos'un rahibe manastırına adayan kişi için dua edebilirler”.

13. yüzyılın sonlarına doğru eklenen 1^v numaralı yaprakta:

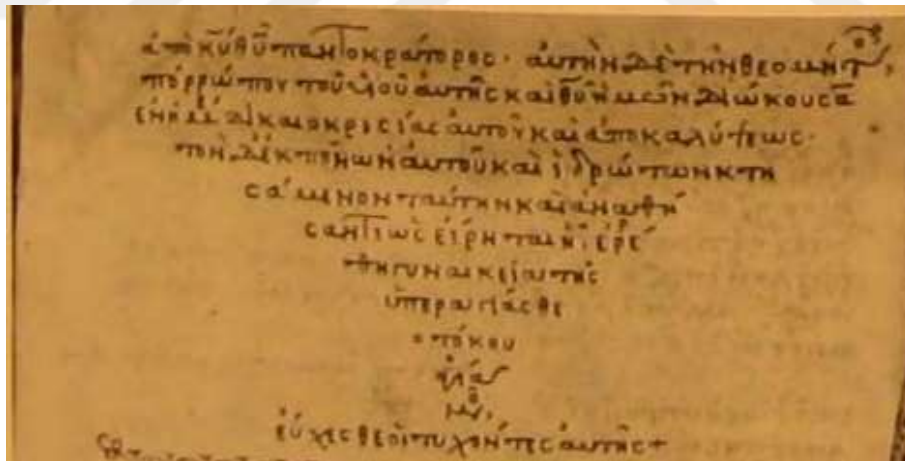
“Bu İncil, başhekim keşiş Theophilos'a aittir ve Chandax'taki Aziz Georgios'un eski sarnıcındaki Sina Metokhion'una emanet edilmiştir”²⁸⁹.

Bani Tasviri: Kodeks 221’de baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁸⁹Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 176-180.

Resim 44. Kolophon (Fol. 273^r) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 663)

Resim 45. Kolophon (Fol. 273^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 664)

1.1.3.5. Menelogy

Katalog No : 38

Türü : Menelogy

Adı : Vatikan Gr. 1613

Tarihi : 1000

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Vatikan Apostolik Kütüphanesi/ BAV (Biblioteca Apostolica Vaticana)

Banisi : İmparator II. Basileios (976-1025)

El Yazması Hakkında: Bizans tarihinin üretilmiş en ünlü el yazmalarından biri ve doruk noktası olarak kabul edilen Vatikan gr. 1613²⁹⁰, yüksek kalitedeki minyatürleri ile Makedon Rönesansı dönemine aittir²⁹¹. Bizans Yunancası ile yazılan Vatikan gr. 1613, 35,5 x 36,5 cm yüksekliğinde ve 28,5 x 29,2 cm genişliğindedir. Vat. gr. 1613'ün sadece kilise yılının ilk yarısına ait cildi günümüze ulaşmıştır ve bu cildin içeriği eylül ayından şubat ayına kadar kutlanan bayramlar için resmedilmiş minyatürlerden oluşturmaktadır. Günde birden fazla anma töreni için düzenlenen Vat. gr. 1613'ün her bir töreni için on altı satırlık metin bloğu ile eşit boyutlardaki bir minyatürden oluşan sayfa düzenine sahip synaxariumdur. 17,7 x 18 cm yüksekliğinde, 12 x 12,2 cm genişliğindeki 430 minyatürün on beşinde hem metin hem de başlık kısmı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu on beş minyatürün diğer minyatürlerden daha önce yapıldığının kanıtıdır. Minyatürlerinde işkence ve şehitlik temalı sahneler resmedilmiştir. Minyatürlerinin kenarında imza olarak yorumlanan isimlerin eşlik etmesi bakımından günümüze ulaşan tek el yazması olduğu bilinmektedir²⁹². Anma törenleri arasında sadece Hristiyan azizler değil Eski Ahit peygamberleri, İsa ile Meryem'in önemli yortuları ve Konstantinopolis'te yaşanan doğal felaketlerin anılarını içeren tercümeler geçmektedir²⁹³. El yazmasının genel özelliklerini; orta kalınlıkta beyaz pürüzsüz parşömen, metin için kahverengi mürekkep hem büyük

²⁹⁰https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613.

²⁹¹D. Hoşgör (2018). *Representations of beheading scenes in the Menologion of Basil II (Vat.gr.1613) an iconographical survey of a 10th century Byzantine manuscript*. Koç University: Submitted to the Graduate School of Social Sciences & Humanities in Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Archaeology and History of Art, s. 2-4.

²⁹²https://spotlight.vatlib.it/greek-paleography/catalog/Vat_gr_1613; I. Ševčenko (1962). The illuminators of the Menologion of Basil II. *Dumbarton Oaks Papers*, 16, s. 243.

²⁹³N. P. Ševčenko (2017). *Synaxaria and Menologia. A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamkda), Boston: Brill, s. 320-321.

hem de küçük harfler, başlıklarda genel olarak İskenderiye unciali, baş harfler ise kahverengi mürekkep ile çizilmiş ve altınla doldurulmuştur²⁹⁴. İthaf epigramında 9. yüzyıldan itibaren gelişen küçük harfler kullanılmıştır ve parşömeden tasarruf etmek için bitişik harfler ve kısaltmalar tercih edilmiştir²⁹⁵. El yazmasının bazı sayfalarındaki minyatürlerde hafif dökülmeler vardır ancak bu aşırı boyutta değildir. Muhtemelen Konstantinopolis'te üretilmiş olan gr. 1613, 14. yüzyılda Bartolomeo di Giacomo adlı Cenevizli bir hukuk doktoru tarafından satın alınıncaya kadar Konstantinopolis'te kaldığı ve 15. yüzyılın sonunda ise Milano Dükü Ludovico Sforza'nın el yazmasını satın aldığı bilinmektedir. Vat. gr. 1613 daha sonra Niccolo Sfondrato tarafından alınmış ve 1615'de Papa V. Paulus'a devredilerek Kardinal C. Cecilia'nın mülkiyetine girmiştir bugün ise Vatikan Kütüphanesi'nde korunmaktadır²⁹⁶.

Bani Kimliği: El yazmasının ön yüzünde bulunan aynı dönemdeki diğer el yazmalarıyla stilistik olarak uyumlu ithaf epigramı İmparator II. Basileios'a hitap edilmiştir (Resim 46). Yirmi sekiz mısralık epigram el yazmasının kolophonudur ve üretim koşullarıyla ilgili bilgiler içermektedir. Epigramda *Bulgar katili* ünvanından [*Βουλγαροκτόνος*, *Boulgaroktonos*] bahsedilmemekte bunun yerine “*morun güneşi*” ve “*mor elbiseler içinde yetiştirilen*” ünvanları kullanılmış ve kraliyet doğumuna vurgu yapılmış ancak herhangi bir zaferinden bahsedilmemiştir. II. Basileios'un zaferlerinden ise imparatora ait diğer bir el yazması olan gr. 17'de bahsedilmiştir²⁹⁷.

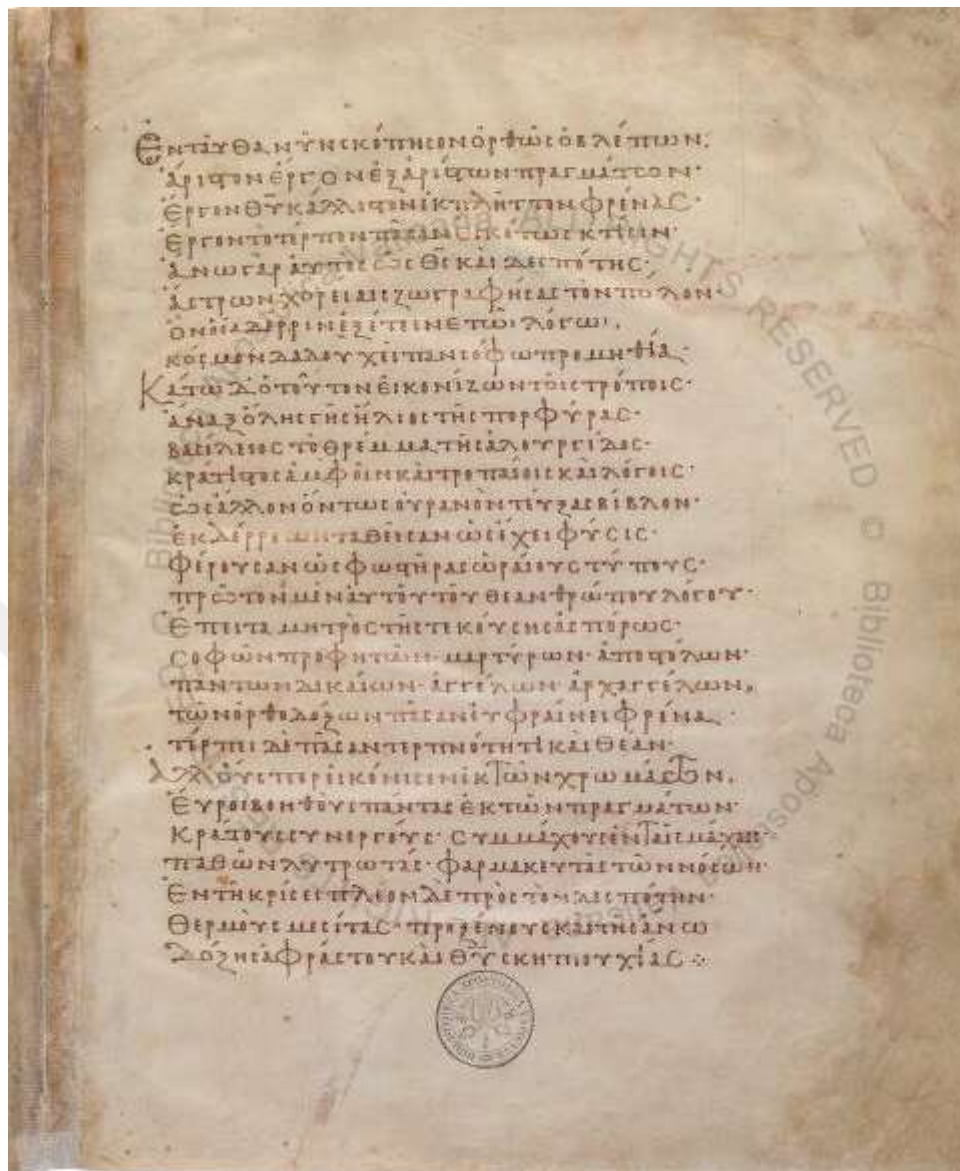
Bani Tasviri: Menelogy'a da resmedilmiş 430 minyatür arasında II. Basileios'u tasvir eden herhangi bir portre yer almaz.

²⁹⁴Hoşgör, 2018, **a.g.k.**, 2-4.

²⁹⁵J. Lowden (2009). *The Jaharis Gospel Lectionary: The story of a Byzantine book*. New York: Metropolitan Museum of Art; New Haven, Yale University Press, s. 48.

²⁹⁶Hoşgör, 2018, **a.g.k.**, 2-4.

²⁹⁷P. Stephenson (2003). *The legend of Basil the Bulgar-Slayer*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 51.

Resim 46. İthaf Epigramı (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613)

1.1.3.6. Synaxarion

Katalog No : 39

Türü : Synaxarion

Adı : Protaton Kodeks 21

Tarihi : 1284-1285

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Athos

Banisi : Protas Ioannikios (13. Yüzyıl)

El Yazması Hakkında: El yazması 244 yapraktan oluşmakta ve 31 x 22 cm boyutlarındadır.

Bani Kimliği: Protaton Kodeks 21'in ilk sayfasından öğrendiğimiz baninin adı dışında başka bir bilgiye ulaşamamıştır. Bazen yanlış yorumlanan ithaf yazıtının dikkatli okunması gerekmektedir. Metinde İgnatios'un Selanik Metropolitisi olduğu ve bu el yazmasını Protas Ioannikios'un emriyle Karyes Lavra'sına adadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Selanik ile Athos Dağı arasında mevcut olan yakın bağları ve işbirliğini doğrulamaktadır. İthaf yazıtında (Resim 47):

“Eylül ayından itibaren altı aylık bu Sinaksarion, mart ayından itibaren altı ay için diğer Sinaksarion ile birlikte, Selanik Metropolitisi İgnatios tarafından 6793 (1284-1285) yılında Athos Dağı Protos'u kutsal Babamız Hieromonk Ioannikios'un mali yardım ve teşvikiyle ruhunun anılması için Karyes Lavra'sına bağışlanmıştır”²⁹⁸.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁹⁸Athanasios Karakatsanis, 1997, a.g.k., 596.

Resim 47. Protaton Kodeks 21 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 596)

1.1.3.7. Asketizm

Katalog No : 40

Türü : Asketika (Çilecilik, sofuluk)

Adı : Kodeks 401

Tarihi : 1086

Üretim Yeri : Taşra

Bugün Bulunduğu Yer: Azize Katherina Manastırı

Banisi : Presbyter Leontios (?)

El Yazması Hakkında: El yazmasının tarihini kolophonun son satırlarındaki “1086 yılında ağustos ayının 18’i Çarşamba günü 9. saatte” yazıtından öğrenmekteyiz. Toplam 209 yapraktan oluşan el yazması 30 x 24 cm boyutlarındadır²⁹⁹. El yazmasının parçaları eksik ve ciltsiz bir karton kutuda muhafaza edilmiştir. Kodeks 401’in en karakteristik özelliği zoomorfik baş harfler ile yazılmış olmasıdır. Bu özellik ile ilk harflerin çoğu, harfin gövdesini ısıran ya da kuşları yutan yılan benzeri hayvan başları ile son bulmaktadır. Gövdeler düğümlü ya da yapraklı bir geçme şeklinde resmedilmiştir. Dolayısıyla tüm bu özellikler ile Kodeks 401, taşra üslubunu hatırlatmaktadır³⁰⁰.

Bani Kimliği: Kolophondan (205^v) adını öğrendiğimiz kadarıyla el yazmasının banisi olan Presbyter Leontios hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır (Resim 48).

Kolophon (205^v):

“Tanrım, çalışmalarım uğruna, beni birçok suçumdan kurtararak bana lütuf ver, bu kutsal Studies kitabını yazan Peter’a, Abba’nın azizleri arasında Babamız ve onu cennetin krallığı için cennete gitme dürtüsüyle tedarik eden Presbyter Leontios”.

Bani Tasviri: El yazmasında baniye ait herhangi bir portre bulunmamaktadır.

²⁹⁹Kamil, 1970, **a.g.k.**, 87.

³⁰⁰Weitzmann and Galavaris, 1990, **a.g.k.**, 87-89.

Resim 48. Kolophon (Fol. 205^v) (Weitzmann and Galavaris, 1990, Fig. 273)

1.1.4. Teolojik Çalışmalar

Katalog No : 41

Türü : VI. Kantakouzenos'un Teolojik Çalışması

Adı : Paris Gr. 1242

Tarihi : 1375

Üretim Yeri : Konstantinopolis (Hodegon Manastırı)

Bugün Bulunduğu Yer: Fransa Milli Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale de France)

Banisi : İmparator VI. Ioannes Kantakuzenos (1292-1383)

El Yazması Hakkında: Geç Bizans sanatının ilgi çekici ancak bir o kadar da anlaşılması güç olan ve dört teolojik çalışmayı içeren Paris gr. 1242, Konstantinopolis Hodegon Manastırı'nda bizzat VI. Ioannes gözetiminde kopyalanmıştır³⁰¹. Kantakuzenos'un teolojik yazıları arasında benzersiz bir örneği olan Paris gr. 1242 üstün bir işçilik sergilemektedir. Lüks ve teolojik bir el yazması olan Paris gr. 1242, 437 yaprak, 335 x 250 mm boyutlarında ve dört farklı bölümden oluşmaktadır. Bunlar: 1- Isaac Argyre'ye karşı (8 bölüm, fol. 9-70), 2- Latin Patrik Paulus'a karşı (7 bölüm, fol. 71-119), 3- İslam'a karşı (22 bölüm, fol. 120-292) ve 4- Yahudilere karşı (fol. 293-436)'dır³⁰². Mevcut haliyle altın zemin üzerine resmedilmiş dört büyük minyatürü bulunmaktadır. Bu minyatürler; imparator tarafından çağrılan bir kilise konseyinin tasviri, Tabor Dağı'nda İsa'nın Başkalaşımı, Nazianzoslu Gregorios'un bir portresi ve çifte portredir. Paleologos döneminin en seçkin el yazmalarından biri olan ve muhtemelen yazıldıktan sonra Hodegon Manastırı'nda kalması amaçlanan ancak fol. 437^v bulunan bir kayıttan Paris gr. 1242 tamamlanmasının ardından Selanik'ten çok da uzak olmayan Halkidike Aziz Anastasia Pharmakolytria Manastırı'nın kütüphanesine götürülmüştür. El yazmasının genel özellikleri arasında mükemmel kalitedeki parşömen, altın zemin üzerine tam sayfa minyatürler, tezhipli başlıklar, yirmi beş satırlık iki sütun halinde yatay, cetveli ve süslü baş harfler yer almaktadır³⁰³.

³⁰¹Spieser, 2017, **a.g.k.**, 12.

³⁰²E. Voordeckers (1967). Examen codicologique du codex Parisinus Graecus 1242. *Scriptorium*, s. 288-289.

³⁰³I. Drpic (2008). Art, hesychasm, and visual exegesis: Parisinus Graecus 1242 Revisited. *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, s. 219-221.

Bani Kimliği: 1347-1354 yılları arasında imparatorluk yapan VI. Ioannes Kantakuzenos, Mikhail Kantakuzenos ile Angelina Kantakuzenos'un oğludur. 1328 yılında iç savaş sonrası III. Andronikos tahtta geçmiş ancak devlet işleriyle uğraşmayarak onun yerine saray nazırı ve ordu komutanı olan VI. Ioannes Kantakuzenos devlet işlerini yürütmüştür. III. Andronikos'un ölümünün ardından yerine çocuk yaştaki oğlu V. Ioannes geçmiştir ancak 1341 yılında Kantakuzenos kendini imparator ilan etmiş rakipleri ise V. Ioannes'e taç giydirmişlerdir. Taht savaşı, 1347 yılında Kantakuzenos'un kazanmasıyla sona ermiştir. Seçkin bir devlet adamı ve bilgin olarak çok yönlü yeteneklere sahip olan VI. Ioannes Kantakuzenos, imparatorluğun siyasi ve dini konularında önemli bir figür olarak hafızalarda kalmayı başarmıştır. 1354 yılında tahttan çekilmesinin ardından manastır yemini ederek *Ioasaph* adını almış ve manastır yaşamında da güçlü bir role sahip olmuştur³⁰⁴. Hayatının son otuz yılını manastırda geçirmiş ve anılarını *Histories*'te yazmış ayrıca İslam ve Yahudiliğe saldıran birkaç çalışmasının yanı sıra İslam'ı destekleyen eserleri de bulunmaktadır³⁰⁵.

Bani Tasviri: Paris gr. 1242'nin 123^v numaralı yaprağında VI. Ioannes Kantakouzenos'un (bani) portresi yazıcısının portresine asimile edilmiştir aynı zamanda onun hem imparator hem de keşiş olarak çift portrede resmedilmesi hayatının aşamalarını göstermektedir (Resim 49). İmparatorun elinde tuttuğu parşömende *Hristiyanların büyük babası* (μέγας ὁ Θεός τῶν χριστιανῶν) sözleri yazılıdır. İmparatorun çifte portresinde minyatürün üst kısmında ortada üç melek İbrahim'in masasında Üçlü Birlik tasvirinin altında resmedilmiştir. Ortadaki melek ince bir haç ile Teslis'in temsilinde Kantakuzenos, İsa'nın tanrısallığını savunduğu İslam'a karşı bir teolojik çalışma ile kendini Üçlü Birliğin koruması altına almıştır. Dolayısıyla sahnede günahların bağışlanması ve kurtuluşu için arzu ve beklenti ifade edilmiştir³⁰⁶.

³⁰⁴D. M. Nicol (1993). *The last centuries of Byzantium, 1261-1453*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, s. 187-188.

³⁰⁵Voordeckers, 1967, **a.g.k.**, 219.

³⁰⁶Spieser, 2017, **a.g.k.**, 12.

Resim 49. VI. Ioannes Kantakuzenos (Fol. 123^v) (Spieser, 2017, Fig. 1)

1.1.5. Ioannes Klimakos'un Kutsal Yükseliş Merdiveni

Katalog No : 42

Türü : Ioannes Klimakos'un Kutsal Yükseliş Merdiveni

Adı : Xeropotamou Kodeks 222

Tarihi : 1345

Üretim Yeri : Athos

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, Xeropotamou Manastırı

Banisi : Hieromonk Philotheos (1300-1379)

El Yazması Hakkında: 14. yüzyılda Athos Dağı'nda yazıldığı bilinen sadece iki el yazması vardır. Bunlar: Vatopedi Manastırı'nda keşiş Kallistos tarafından 1322 yılında yazılan Vatopedi Kod. 186 ve Xeropotamou Kod. 222'dir. Yazıcı Markos el yazmasında 14. yüzyılın ilk yarısına ait geleneksel yazı stili olan *Metochites stili*'ni tercih etmiştir. Xeropotamou Kod. 222, 234 yaprak ve 23,5 x 16 cm boyutlarından oluşmaktadır³⁰⁷.

Bani Kimliği: Konstantinopolis'in Ekümenik Patriği ve 14. yüzyıl Bizans manastırının dini lideri olan Selanikli Philotheos'un manastır hayatına erken yaşlarda girdiği bilinmektedir. Philotheos öncelikle Sina Dağı'nda daha sonra Athos Dağı'nda keşiş olmuştur. Athos Dağı'nda sırasıyla Vatopedi ve Büyük Lavra Manastırı'nda görev yapmıştır. 1340 yılında Selanik Philokalous Manastırı'nın başrahibi olmuş, 1351 yılında Konstantinopolis'te Hesychast Konsili'ne katılarak *Elçilerin İşlerini* yazmış, 1353 yılında VI. Ioannes tarafından Konstantinopolis Patriği olarak atanmış, 1376 yılında İmparator IV. Andronikos Paleologos tarafından görevinden alınmış ve 1379 yılında sürgünde iken ölmüştür³⁰⁸.

Bani Tasviri: Xeropotamou Kod. 222'nin banisine ait herhangi bir portre bulunmamaktadır ancak el yazmasının sonunda baninin adı ve el yazmasının tarihi öğrenilmektedir (Resim 50).

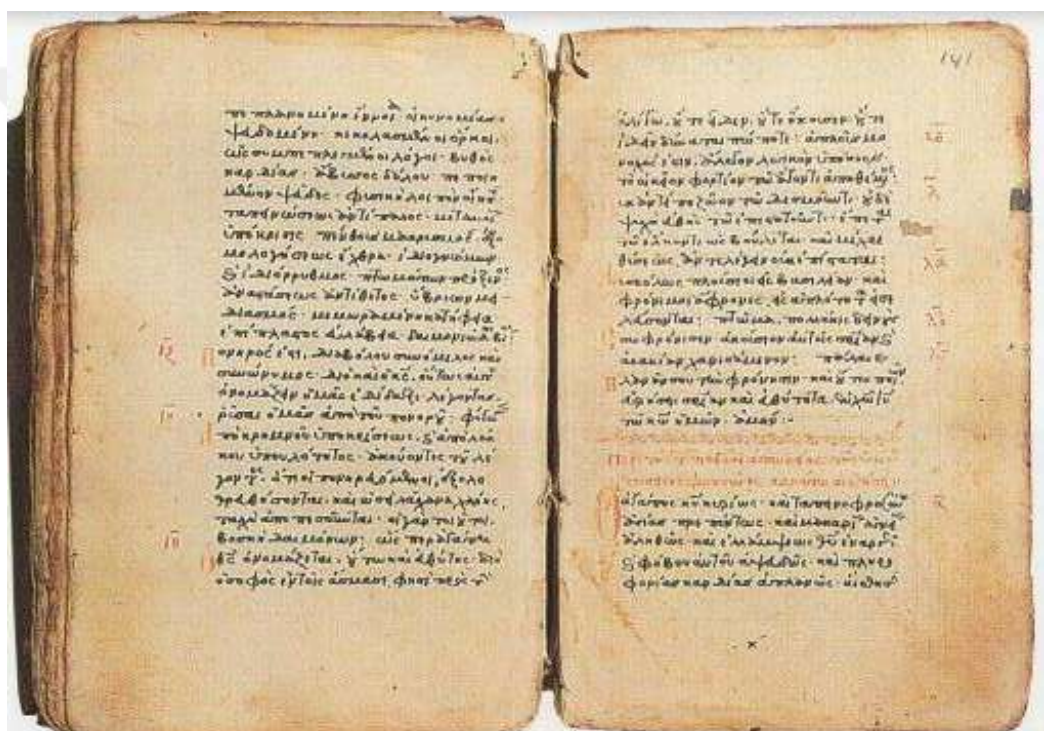
³⁰⁷Athanasios Karakatsanis, 1997, **a.g.k.**, 601.

³⁰⁸M. Mitrea (2017). *A late-Byzantine hagiographer: Philotheos Kokkinos and his vitae of contemporary saints*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh University, s. 38-79.

“Bu kutsal Cennet Merdiveni kitabı, günahkâr Markos tarafından, onu edinmek isteyen saygıdeğer Vatopedi Manastırı hieromonku Philotheos'un sorumluluğu ve masrafları altında yazıldı, Eylül 6853'te (1345) tamamlandı ve onu kullanan herkese ruhlarımızın kurtuluşu ve dua etmeleri için yalvarıyoruz” yazılıdır³⁰⁹.

³⁰⁹Athanasios Karakatsanis, 1997, **a.g.k.**, 601.

Resim 50. Xeropotamou Kodeks 222 (Athanasios Karakatsanis, 1997, s. 601)

1.2. Bilimsel El Yazmaları

1.2.1.Tıp

Katalog No : 43

Türü : Tıp

Adı : Paris Gr. 2144

Tarihi : 1301-1400

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Fransa Ulusal Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale de France)

Banisi : Aleksios Apokaukos (13. yy. sonları-1345)

El Yazması Hakkında: 397 yaprak ve 42 x 30 cm boyutlarından oluşan Paris gr. 2144, Hipokrat'ın eserlerini içermekte ve 1331 yılından sonraki bir tarihte İtalya'da yapılmış bir kâğıt üzerine ikiden fazla kişi tarafından yazıldığı bilinmektedir. 12^r numaralı yaprağın üst kısmında bir yazarın veya ktetorun adı okunur: Alexios Pyro(pu)los³¹⁰. El yazmasının içeriğinde idrarla ilgili iki çift kenarlı sayfa, Galen'in bir kısaltması olan Hipokrat'ın sözcüklerinin bir sözlüğü (kusurlu ve bozulmuş) ve Galen'in sözlüğünün ön sözü oluşturmaktadır³¹¹.

Bani Kimliği: 13. yüzyılın sonlarında Bitinya'da dünyaya gelen Aleksios Apokaukos, Bizanslı devlet adamı, asker ve Kantakuzenos ile olan dostluğu ile tanınmaktadır³¹². Apokaukos, soylu biri olarak doğmamış, zengin biride değildir ancak arkadaşı Ioannes Kantakuzenos sayesinde yüksek devlet makamlarında görev yapmıştır. Keskin ve becerikli bir zihne sahip olan Apokaukos, 1320 yılında Batı Themalarının domestikosu ünvanını almış³¹³, 1321 de sarayda mabeyinci olarak görev yapmış ve yine aynı yıl içinde

³¹⁰Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 148-151.

³¹¹E. Littré (1839). *Oeuvres complètes d'Hippocrate*. Paris, s. 515.

³¹²M. C. Bartusis (1992). *The late Byzantine army: Arms and society 1204-1453*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 87,95.

³¹³R. Guiland (1967). *Recherches sur les institutions Byzantines*. Berliner Byzantinische Arbeiten 35. I, Berlin and Amsterdam: Akademie-Verlag & Adolf M. Hakkert, s. 210.

Parakoimomenos³¹⁴ olana kadar bürokraside yükselmiştir³¹⁵. Apokaukos, II. Andronikos ile III. Andronikos arasında gerçekleşen taht kavgasında Ioannes Kantakuzenos ile II. Andronikos'a karşı aynı cephede olmuş ve 1328 yılında III. Andronikos tek başına imparator olmasıyla Apokaukos imparatorlukta yüksek mevkilere geçmiştir³¹⁶. 1341 yılında III. Andronikos'un ölümünden sonra sarayda Makedon ve Trakya zenginlerinin desteklediği Kantakuzenos ve Andronikos'un eşi Anna ile birlikte hareket etmişlerdir. Ancak sonrasında Apokaukos Patrik XIV Ioannes ile anlaşıp Kantakuzenos'un karşısında yer almıştır. Kantakuzenos, ölen imparatorun oğlunun naipliğini talep etmiş ancak bu durum Apokaukos'un taraf değiştirmesiyle birlikte bozulmuştur. Kantakuzenos'un anılarında Apokaukos'un daha fazla yükselmek için kendisini tahtı ele geçirmeye zorladığından ancak ret cevabından sonra taraf değiştirdiğinden bahsetmiştir³¹⁷. 1341 yılında Kantakuzenos, Konstantinopolis'ten sefere çıkmak için ayrıldığında Apokaukos ilk hamlesini yapmış ancak Kantakuzenos seferden başarı ile döndüğünde Apokaukos'un yapmış olduğu her şeyi affetmiştir. Tekrar bir sefere çıktığında Kantakuzenos, makamını Apokaukos'a bırakmış ve Apokaukos imparatorlukta bütün gücü eline geçirmiştir. 1341 yılında Kantakuzenos Dimetoka'da kendini İmparator ilan etmiş rakipleri ise V. Ioannes'e taç giydirmişlerdir. İç savaş 1347 yılında Kantakuzenos'un kazanmasıyla sona ermiştir³¹⁸. Apokaukos, bir hapisane denetimi sırasında siyasi tutuklular tarafından linç edilerek öldürülmüştür³¹⁹.

Bani Tasviri: Paris gr. 2144'ün banisi olan Aleksios Apokaukos'a ait bir portre ithaf minyatüründe (fol. 11^r) resmedilmiştir (Resim 51). Apokaukos, altın bir arka zemin üzerinde kırmızı-altın renginde boru şeklinde bir skaranikon (başlık) takmıştır ve gri-mavi renginde uzun elbisesi beyaz kanatlı aslanların resmedildiği madalyonlarla süslenmiştir. Apokaukos; düz kaşları, açık gri gözleri ve ileri yaşını ifade eden beyaz sakalı ile yüz hatlarını çok net oluşturmaktadır. Bir imparator gibi resmedilen Apokaukos, kırmızı-mavi şeritli bir minder üzerinde oturmuş ve hemen yanında mermer görünümlü

³¹⁴Bizans saray görevlisi, genellikle hadımlar için bu ünvan kullanılmıştır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Parakoimomenos>.

³¹⁵A. Guillou (1997). *Functionaries. The Byzantines*, (Ed. C. Guglielmo), Chicago, Illinois: University of Chicago Press, s. 202.

³¹⁶D. M. Nicol (1996). *The reluctant emperor a biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and monk, c. 1295-1383*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 20,30.

³¹⁷Bartusis, 1997, **a.g.k.**, 96.

³¹⁸Nicol, 1993, **a.g.k.**, 187-188.

³¹⁹Nicol, 1996, **a.g.k.**, 68.

bir kürsü üzerinde büyük ihtimalle tıbbın kişileştirilmiş halini simgeleyen genç bir figür açık bir kitabı tutmaktadır. Ortadaki yazıttan Apokaukos'un adı ve rütbesi okunmaktadır. İthaf minyatürü ile karşılıklı olarak yerleştirilmiş olan Hipokrat'ın portresi, arkalıklı ahşap bir taht üzerinde yaşlı ve kel bir adam olarak 10^v numaralı yaprakta resmedilmiştir (Resim 52). Elinde apopthegma (deyimler) yazılı açık bir kitap tutmaktadır. Hipokrat ile Apokaukos minyatürünün arasında bir kısa bir uzun hece ölçüsü olan 69 iambik dizeden oluşan hayali bir diyalog yazılmıştır. Yazıtta; Apokaukos'un rütbesi, Kantakuzenos ile büyük rekabeti ve idari görevleri yazılmıştır³²⁰.

³²⁰Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 148-151.

Resim 51. İthaf Minyatürü (Fol. 11^v) (Woodfin, 2017, Fig. 6)

Resim 52. Hipokrat (Fol. 10^v)
(<https://tr.pinterest.com/pin/113504853085021618/>)

1.2.2.Farmakoloji

Katalog No : 44

Türü : Farmakoloji

Adı : Vindobonensis Medicus Gr. 1 (De Materia Medica)

Tarihi : 512

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Viyana Ulusal Kütüphanesi (Österreichische Nationalbibliothek)

Banisi : Anikia Iuliana (461/463-?)

El Yazması Hakkında: Antik dönemde hekimlik yapmış olan Dioskorides'in 1. yüzyılda yazdığı De Materia Medica adlı eserinin bir kopyasını oluşturmaktadır³²¹. 6. yüzyılın başlarında Batı Roma İmparatoru Anicius Olybrius'un kızı Anikia Iuliana için hazırlanmış olan farmakoloji türündeki el yazmasında gerçek bir kişinin en eski bani portresi bulunmaktadır. El yazmasının bir diğer adı Kodeks Vindobonensis'dir³²². 491 yapraktan oluşan el yazması 360/370 x 300 cm boyutlarındadır³²³. Vind. Med. Gr. 1'in içeriğini farmakolojik metinler, özellikle bitkiler, hayvanlar veya minerallerden kaynaklı zehirlenmeler ve bu zehirlenmelere karşı yapılan ilaçlar oluşturmaktadır. El yazması sadece bitkileri toplama ve ilaç hazırlama için tasarlanmamış baninin isteği doğrultusunda ansiklopedik bir amaç da hedeflenmiştir. İçeriğindeki farmakolojik bilgiler çok iyi kalitedeki minyatürler ile resmedilmiş Bizans versiyonunu oluşturmaktadır. Alfabetik sıralama ile düzenlenmiş olan minyatürler 383 Akdeniz bitkisi hakkında bilgiler içermekte ve bu minyatürlerden bazıları önceki versiyonlardan türetilmiştir. El yazmasının minyatürlerinde yapılan analizlerden birbirinden farklı sanatçıların çalıştığı anlaşılmaktadır. Sonraki sahipleri tarafından minyatürlerin yanına Arapça, İbranice ve Yunanca bitki isimleri eklenmiştir. El yazması 1406'da Konstantinopolis'teki Aziz Ioannes Prodromos Manastırı'nda keşiş olan Nathaniel'in

³²¹Z. Çakmakçı (2017). Erken Bizans döneminde kadın baniler ve kültürel yaşama etkileri. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), s. 791.

³²²Spieser, 2017, **a.g.k.**, 5; J. Janick and J. Stolarczyk (2012). Ancient Greek illustrated Dioscoridean herbals: Origins and impact of the Juliana Anicia Codex and the Codex Neopolitanus. *Not Bot Horti Agrobi*, 40(1), s. 10.

³²³K. Weitzmann (1977). *Late Antique and Early Christian book illumination*. New York: Georg Braziller, s. 28.

isteği üzerine restore edilmiş ve numaralandırılmıştır³²⁴. Ayrıca Osmanlı Sultanı Süleyman'ın en sevdiği Yahudi hekim Moses Hamon'un koleksiyonunun bir parçası olmuştur. Konstantinopolis'te büyükelçi, şifalı bitki uzmanı ve diplomat olan Ogier Ghiselin de Busbecq tarafından keşfedilmiştir. Busbecq, satın almak istemiş ancak fiyatından dolayı vazgeçmiş ve İmparator I. Ferdinand'ın oğlu II. Maximillian tarafından satın alınarak 1569'da Viyana'ya getirilmiş ve 1592 yılına kadar imparatorluk kütüphanesinde korunmuştur³²⁵.

Bani Kimliği: 461 ya da 463 yılında Konstantinopolis'te dünyaya gelen Anikia Iuliana imparatorluk soyundan geldiği için *patricia* ünvanına sahipti. Anikia Iuliana imparatoriçe olma hayalleri ile 478'de General Areobindus ile evlenmiş ve 512'de eşini imparator yapmaya yönelik girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Soylu ve zengin olan Anikia Iuliana, ailesinin de gücünden faydalanarak yaşadığı dönemde çok önemli bir kişi olmayı başarmıştır.

Bani Tasviri: El yazmasının 6^v numaralı yaprağının arkasında günümüze gelen en eski ithaf sayfası ve bani tasviri yer almaktadır (Resim 53). Minyatürde törensel ifadeler içerisinde cepheden resmedilmiş olan Iuliana, sağ elindeki sikkeleri dağıtır pozisyonda katlanır bir tabure üzerinde oturmaktadır. Prensesin yanında kitap tutan bebek figürü ile Anikia Iuliana'nın baniliğine vurgu yapılmaktadır³²⁶. İthaf sayfasında bir halat iç içe geçmiş karelerden sekizgeni oluşturmakta ve bu sekizgenin her bir köşesi dıştaki daireyle bağlantılı olacak şekilde resmedilmiştir. Taban mozaiklerine ve Kıpti sanatının tekstil örneklerine benzeten sekizgenin ucunda oluşan üçgen kısımlarına altın yaldız ile Iouliana'nın harfleri tek tek yazılmıştır. Lapis lazuli olarak bilinen Afganistan'da çıkartılan yarı değerli lacivert rengindeki taşın tozu sekizgenin içinde kullanılmıştır. Ortadaki sekizgen ile dıştaki çember arasında kalan kısımlarda inşa faaliyetindeki minik figürlere yer verilmiş olması Iouliana'nın kilise inşaatıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir³²⁷. El yazmasında sanatçı Anikia'nın sadece aristokrat kimliğine değil ideal bir bani kimliğine de vurgu yapmaktadır. Minyatüre bir bütün olarak bakıldığında Anikia'nın sağında Konstantinopolis halkına dağıtacağı bir çuval altın içindeki sikkelerle

³²⁴Spieser, 2017, **a.g.k.**, 5; Janick and Stolarczyk, 2012, **a.g.k.**, 10.

³²⁵Janick and Stolarczyk, 2012, **a.g.k.**, 10.

³²⁶Maktal Canko, 2017, **a.g.k.**, 48-49.

³²⁷Çakmakçı, 2017, **a.g.k.**, 790-792.

Magnanimity'nin (Megalopsychia) kişileştirilmesi yani cömertlik tasvir edilmiştir. Prens'in solunda ise Phronesis (Prudence) adlı bilge ile hayırseverin kişileştirilmiş hali tasvir edilmiştir. Bu kişileştirmeler ile Anikia'nın sadece zekâsını değil nasıl bağış yapılacağına dair ilahi bir anlayışını da simgelemektedir³²⁸.

İthaf yazıtında:

“İşte tüm iyi övgülerle, Kraliçem, Honoratoe sana ilahiler söyler ve seni över. Üyesi olduğun ailenin, Anicilerin yüce gönüllülüğü, tüm dünyaya yayılarak sana övgüler söyler. Çünkü sen, o göklere yükselen güzelliği, Tanrı'nın kilisesini inşa ettin” okunmaktadır.

³²⁸G. Nathan (2017). The Vienna Dioscorides' dedication to Anicia Juliana: A usurpation of imperial patronage?. *Byzantina Australiensia*, 17, s. 95-102.

Resim 53. İthaf Minyatürü (Fol. 6^v) (Nathan, 2017, Fig. 1)

1.3. İmparatorluk Fermanları

Katalog No : 45

Türü : Ferman

Adı : Byzantium Museum 80

Tarihi : 1301

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Atina, Bizans Müzesi

Banisi : İmparator II. Andronikos Paleologos (1259-1332)

El Yazması Hakkında: Karakteristik bir örnek olan II. Andronikos'un Krizbulu 1301 tarihli, 19,5 x 26,5 cm boyutlarında ve Monembasia³²⁹ Metropolitine hitaben yazılmıştır³³⁰.

Bani Kimliği: II. Andronikos, çok iyi bir devlet adamı olmamasına rağmen iddia edildiği gibi zayıf ve sığ düşünceli biri de değildi. Siyasi hatalar yapmış olsa da imparatorluk için önemli ve makul tedbirler almayı başarmıştır. Olağanüstü seviyede öğrenim görmüş, bilim ve edebiyata olan düşkünlüğü ile bilinmektedir³³¹. II. Andronikos, Bizans İmparatorluğu tarihinde en uzun süre (46 yıl) tahtta kalmıştır. II. Andronikos dini ayrılıklar, iç savaş ve ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. İmparatorluğu sırasında başkentte önemli bir inşaat faaliyeti yürütülmüş özellikle de kilise ve manastırlar restore edilmiştir. 1272 yılında eş imparator olan babası VIII. Mikhail'in ölümünden sonra 1310 yılında imparatorluktaki bölünmeyi durduramamıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik zorluklar hyperpyronun değer kaybetmesine ve bunun sonucunda fiyatlardaki artış ve *kavurucu toprak politikasının* uygulanması kıtlığa yol açmıştır. II. Andronikos'un son yıllarında (1321-1328) torunu III. Andronikos ile arasında bir iç savaş yaşanmıştır. Savaşın sonucunda II. Andronikos 1328 yılında tahttan indirilmiş ve 4 yıl sonra keşiş Antonios olarak ölmüştür³³².

³²⁹Mora Yarımadasının doğu kıyısında 6. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Bkz. H. A. Kalligas (2009). *Monembasia: A Byzantine City State*, Routledge, s. 1-2.

³³⁰Spatharakis, 1976, **a.g.k.**,184.

³³¹Ostrogorsky, 2011, **a.g.k.**, 443.

³³²A. P. Kazhdan (1991). Andronikos II Palaiologos. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York: Oxford University Press, s. 94-95.

Bani Tasviri: İthaf/bani minyatüründe sarı renkte iki tane çift başlı kartal ile süslenmiş kırmızı bir suppadenium üzerinde duran II. Andronikos, sakkos ve altın loros giyinmiş, sağ elinde bir asa tutarken, sol eliyle de İsa'ya imparatorluk fermanını sunmaktadır (Resim 54). İsa, imparatorlardan daha büyük olarak tasvir edilmiş, sol kolunun altında bir kitap tutmakta ve sağ eliyle imparatoru kutsamaktadır. Minyatürde II. Andronikos daha iyi durumdayken, İsa'nın olduğu kısım önemli ölçüde dökülmüştür³³³.

³³³Spatharakis, 1976, **a.g.k.**,184.

Resim 54. İsa'ya İthaf (<https://www.byzantinemuseum.gr>)

Katalog No : 46

Türü : Ferman

Adı : II. Andronikos Chrysobull'u (Morgan M398)

Tarihi : 1307

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: New York, Morgan Kütüphanesi

Banisi : İmparator II. Andronikos Paleologos (1259-1332)

El Yazması Hakkında: 157 x 31 cm boyutlarındaki imparatorluk bağış belgesi olan ferman, Arnavutluk Kanina piskoposunun isteği üzerine 1307 yılında yayınlanmış ve J. Pierpont Morgan tarafından 1907 yılında satın alınmıştır. Fermanın en çarpıcı kısmını ilk parşömen parçasının tamamını kaplayan minyatür oluşturmaktadır. Ancak fermanın bu kısmı çok fazla dökülmüş olmasına rağmen minyatürün genel izlenimi muhteşemdir.

Bani Kimliği: II. Andronikos'a ait bilgiler bir önceki fermana verilmiştir.

Bani Tasviri: Fermana II. Andronikos, elindeki parşömeni Meryem'e uzatırken resmedilmiştir (Resim 55). Mor bir yastık üzerinde tasvir edilen ve yüzü tamamen silinmiş olan II. Andronikos, Meryem'e doğru hafifçe yönelmektedir. Sadece bel hizasının altından görülebilen açık mavi bir elbise giymektedir. İmparator ana hatlarıyla tören kıyafetleri içerisinde, çeşitli şekil ve tonlardaki sayısız mücevher ile süslenmiş bir taç takmaktadır. İmparator sol kolunu kaldırmış elinde mor bir rulo taşımaktadır. İmparatorun karşısında hafif dönük ve Çocuk İsa ile birlikte ayakta tasvir edilen Meryem'in elbisesinin kıvrımlarından sol kolunu kaldırdığı ancak elinde bir rulo taşıyıp taşımadığı minyatürün bu kısmının silinmiş olduğundan dolayı anlaşılamamaktadır. İmparatorun kırmızı mürekkepli bir imzası fermana yerini almıştır³³⁴.

³³⁴P. Alexander (1940). A Chrysobull of the emperor Andronicus II Palaeologus in favor of the see of Kanina in Albania. *Byzantion*, 15, s. 167-207; A. Weyl Carr (2009). Three illuminated Chrysobulls of Andronikos II?. *Rivista di Ricerche Bizantinistiche*, Roma, s. 451-465.

Resim 55. Meryem'e İthaf (Morgan Library, New York)

Katalog No : 47

Türü : Ferman

Adı : III. Aleksios Chrysobull'u

Tarihi : 1374

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, Dionysiou Manastırı

Banisi : İmparator III. Aleksios Komnenos (1338-1390)

El Yazması Hakkında: III. Aleksios tarafından 1374'te yayınlanan ve şimdi Athos Dağı'ndaki Dionysiou Manastırı'nda bulunan bir fermanıdır. İmparatorluk bağış belgesi olan ferman 298 x 38 cm boyutlarında kâğıt bir rulodan oluşmaktadır. Fermanın içeriğinde III. Aleksios'un Büyük Komnenos Manastırı'nın inşasına bağış yapacağına dair Athoslu Rahip Dionysios'a söz verdiği yazılıdır. İmparatorun baş sekreteri olan Panaretos, III. Aleksios'un Krizbullarının hazırlanmasından sorumlu kişi olmuştur. III. Aleksios'a ait Krizbullar kronolojik olarak aşağıda olduğu gibi sıralanmaktadır.

1364- Venedik Chyrosobull

1364- Sümela Manastırı Chyrosobull

1371- Georg Doranites Chrysobull

1374- Athos Dionysiou

1376- Venedik Chrysobull³³⁵

Bani Kimliği: İmparator Basileios'un oğlu olan III. Aleksios, babasının ölümünden sonra Konstantinopolis'e sürgüne gönderilmiştir. 11 yaşındayken tahtı geri almak için dönmüş ve Trabzon İmparatorluğu'nu en uzun süre yöneten kişi olmuştur. İmparatorluğunun ilk yıllarını iç savaş ve Türkmen tehdidi ile geçiren III. Aleksios, iki kız kardeşini ve dört kızını hükümdarlarla evlendirerek bilinçli bir politika izlemiştir. III. Aleksios, 1364 ve 1367 yıllarında çıkarmış olduğu fermanlarda Venedik'e daha fazla ayrıcalıklar tanımamıştır. Ayrıca Venedik ticaretini kendi hazinesinde kullanmak istediğinden 1376 yılında Venedik, III. Aleksios'a istila düzenlemiş ancak tahttan indirmeyi başaramamıştır. Bunun üzerine III. Aleksios 1376 yılında yeni bir ferman çıkararak

³³⁵S. Kennedy (2019). Michael Panaretos in context a historiographical study of the chronicle on the emperors of Trebizond. *Byzantinische Zeitschrift*, 112(3), s. 899-934.

Venedik'in vergi oranını yarı yarıya düşürmüştür. Cömert bir bağışçı olan III. Aleksios, Vazelon Manastırı ve Dionysiou Manastırı'nı kurmuştur³³⁶.

Bani Tasviri: Rulonun üst kısmında kırmızı bir halı üzerinde ayakta duran III. Aleksios Komnenos, eşi Theodora Kantakouzene ile birlikte tasvir edilmiştir (Resim 56). Fermanda mührü bulunan III. Aleksios, büyük ve etkileyici imparatorluk belgesini eşiyle birlikte tutmaktadır. İmparator ve imparatoriçenin ortasında yer alan İsa, her ikisini de kutsamaktadır. Arka planda altın renginin baskın olarak kullanılması fermanın değerini daha da artırmaktadır. Dış hatlarıyla güçlü bir şekilde resmedilen figürler özel bir yüz ya da vücut modelini göstermemektedir. İmparatorluk belgesine yakışır derecede görkemli ve etkileyici olan ferman aynı zamanda durağandır³³⁷.

³³⁶A. P. Kazhdan (1991). Alexios III Komnenos. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, New York: Oxford University Press, s. 1727-1728.

³³⁷G. Peers (2016). Trebizond and its world through manuscripts. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, İstanbul: Değişim Yayınları, s. 588.

Resim 56. III. Aleksios Komnenos Chrysobull
 ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chrysobull of Alexius III of Trebizond.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chrysobull_of_Alexius_III_of_Trebizond.jpg))

1.4. Kronikler

Katalog No : 48

Türü : Kronik

Adı : Konstantin Manasses Kroniği

Tarihi : 12. Yüzyıl

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Avusturya, Ulusal Kütüphanesi (Avusturya National Library)

Banisi : Sebastokratorissa³³⁸ İrene (1110/1112–1152/1153)

El Yazması Hakkında: Konstantin Manasses, I. Manuel Komnenos (1143-1180) döneminin tarihçisi olarak bilinmektedir. Manasses'in 1081 yılına kadar yazdığı eserler arasında bu eseri önemli bir yer tutmaktadır. İrene'nin baniliğinde yapılmış olan el yazmasının içeriğinde dünyanın yaratılışından Nikephoros Botaneiates'in (1081) İmparatorluğu'nun sonuna kadar geçen olayların bir tarihçesi ve tarihsel özeti yer almaktadır. Ayrıca kronik G. Pisides, M. Psellus ve T. Prodromos'un eserlerini de içermektedir. 350 yaprak, 23 x 15 cm boyutları ile 7000 satırdan oluşan kronik büyük bir popülerlik kazanmış ve 14. yüzyılda Bulgarcaya çevrilmiştir. Kroniğin başında Manasses'in portresi açık kahverengi mürekkeple çizilmiştir³³⁹.

Bani Kimliği: İmparatorluğun başkentinde (12. yüzyılda) bani hareketleri incelendiğinde özellikle de edebi bağlamda bani dendiğinde cinsiyete bakılmaksızın akla gelen ilk isimlerden biri Sebastokratorissa İrene'dir. Esrarengiz bir kişiliğe sahip olan İrene, diğer Bizans kadınlarından daha aktif olmuşsa da kaynaklarda ailesi ve kendisi hakkında bilgiler yetersizdir. Döneminin Kinnamos ve Choniates'in anlatılarında İrene'ye hiç yer verilmemiştir. İrene'nin yaklaşık olarak 1110/1112 yılında doğmuş olabileceği Bizans kadınlarının normal evlilik yaşı ve çocuklarının 1140'lardaki olası yaşlarından çıkarım yapılarak bu tarih verilmiştir. 1125 yılında II. Ioannes Komnenos'un oğlu Sebastokrator Andronikos ile evlenen İrene muhtemelen 1152/1153 yılında ölmüştür. İmparator

³³⁸Sebastoktator ünvanı ilk kez I. Aleksios'un kardeşi Isaac Komnenos için kullanılmış bir ünvan. Komnenos döneminde bu ünvan imparatorun oğulları ve kardeşlerine verilmiştir. Sebastokratorissa ünvanı ise sebastokratorların eşlerine verilmiştir. A. P. Kazhdan (1991). Sebastokrator. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, New York: Oxford University Press, s. 1862.

³³⁹E. Jeffreys (2014). The Sebastokratorissa Irene as patron. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Poland, s. 177-194; Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 158-159.

Manuel'in yengesi olan İrene, Manuel'in 1126'da kızı dünyaya gelinceye kadar tahtın da varisi olmuştur. İrene bu sırada imparatorlukta önemli bir kişi olmayı başarmıştır³⁴⁰.

Bani Tasviri: Minyatürde bani Sebastokratorissa İrene ile yazıcı Konstantin Manasses birlikte tasvir edilmiştir (Resim 57). Minyatürün (fol. 10^r) sol üst tarafında üçlü bir kemerin altında resmedilmiş olan yazar Manasses, sol eliyle tutmuş olduğu kodeksi minyatürün sağ tarafında resmedilen İrene'ye sunmaktadır. Birinci sınıf bir çizim olmadığı açıktır ancak sanatçının yeteneği küçümsenmemelidir. Her iki figür de orantılı olarak Bizans minyatürlerindeki ortalamadan kötü değildir³⁴¹.

³⁴⁰Jeffreys, 2014, **a.g.k.**, 177-194.

³⁴¹Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 158-159.

Resim 57. İthaf Minyatürü (Fol. 10^v) (Spatharakis, 1976, Fig. 100)

1.5. Tarihi Eserler

Katalog No : 49

Türü : Panoplia Dogmatika³⁴²

Adı : Vatikan Gr. 666

Tarihi : 1099 yılı sonrası?

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Vatikan Apostolik Kütüphanesi/ BAV (Biblioteca Apostolica Vaticana)

Banisi : İmparator I. Aleksios Komnenos (1048-1118)

El Yazması Hakkında: İmparator I. Aleksios'un emriyle keşiş Euthymios Zigabenos tarafından bir araya getirilen heretik karşıtı metinlerin toplamını oluşturmaktadır. El yazmasının yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1099 yılından kısa bir süre sonra yazılmış olmalıdır. Vat. gr. 666'nın yetmişden fazla nüshası günümüze gelmiştir³⁴³. Anna Komnena *Alexiad* adlı eserinde Vat. gr. 666 hakkında bu sözleri yazmıştır; “İmparator bu kitaba *Panoplia Dogmatika* adını verdi ve kitap bugüne kadar bu adı korudu”³⁴⁴.

Bani Kimliği: Ioannes Komnenos ile Anna Dalassini'nin oğlu olan I. Aleksios Komnenos, I. Isaakios'un da yeğenidir. 1081-1118 yılları arasında imparatorlukta hüküm sürmüş ve bu yıllar imparatorluğun en karışık dönemlerine denk gelmektedir. Siyasette alışılmamış bir maharet ve beceriklilik gösteren I. Aleksios, imparatorlukta askeri ve mali alanlarda iyileştirmeler yapmıştır. 1096 yılında Birinci Haçlı seferinden yararlanarak Anadolu'nun büyük bir bölümünü geri almıştır. 40 yıllık aralıksız bir mücadele sonucunda I. Aleksios Komnenos imparatorluğun büyüklüğünü canlandırmıştır. I. Aleksios'un son yıllarında kendisinden sonra kimin imparator olacağı sorun olmuş ve

³⁴²Panoplia Dogmatika, Ortodoks Kilisesi Babalarının doktrinlerini gösteren, çeşitli sapkınlıkları ve İslam inancını çürütmek için bir araya getirilmiş metinlerden oluşmaktadır. Miladinova, 2014, **a.g.k.**, 5.

³⁴³G. R. Parpulov (2017). *The Dogmatic Panoply. A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 430.

³⁴⁴A. Bucossi (2010). Andronico Camatero e la zizania: Sulla politica ecclesiastica Bizantina in età Comnena. *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, 47, s. 357-358.

bunun sonucunda 1092 yılında altı yaşındaki oğlu II. Ioannes'e ortak imparator olarak taç giydirmiştir³⁴⁵.

Bani Tasviri: İthaf/bani minyatür sayfaları (fol. 1^v, 2^r ve 2^v) yapılan bağışı tanımlamak için birbirine bağlı 3 minyatür sayfasından oluşmaktadır (Resim 58a-b, 59). Birbiri ardına gelen bu minyatürler bir kompozisyonu oluşturmaktadır. İlk minyatür sayfasında imparatora doğru yönelmiş kilise babaları her biri farklı kıyafet ile haleli olarak resmedilmiştir. Kilise babalarının kim oldukları sırasıyla; Ioannes Khrysostomos, Ioannes Damascane, Confessor Maximos, İskenderiyeli Cyril, Nazianzuslu Gregorios, Nyssalı Gregorios, Kayserili Basil, İskenderiyeli Athanasios ve Areopagite Dionysios'tur. Her biri kendi yazmış olduğu yazmasını parşömen olarak tutmakta ve imparatora sunma sırasını beklemektedirler. Kilise babalarının hemen karşısındaki minyatürde I. Aleksios Komnenos ellerini yukarı doğru kaldırmış kilise babalarının sırasıyla sunmuş olduğu parşömenleri almak için onlara yönelmiştir. Son minyatürde İmparator I. Aleksios, kilise babalarından almış olduğu parşömeni elinde tutmakta ve karşısında aralıksız bir tahtta altın işlemeli kırmızı minder üzerinde oturan İsa'ya sunmaktadır. İsa bir eliyle imparator I. Aleksios'u kutsarken diğer eliyle kutsal kitabı tutmaktadır. Minyatürlerin üçüde kırmızı ve mavi renkteki iki çerçeve ile sınırlandırılmıştır³⁴⁶.

³⁴⁵E. T. Gregory (2008). *Bizans tarihi*. (Çev. E. Ermet), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 251-258; G. Ostrogorsky (2011). *Bizans devleti tarihi*. (Çev. F. Işıltan), Türk Tarih Kurumu, s. 329-346.

³⁴⁶Miladinova, 2014, **a.g.k.**, 5; Franses, 1987, **a.g.k.**, 32; Parpulov, 2017, **a.g.k.**, 430-431.

Resim 58. a-b. Vat. gr. 666 (Fol. 1^v, 2^r)
https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.666

Resim 59. İsa'ya İthaf (Fol. 2^v)
https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.666

Katalog No : 50

Türü : Typikon

Adı : Taurin Kodeks Gr. 237

Tarihi : 1272-1275

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Torino Ulusal Üniversite Kütüphanesi (Torino National University Library)

Banisi : Keşiş Maliassenus ve Rahibe Anthusa (?)

El Yazması Hakkında: Torino’da yer alan Kodeks 237, Demetrias (Teselya) Bölgesi’ndeki Theotokos Makrinitisa Manastırı’ndan ve Vaftizci Yahya Manastırı’ndan gelen 1272 ile 1275 yıllarına tarihlenen 42 belgenin kopyalarını içermektedir. Bunlar arasında VIII. Mihail’in üç chrysobullu, Patrik I. Ioseph'in (1267-75) altı hypomnemata’sı (anı defteri) ve imparatorun kardeşi Ioannes’in bir arguroboullon’u vardır. 1286’da Komnenos Maliassenus tarafından el yazmasının sonunda yazılan ayetlere göre, kopyalar II. Andronikos tarafından imzalanmıştır³⁴⁷. Nitekim 258^r numaralı yaprakta imparatorun imzası parlak kırmızı mürekkepli, Patrik Ioannes’in imzası ise siyah mürekkeplidir ancak 1904 yılındaki yangın sonucunda bunların hepsi tahrip olmuştur (Resim 60a-b)³⁴⁸. Bir araya getirilen belgelerden Makrinitissa Manastırı’nın ktetorumun Nikolas Bryennius Komnenos Angelos Maliassenus olduğunu ve 1272 yılında rahibe manastırının mülkiyetine geçtiği öğrenilmektedir. 1273 yılında VIII. Mihail'in yeğeni Anna Komnena Ducaena Palaeologina tarafından manastır restore ettirilmiştir. El yazmasının banileri keşiş Maliassenus ve rahibe Anthusa olarak 1273’ün sonunda veya 1274’ün başında manastır hayatına girmiştir.

Bani Kimliği: Taurin Kodeks gr. 237’nin banisinin keşiş Maliassenus olması dışında bani hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bani Tasviri: Taurin Kodeks gr. 237’nin ithaf minyatüründe keşiş Maliassenus ve rahibe Anthusa ile birlikte Vaftizci Yahya Kilisesi’nin gerçek şekline tekabül ettiğini varsayabileceğimiz manastırın modelini tutmaktadırlar ancak ithaf minyatürü çok kötü

³⁴⁷Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 188-189.

³⁴⁸J. Pasinus, A. Rivautella and F. Berta (1749). *Codices manuscripti bibliothecae regii Taurinensis Athenaei*. I, Taurin, s. 359.

durumdadır (fol. 256^r) (Resim 61). G. Millet'in koleksiyonunda, minyatürün 1904'te oldukça hasarlı olduğu ancak kurucunun portresinin yüksek kalitede olduğu görülmektedir. Ayrıca minyatürün üzerindeki yazıt hala okunmaktadır. Koruyucu azizin yarım figürü Pasinus'un gravüründe daha iyi gözlemlenmektedir (Resim 62)³⁴⁹.

³⁴⁹Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 188-189.

ἡ ἀνδρονίκου
ἐκ τῆς πύθωνος
βασιλῆος καὶ αὐτοῦ
κράτωρ ζωῆς
δούκατος ἀπὸ τοῦ
κομῆντος ὁ παλαιὸς
οὐλοῦσθ

a

ἡ ἰωάννου ἐλέω
ἐκ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς
κωνσταντινουπόλεως
ἐκ τῆς ζωῆς καὶ
οἰκουμενικῆς
πατριᾶς χηστ

b

Resim 60. a. II. Andronikos'un İmzası, b. Patrik İoannes'in imzası
(J. Pasinus, A. Rivautella and F. Berta, 1749, s. 260-261)

Resim 61. İthaf Minyatürü (Fol. 256') (Spatharakis, 1976, Fig. 141)

Resim 62. Pasinus'un Gravürü (J. Pasinus, A. Rivautella and F. Berta, 1749, s. 260-261)

Katalog No : 51

Türü : Typikon

Adı : Vatopedi 1199

Tarihi : 1346

Üretim Yeri : -

Bugün Bulunduğu Yer: Athos, Vatopedi Manastırı

Banisi : Prokopios Chantzames (?)

El Yazması Hakkında: Athos Dağı'ndaki Vatopedi Manastırı'nda bulunan 1199 numaralı el yazması, Trabzon'un koruyucu azizi olarak bilinen Aziz Eugenius Manastırı'nın litürjik typikonunu içermektedir. Yazıcı Ioannes Argyros tarafından Şubat 1346 yılında tamamlanmış olan el yazması 316 yaprak ile 19 x 14 cm boyutlarındadır. Vatopedi 1199, iki tam sayfa minyatür, her ay için bir tane olmak üzere on iki minyatür ve 309^r da yer alan bir başlıktan oluşmaktadır. El yazmasının başında yer alan ilk tam sayfa minyatürde (fol. 9^v) Şamlı Aziz Yuhanna ile Aziz Sabas resmedilmiştir bu iki azizin burada tasvir edilmesinin sebebi Şamlı Yuhanna'nın MS. 700 civarında emekli olduğu Kudüs yakınlarındaki Aziz Sabas Manastırı'nda kullanılan el yazmasının bir kopyası olmasıdır. İkinci tam sayfa minyatür ise bani/ithaf minyatürü olup kitabın sonuna yerleştirilmiştir (fol. 315^v). Sebastos Tzanichites, İmparatoriçe İrene'ye karşı ayaklanarak Aziz Eugenius Manastırı'nı işgal etmesi üzerine İrene adına Grandük Ioannes'in ordusu Tzanichites'e yönlendirilmiş ve bunun sonucunda manastırın 2 Temmuz 1340'ta yıkılmasına neden olmuştur. Typikonun bağışlanma yılı olan 1346, Aziz Eugenius Manastırı'nın restorasyon yılı olarak kabul edilmektedir. Aynı manastırda Trabzon İmparatoru III. Aleksios, 21 Ocak 1350'de on bir yaşında iken taç giymiş ve 20 Eylül 1351'de Ioannes Kantakuzenos'un yeğeni Theodora ile düğünü gerçekleştirmiştir³⁵⁰.

Bani Kimliği: Vatopedi 1199'un kolophon sayfasından (307^v) Prokopios Chantzames adındaki biri tarafından yazdırılmış ve ruhunun kurtuluşu için Aziz Eugenius Manastırı'na bağışlanmıştır. Bunlar dışında bani hakkında bir bilgi edinilememiştir.

Bani Tasviri: İthaf/bani minyatüründe (fol. 315^v) (Çizim 1) bir kemerin altında aziz resmedilmiş ve üzerindeki *O AΓΙOC EΥΓΕΝΙΟC O ΤΡΑΠΙΕΖΟΥΝΤΙΟC* yazıttan bu azizin Trabzonlu Aziz Eugenius olduğu okunmaktadır. Aziz'in karşısında daha küçük

³⁵⁰Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 206-207; Eustratiades, 1924, **a.g.k.**, 202.

boyutlarda resmedilmiş olan figür azize bir kitap sunmaktadır. Bu figür büyük oranda tahrip olduğu için üzerinde herhangi bir yazıt yoktur ancak başışçıyla özdeşleştirilmektedir. Günümüzde tamamen silinmiş olan ithaf minyatürünün sadece bir çizimi mevcuttur³⁵¹.

³⁵¹Spatharakis, 1976, **a.g.k.**, 206-207; Belting, 1970, **a.g.k.**, 33.

Çizim 1. İthaf Minyatürü (Fol. 315^v) (Belting, 1970, Fig. 1)

Katalog No : 52

Türü : Typikon

Adı : Lincoln Typikon'u (Gr. 35)

Tarihi : 1370-1375

Üretim Yeri : Konstantinopolis

Bugün Bulunduğu Yer: Boldleian Kütüphanesi

Banisi : Theodora Synadenos (yaklaşık 1265/68-1330)

El Yazması Hakkında: Genel olarak Lincoln Typikon'u olarak adlandırılan, 14. yüzyıl başlarında Konstantinopolis'te yaşamış zengin aristokrat bir ailenin baniliğini yapmış olduğu typikon, günümüzde Boldleian Kütüphanesi'nde sergilenmektedir ve Theodora'nın kurmuş olduğu manastırın kurallarını içermektedir. Günümüzde yıkılmış olan Theodora'nın kurmuş olduğu manastırın adı *Our Lady of Certain Hope*'dir ve Konstantinopolis'in güney-orta tarafında olduğu öğrenilmektedir. Typikon, 163 yaprak ve 235 x 170 mm boyutlarından oluşmaktadır³⁵². Theodore ve kızı Euphrosyne tarafından eklenen ikinci bir ek typikonda manastırın nasıl kurulduğu yazılmıştır. Typikon'da manastırın üç nesil boyunca devam eden bir himayesi yazılıdır. Belgenin büyük kısmında Theodora'nın akrabaları için anma törenleri ve sınır tanımlamalarına ilişkin bilgileri içermektedir. Bir sonraki kuşakta Theodora'nın kızı Euphrosyne Paleologos, manastırın ikinci typikonunu yazmıştır. Euphrosyne'nin yazmış olduğu typikon annesi Theodore'un typikonunun yeniden düzenlenmiş halini oluşturmaktadır. Dolayısıyla dini bir kurumun sürekli olarak bir aile himayesinde kaldığına dair en kapsamlı typikondur. Baninin ailesinden çeşitli bağışçıların anma törenlerine katıldığı ve bunun karşılığında da çeşitli ikonlar, lambalar, değerli taşınır mallar ve büyük miktarda paralar bağışladığı yazılıdır. Typikonun ilk on iki yaprağı kurucunun ve kocasının, ebeveynlerinin, üç çocuğunun ve dört torunu ile kocalarının minyatürlerini içermektedir (fols. 1^v, 2^r, 3^r, 4^r, 5^r, 6^r, 8^r)³⁵³. Resmi portrelerin bir el yazmasında ön söz ya da ek olarak kullanılması, Bizans imparatorlarının ve ailelerinin sahip olduğu el yazmalarında görülmektedir. Dini ve siyasi

³⁵²C. Hennessy (2007). The Lincoln College Typikon: Influences of church and family in an illuminated foundation document for a Palaiologan convent in Constantinople. *Under the Influence: The Concept of Influence and the Study of Illuminated Manuscripts*, Turnhout, Brepols, s. 97-109.

³⁵³J. P. Thomas and A. Constantinides Hero (Ed.) (2000). *Byzantine monastic foundation documents a complete translation of the surviving founder's typika and Testaments*. Dumbarton Oaks Studies, (35)1, Washington, s. 1512-1513,1518.

yönünün ağır bastığı bu tema birçok imparatorluk portresinde geliştirilmiştir³⁵⁴. Typikonda kilise modelini tek başına taşıyan kocasının minyatürleri daha yaygındır. Bu durum Theodora'nın kocasıyla olan ekonomik ve yasal eşitsizliğini yansıtmaktadır³⁵⁵. Typikon yanlış ciltlenmiştir ancak orijinal sırası konusunda fikir birliği bulunmaktadır³⁵⁶.

Bani Kimliği: İmparator VIII. Mikhail'in yeğeni ve üç kardeşin en küçüğü olan Theodora Synadenos'un babası Sebastokrator Konstantinos Paleologos annesi Eirene Branaina'dır. Ebeveynleri öldükten sonra üvey amcası VIII. Mikhail'in himayesinde yetiştirilen Theodora, Ioannes Angelos Doukas Synadenos adlı Bizans soylusuyla evlendirilmiştir. Kocasını Ioannes'in ölümünden sonra Theodora, adını Theodoule olarak değiştirmiş ve manastır hayatını benimseyerek kızı Euphrosyne ile birlikte manastırda yaşamışlardır. Bu belge Konstantinopolis'teki Bebaia Elpis Manastırı'nda yazılmıştır³⁵⁷.

Bani Tasviri: İthaf/bani minyatüründe Theodora'nın ebeveynlerinin karşısında (fol. 1^v) kurucu Theodora ve Ioannes Synadenos lüks kıyafetler içerisinde resmedilmiştir (fol. 2^r) (Resim 63). Bani minyatüründe Theodora ile kızı karşı sayfada olan Meryem ile Çocuk İsa'ya doğru yönelmiştir (fols. 10^v-11^r) (Resim 64). Meryem'e daha yakın olan Theodora elinde 14. yüzyılda ailesi için kurucusu olduğu mezar kilisesinin modelini taşımakta ve kızı Euphrosyne ise manastırın typikonunu sunmaktadır. Theodora; soluk yüzlü, dar çeneli, geniş elmacık kemikli, hafifçe çökük yanaklı, büyük badem gözlü ve uzun hafif kavisli bir burun ile tasvir edilmiştir. Euphrosyne ise daha genç görünen bir yüz ile tasvir edilmiştir³⁵⁸.

³⁵⁴Hennessy, 2007, **a.g.k.**, 98.

³⁵⁵S. Brooks (2014). Women's authority in death: The patronage of aristocratic lay women in late Byzantium. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Poland, s. 330.

³⁵⁶Hennessy, 2007, **a.g.k.**, 99.

³⁵⁷Thomas and Constantinides Hero, 2000, **a.g.k.**, 1512.

³⁵⁸N. Gaul (2016). Writing 'with joyful and leaping soul': Sacralizing strategies, scribal hands, and ceremonial in the Lincoln College Typikon. *Dumbarton Oaks Papers*, 69, s. 244-271.

Resim 63. Ioannes Synadenos ve eşi Theodore Synadenos (Fol. 2^r)
(<https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:JohnSynadenos%26TheodoraPalaiologina.jpg>)

Resim 64. İthaf Minyatürü (Fols. 10^v-11^r) (Gaul, 2016, Fig. 1)

2. DEĞERLENDİRME

Yunanca paleograflar, Süryanice ya da Ermenice el yazmalarını inceleyen araştırmacılar kadar şanslı değildir. Bu durumun nedeni Yunanca el yazmalarının birçoğunda yer alan kolophon sayfalarının kayıp/tahrip ya da hiç olmamasıdır. Günümüzde yapılan ayrıntılı çalışmalar sonucunda birçok el yazmasının tarihi belirlenebilmektedir ancak birçoğunun tarihlendirmesi ve nerede yazıldığına dair özellikleri hala tespit edilememiştir. El yazmalarının üretiminde Bizans atölyelerinde hamiler/baniler, yazıcılar ve müzehhipler arasında bir iş bölümünün olduğunu kanıtlayan nitelikler tespit edilmiştir. Yazı stilleri ve süslemelerindeki belirli özelliklerinden yola çıkarak hakkında çok az şey bilinen el yazmaları, genellikle bir el yazmasının kalitesine dayandırılarak Konstantinopolis'e ya da Bizans'ın eyaletlerine atfedilmiştir. Bu iki konu dışında bir diğer önemli konu ise el yazmalarının maliyeti ile ilgili olan bilinmezliktir. El yazmalarının üretim maliyetinin yüksek olduğu aşikârdır. Dolayısıyla bu durum el yazmalarının üretim, malzeme ve zaman açısından da maliyetli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bir el yazmasının yapraklarının boyutuna ve sayfa sayısına bakarak parşömen üretimi için yirmi ile iki yüz kadar hayvana ihtiyaç olduğu tahmin edilebilir. Bazı el yazmalarında siparişi veren haminin el yazması için ne kadar ödediğini gösteren notlar bulunmaktadır. Bu duruma, 10. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Caesarea başpiskoposu Arethas tarafından yaptırılan el yazmalarındaki notlarda ortalama tezhipsiz bir el yazmasının yirmi ile otuz nomismataya yaptırıldığının yazılmış olması örnek gösterilebilir. Yeni Ahit el yazmalarının ise bezemeli olması maliyetinin daha yüksek olabileceğini ortaya çıkarmaktadır. El yazması haricinde himaye alanlarındaki malzeme ve işçilik kalitesine bağlı olarak değişken bir maliyet göstermiştir³⁵⁹. 10. yüzyılda, bir el yazmasının toplam değerini belirlemek için boyutuna, içerisinde altın harflerin kullanılmasına ve minyatürlü sayfalarının olması gibi özelliklerine bakılarak 21-26 solidus arasında değiştiği ayrıca profesyonel kopyacıların önemli miktarda para kazandığı da bilinmektedir. Bir kitabın maliyetinin 16-26 solidus arasında değiştiği, yüksek dereceli bir memurun yıllık maaşının ise 72 solidus olduğu düşünüldüğünde kamu yararına katkıda bulunmak isteyen kişiler tarafından banilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği

³⁵⁹J. Lowden (2004). Manuscript illumination in Byzantium, 1261-1557. *Byzantium Faith and Power*, (Ed. H. C. Evans), New Haven and London: Yale University Press, s. 117,128,259.

düşünülebilir³⁶⁰. Doktora tezi kapsamında incelenen 52 adet el yazmasının maliyetinin ne kadar olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Doktora tezi kapsamında 52 el yazmasının yüzyıl aralıkları, üretim yerleri, türleri, banilerinin duruş özellikleri/pozisyonları, cinsiyetleri, ünvan/statü/meslek grupları, kutsal figürle olan tasviri, yazıcısı ile banisi aynı olanlar ve baninin bağışı ile birlikte resmedildiği gibi konuların, Bizans dönemindeki diğer banilik faaliyetleri (fresk, mozaik, ikon, vb.) ve Bizans dönemine ait olmayan benzer eserler üzerinden karşılaştırması ve değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında el yazmalarının tarihleri incelenmiş ve sonuç olarak 6-15. yüzyıllar arasına ait banisi tespit edilebilen (portre/kolophon) 52 el yazması üzerinde çalışılmıştır. Bu el yazmalarından 1'i 6. yüzyıla (**kat. no. 44**), 2'si 9. yüzyıla (**kat. no. 26,30**), 5'i 10. yüzyıla (**kat. no. 1-3,14,31**), 1'i 10-11. yüzyıl arasına (**kat. no. 15**), 12'si 11. yüzyıla (**kat. no. 4-6,17,27,28,32-34,38,40,49**), 14'ü 12. yüzyıla (**kat. no. 7-9,13,16,18-21,29,35-37,48**), 5'i 13. yüzyıla (**kat. no. 10,23,24,39,50**), 10'u 14. yüzyıla (**kat. no. 11,12,41-43,45-47,51,52**), 1'i 15. yüzyıla (**kat. no. 25**) ve 1'i 13-15. yüzyıl arasına (**kat. no. 22**) tarihlendirilmektedir. Çalışmada 7-8. yüzyıla ait banisi tespit edilen el yazması bulunmamaktadır. El yazmalarından toplanan veriler ışığında banisi tespit edilen eserler arasında sayıca en fazla olan grup 11-14. yüzyıllar arasında olduğu ve bu yüzyıllar arasında 12. yüzyıla tarihlendirilen banisi tespit edilen el yazmalarının daha fazla olduğu belirlenmiştir. İkinci çoğunluğu 11. yüzyıla ait el yazmaları, üçüncü çoğunluğu ise 14. yüzyıla ait el yazmaları oluşturmaktadır. 10. ve 13. yüzyılda banisi tespit edilebilen toplam 10 adet eser incelenmiştir. Diğer yüzyıllara ait el yazmalarının sayısı azdır. Ayrıca banisi tespit edilebilen iki el yazmasının tarihlendirmesinde geniş bir zaman dilimi kullanılmıştır (**kat. no. 15,22**).

Katalog bölümünde yer alan el yazmalarının üretim yerleri hakkında bilgiler incelenmiş ve bir gruplandırma yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda 52 el yazmasının 32 tanesinde üretim yeri tespit edilebilmiştir. Üretim yeri bilinen el yazmalarının 21 tanesinin Konstantinopolis kökenli olduğu (**kat. no. 1-3,6,7,11-13,26-28,32,38,41,44-**

³⁶⁰Z. Demirel Gökalp (2021). Amorium kazılarında bulunan styluslar. *TÜBA-KED*, 23, s. 105-106.

49,52)³⁶¹ 10 tanesinin ise Konstantinopolis dışında farklı bir üretim merkezinde yazıldığı bilgisi edinilmiştir. Bu merkezlerden; 2'si Athos (**kat. no. 16,42**)³⁶², 2'si Sina Dağı (**kat. no. 21,30**)³⁶³, 1'i Patmos (**kat. no. 20**)³⁶⁴, 1'i Güney İtalya (**kat. no. 35**)³⁶⁵ ve 4'ü taşradır³⁶⁶ (**kat. no. 17,19,31,40**)³⁶⁷. 3 el yazmasının (**kat. no. 17,19,40**) taşıdığı özelliklerden dolayı taşra üretimi olarak kayda geçmiş ve bu özellikleri incelenerek taşrada neresi olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır ancak kesin bir sonuç elde edilememiştir. 1 el yazmasının ise (**kat. no. 34**) Konstantinopolis ya da çevresindeki bir manastırda üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Üretim yeri tespit edilebilen el yazmalarının haricinde üretim yeri hakkında bilgi edinemediğimiz 20 el yazması mevcuttur (**kat. no. 4,5,8-10,14,15,18,22-25,29,33,36,37,39,43,50,51**). Bir soru olarak karşımıza çıkan bu el yazmalarının üretim yerlerinin belirsizliği giderilmeye çalışılmıştır ancak kolophon ya da herhangi bir not sayfasının olmaması/ kaybolması ya da böyle bir bilginin hiçbir zaman yazılmamış olma ihtimali düşünüldüğünde bu belirsizliğin nedeni açıklanamamıştır.

2.1. EL YAZMASI TÜRLERİ

“*Bizans El Yazmalarında Bağışın/Bağışçının/Baniliğin/Banilerin İzleri*” başlıklı doktora tezinde toplam 52 el yazması incelenmiştir. Söz konusu el yazmaları 5 grup altında ve her biri kendi içerisinde kronolojik olarak kataloglanmış ve değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında el yazmalarının türlerine göre dağılımı incelendiğinde; 52 el yazmasından 42'si *Dini*, 2'si *Bilimsel*, 3'ü *Ferman*, 1'i *Kronik* ve 4'ü *Tarihi Eserdir*. *Dini* el yazmalarının içeriğini; Kutsal Kitap, Eski Ahit (Eski Ahit, Psalter/Mezmurlar ve Oktateukh), Evangeliar (Yeni Ahit, Tetraevangelion, Homilye, Lektionar, Menologya, Synaxarion ve Asketik), Teolojik Çalışmalar ve Kutsal Yükseliş Merdiveni

³⁶¹Leo Kutsal Kitabı, Yeşu Rulosu, Paris Psalter, Theodore Psalteri, gr. 3, İviron Kod. 1384, Wake gr. 61, Seraglio Oktateukh, Paris Gregory 510, Ioannes Hrisostomos Homilyesi, Dionysiou Kod. 61, Leaf with the Evangelist, Vat. gr. 1613, Paris gr. 1242, De Materia Medica, Byzantium Museum 80, II. Andronikos Chrysobull'u, III. Aleksios Chrysobull'u, Konstantin Manasses Kroniği, Vat. gr. 666 ve Lincoln Typikon'u.

³⁶²Lavra Manastırı A 103 ve Xeropotamou Kod. 222.

³⁶³Kod. 180 ve Kod. 210.

³⁶⁴Kod. 157.

³⁶⁵Kod. 234.

³⁶⁶Bizans İmparatorluğundaki bir taşra ancak adı bilinmemektedir.

³⁶⁷Kod. 193, Kod. 213 ve Kod. 401. Kod. 401'in özelliklerinden dolayı taşra üslubunu hatırlattığı belirtilmiştir.

oluşturmaktadır. *Bilimsel* el yazmalarının içeriğini; Tıp ve Farmakoloji, *Tarihi Eserlerin* içeriğini; Panoplia Dogmatika ve Typikon oluşturmaktadır (Tablo 1).

Dini el yazmalarının içeriği; 1 Kutsal Kitap'tır³⁶⁸ (**kat. no. 11**); 1 Eski Ahit (**kat. no. 2**)³⁶⁹, 10 Psalter/Mezmun (**kat. no. 3-12**)³⁷⁰ ve 1 Oktateukh (**kat. no. 13**)³⁷¹ olmak üzere toplam 12'si Eski Ahit temalıdır. 3 Yeni Ahit (**kat. no. 14-16**)³⁷², 9 Tetraevangelion (**kat. no. 17-25**)³⁷³, 4 Homilye (**kat. no. 26-29**)³⁷⁴, 8 Lektionar (**kat. no. 30-37**)³⁷⁵, 1 Menologya (**kat. no. 38**)³⁷⁶, 1 Synaxarion (**kat. no. 39**)³⁷⁷ ve 1'i Asketik (**kat. no. 40**)³⁷⁸ eser olmak üzere toplam 27'si Evangeliar'dır. Bunlar dışında 1'i Teolojik Çalışma temalı (**kat. no. 41**)³⁷⁹ ve 1'i Kutsal Yükseliş Merdiveni temalıdır (**kat. no. 42**) (Tablo 2)³⁸⁰.

Doktora tezi kapsamında türlerine göre incelenen el yazmalarının büyük çoğunluğunu *Dini* konulu eserler oluşturmaktadır. Bunun yanında *Bilimsel* konulu, *İmparatorluk Fermanları*, *Kronikler* ve *Tarihi Eserler* olmak üzere diğer dört grup içinde değerlendirilen el yazmaları arasında Bilimsel el yazmaları içinde 1 Tıp (**kat. no. 43**)³⁸¹ ve 1 Farmakoloji (**kat. no. 44**)³⁸² olmak üzere toplam 2 el yazması değerlendirilmiştir (Tablo 3). Ayrıca katalog bölümünde 3 Ferman (**kat. no. 45-47**)³⁸³ (Tablo 4), tarihsel olayların yazıldığı 1 Kronik (**kat. no. 48**)³⁸⁴ (Tablo 5) ve Tarihi Eserlerin içeriğinde; 3

³⁶⁸Leo Kutsal Kitabı.

³⁶⁹Yeşu Rulosu.

³⁷⁰Paris Psalter, Psalter of Biblioteca Marciana, Vat. gr. 752, Theodore Psalteri, Harvard Coll. Library Kod. gr. 3, Benaki Psalteri, Dionysiou 65, Sinait gr. 61, İvion Kod. 1384 ve Wake gr. 61.

³⁷¹Seraglio Oktateukh.

³⁷²Sinait gr. 283, St. Paulus Kod. 2 ve A 103.

³⁷³Leningrad Kod. gr. 291, Melbourne 710/5, Kod. 193, Kod. 157, Kod. 180, Sinait gr. 198, Laurenziana Plut. VI. 28, İvion 5 ve Kod. gr. 152.

³⁷⁴Paris Gregory 510, Ioannes Hrisostomos Homilyesi, Dionysiou Kod. 61 ve Sinai gr. 339.

³⁷⁵Kod. 210, Kod. 213, Leaf with the Evangelist, Megali Panagia, Speer Library Kod., Kod. 234, Koutloumousiou Kod. 60 ve Kod. 221.

³⁷⁶Vatikan gr. 1613.

³⁷⁷Protaton Kod. 21.

³⁷⁸Kod. 401.

³⁷⁹Paris gr. 1242.

³⁸⁰Xeropotamou Kod. 222.

³⁸¹Paris gr. 2144.

³⁸²Vind. Med. gr. 1.

³⁸³Byzantium Museum 80, II. Andronikos Chrysobull'u ve III. Aleksios Chrysobull'u.

³⁸⁴Konstantin Manasses Kroniği.

Typikon (**kat. no. 50-52**)³⁸⁵ ve 1 Panoplia Dogmatika (**kat. no. 49**)³⁸⁶ incelenmiştir (Tablo 6).

İthaf sayfasının yer aldığı toplam 30 adet el yazmasında baniye ait bir portre yer almaktadır. Bu el yazmalarının türleri; 1 Kutsal Kitap (**kat. no. 1**)³⁸⁷, 7 Psalter (**kat. no. 4,6-10,12**)³⁸⁸, 2 Yeni Ahit (**kat. no. 14,16**)³⁸⁹, 4 Tetraevangelion (**kat. no. 17,18,22,24**)³⁹⁰, 2 Homilye (**kat. no. 27,28**)³⁹¹, 3 Lektionar (**kat. no. 33,34,36**)³⁹², 1 Teolojik Çalışma (**kat. no. 41**)³⁹³, 1 Tıp (**kat. no. 43**)³⁹⁴, 1 Farmakoloji (**kat. no. 44**)³⁹⁵, 3 Ferman (**kat. no. 45-47**)³⁹⁶, 1 Kronik (**kat. no. 48**)³⁹⁷, 1 Panoplia Dogmatika (**kat. no. 49**)³⁹⁸ ve 3 Typikon'dur (**kat. no. 50-52**)³⁹⁹.

Hami/bani ithaf sayfalarının olmadığı 1'i ithaf epigramı olmak üzere toplam 20 adet el yazmasında banisi, yazıcısı, tarihi vb. bilgileri edinebildiğimiz kolophon sayfaları mevcuttur. Kolophonlar; 1 Kutsal Kitap (**kat. no. 1**), 3 Psalter (**kat. no. 5,6,11**), 1 Oktateukh (**kat. no. 13**), 1 Yeni Ahit (**kat. no. 15**), 4 Tetraevangelion (**kat. no. 19-21,23**), 4 Lektionar (**kat. no. 30,31,35,37**), 1 Homilye (**kat. no. 29**), 1 Menologya (**kat. no. 38**), 1 Synaxarion (**kat. no. 39**), 1 Asketika (**kat. no. 40**), 1 Ioannes Klimakos'un Kutsal Yükseliş Merdiveni (**kat. no. 42**) ve 1 Typikon'dur (**kat. no. 50**).

2.2. BANİ TASVİRLERİ

Banilik faaliyetlerinin Tanrı'ya ulaşmanın manevi rahatlama, ruhların kurtuluşu ve toplumdaki statüsü ile doğrudan ilişkili olduğuna inanılan Bizans İmparatorluğu'nda özellikle imparatorluk ailesi üyelerinin maddi desteğe ihtiyaç olan büyük eserlerin

³⁸⁵Taurin Kod. gr. 237, Vatopedi 1199 ve Lincoln Typikon.

³⁸⁶Vatikan gr. 666.

³⁸⁷Leo Kutsal Kitabı.

³⁸⁸Gr. 17, Theodore Psalteri, Kod. gr. 3, Benaki Psalteri, Dionysiou Kod. 65, Sinait gr. 61 ve Wake gr. 61.

³⁸⁹Sinait gr. 283 ve Lavra A 103.

³⁹⁰Leningrad Kod. gr. 291, Melbourne 710/5, Sinait gr. 198 ve İviron Kod. 5.

³⁹¹Ioannes Hrisostomos Homilyesi ve Dionysiou Kod. 61.

³⁹²Megali Panagia No. 1, Speer Kod. ve Koutloumousiou Kod. 60.

³⁹³Paris gr. 1242.

³⁹⁴Paris gr. 2144.

³⁹⁵De Materia Medica.

³⁹⁶Byzantium Museum 80, II. Andronikos Chrysobull'u ve III. Aleksios Chrysobull'u.

³⁹⁷Konstantin Manasses Kroniği.

³⁹⁸Vatikan gr. 666.

³⁹⁹Taurin Kod. gr. 237, Vatopedi 1199 ve Lincoln Typikon'u.

baniliğini yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla baniliğin imparatorun, imparatoriçenin ve saray görevlilerinin cömertliğini ve toplumsal sorumluluğunu yerine getirmesinde önemli bir görev olarak kabul edildiği söylenebilir. Böyle kutsal bir görevde kadınların da rol almak istediği görülmektedir. Dolayısıyla banilik cinsiyetten bağımsız olarak sınıfsal bir durum olarak da kabul edilebilir. Doktora tezi kapsamında incelenen el yazmalarında da anlaşılacağı üzere banilik faaliyetlerinin başında imparator ve ailesi gelmektedir. İmparatorun banilik faaliyetlerini saray mensupları, aristokratlar ve din adamları takip etmektedir.

Bizans ve Bizans'ın etkisi altındaki topraklarda, bir kiliseyi inşa ettiren, onaran, dekore ettiren veya bir el yazması siparişi veren, ikona yaptıran bireyler kutsal bir figür eşliğinde nesnenin içinde ya da üzerinde temsil edilmek istemişlerdir. Yani bağış yapmak isteyen bani, kendini ölümsüzleştirmek istiyorsa ya yazıtlarda adının geçmesini ya da resimlerde tasvir edilmeği tercih etmiştir. Bizans el yazmalarında da baniler yaptığı bağışı göstermek ve kanıtlamak istercesine yazmanın bir minyatüründe kendini tasvir ettirmişlerdir. Bu tasvirlerde *ister imparator, aristokrat, ister dini ya da elit olmayan nüfustan biri olsun* hep aynı rutin görülmektedir. Bu kompozisyonlarda genellikle bani, el yazmasını kutsal figüre sunması ile sahneye katılmaktadır. Her baninin Meryem ve özellikle İsa gibi kutsal bir figürle birlikte tasvir edilmek istediği de anlaşılmaktadır. El yazmalarında ölümlü ve kutsal figürün basit bir şekilde yan yana gelmesi iki farklı dünyanın bir araya gelmesini simgelemektedir. Dolayısıyla el yazmasının üretilmesine hamilik sağlayan baninin kutsal bir kişiyle bağ kurması, yazma ve bani arasındaki ilişkiyi de farklı bir boyuta taşımaktadır. Yani kutsal kişi Tanrı ile bani arasında aracılık etmektedir ve günahlarının bağışlanmasında bir rol üstlenmektedir. El yazmalarında özellikle imparator ve aristokratların genellikle İsa ya da Meryem'in karşısında aynı boyda ve ayakta durarak tasvir edildikleri dikkat çekmektedir. Sıradan insanlar ise daha çok proskinesis biçiminde tasvir edilmiştir. Doktora tezi kapsamında incelenen 52 el yazmasından 30'unun ithaf sayfasında eserin banisine ait bir portre tespit edilmiştir. İthaf sayfasında baninin rütbe ve ünvanına bağlı olarak minyatürdeki boyutu ve duruş pozisyonu vb. özelliklerinde bazı değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Yani bağışçının rütbesi ne derece yüksek ise kutsal figür ile olan yüksekliğinin de o derece eşit olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında ithaf sayfasındaki banilerin duruş pozisyonları beş

grup altında incelenmiştir. Bunlar; ayakta, tam proskinesis, yarı proskinesis, diz çökmüş ve oturur şekildedir.

Ayakta; Çalışma kapsamında bani tasviri olan 30 el yazmasından 18'inde baninin ayakta resmedildiği tespit edilmiştir (**kat. no. 4,6,14,17,18,24,28,34,36,41,45-52**)⁴⁰⁰. Bu el yazmalarından 2'si Psalter (**kat. no. 4,6**)⁴⁰¹, 1'i Yeni Ahit (**kat. no. 14**)⁴⁰², 3'ü Tetraevangelion (**kat. no. 17,18,24**)⁴⁰³, 1'i Homilye (**kat. no. 28**)⁴⁰⁴, 2'si Lektionar (**kat. no. 34,36**)⁴⁰⁵, 1'i Teolojik Çalışma (**kat. no. 41**)⁴⁰⁶, 3'ü Ferman (**kat. no. 45-47**)⁴⁰⁷, 1'i Kronik (**kat. no. 48**)⁴⁰⁸, 1'i Panoplia Dogmatika (**kat. no. 49**)⁴⁰⁹ ve 3'ü Typikon'dur (**kat. no. 50-52**)⁴¹⁰. Ayakta resmedilen el yazmalarından Sinait gr. 283, Leningrad kod., Koutlounousiou kod. ve Taurin kodeksinin diğerlerinden farkı bu el yazmalarının iki banisinin olmasıdır. Ayrıca Theodore Psalteri, Leningrad kodeksi, Vat. gr. 666 ve İvion 5'te ithaf sayfaları birleşik kompozisyonda, 14 el yazmasının ithaf sayfası ise tek sayfa olarak resmedilmiştir. Bu grupta değerlendirilen baniler kutsal figür olarak; 5'inde İsa (**kat. no. 34,36,45,47,49**), 4'ünde Meryem (**kat. no. 18,24,46,52**), 1'inde İsa ve Meryem (**kat. no. 17**), 4'ünde aziz (**kat. no. 14,28,50,51**)⁴¹¹, 1'inde melekler (**kat. no. 6**)⁴¹² ve 3'ünde ise herhangi bir kutsal figür ile resmedilmediği gözlemlenmiştir (**kat. no. 4,41,48**)⁴¹³. Tez kapsamında incelenen el yazmalarındaki ayakta resmedilmiş banilerin benzerlerine 1296 tarihli Sırbistan'da yer alan *St. Achilleos Kilisesi'ndeki Bağışçılar* freskusu, *Aziz Georgios'un Hayatından Sahneler* ikonu ve *Adrianople (Edirne)*

⁴⁰⁰Gr. 17, Theodore Psalteri, Sinait gr. 283, Leningrad Kod. gr. 291, Melbourne 710/5, İvion 5, Dionysiou Kod. 61, Speer Library Kodeks, Koutlounousiou Kod. 60, Paris gr. 1242, Byzantium Museum 80, II. Andronikos Chrysobull'u, III. Aleksios Chrysobull'u, Konstantin Manasses Kroniği, Vat. gr. 666, Taurin Kod. Gr. 237, Vatopedi 1199 ve Lincoln Typikonu'dur.

⁴⁰¹Gr. 17 ve Theodore Psalteri.

⁴⁰²Sinait Gr. 283.

⁴⁰³Leningrad Kod. gr. 291, Melbourne 710/5 ve İvion Kod. 5.

⁴⁰⁴Dionysiou Kod. 61

⁴⁰⁵Speer Kod. ve Koutlounousiou Kod. 60.

⁴⁰⁶Paris gr. 1242.

⁴⁰⁷Byzantium Museum 80, II. Andronikos Chrysobull ve III. Aleksios Chrysobull.

⁴⁰⁸Konstantin Manasses Kroniği.

⁴⁰⁹Vatikan gr. 666.

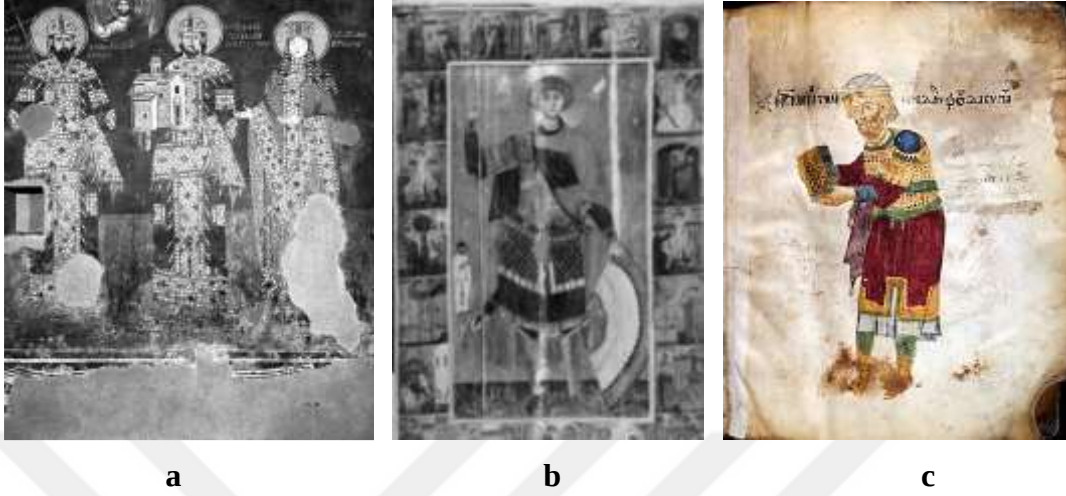
⁴¹⁰Taurin Kod., Vatopedi 1199 ve Lincoln Typikon'u.

⁴¹¹Sinait gr. 283'te Aziz Paulus, Dionysiou 61'de Aziz Gregorios, Taurin Kodeksinde koruyucu bir aziz ve Vatopedi 1199'da Aziz Eugenios kutsal figür olarak resmedilmiştir.

⁴¹²Bu el yazmasının iki ithaf sayfası bulunmaktadır ve bir sayfasında meleklerin diğer sayfasında ise herhangi bir kutsal figürün resmedildiği gözlemlenmiştir.

⁴¹³Paris gr. 1242'de bani sadece kendini ve Konstantin Manasses Kroniğinde bani yazıcı ile birlikte resmedilmiştir.

Tetraevangelion (Kod. 887) adlı Ermeni el yazmasındaki ithaf minyatürü örnek verilebilir (Resim 65a-b-c).

Resim 65. a. St. Achilleos Kilisesi Bağışçılar Freskosu (Franses, 2012, Fig. 1.1),
b. Aziz Georgios'un Hayatından Sahneler (Patterson Sevcenko, 1994, Fig. 2),
c. Adrianople (Edirne) *Tetraevangelion* (<https://quizlet.com/448819518/arms20-armenian-manuscripts-paintings-studied-flash-cards/>)

Tam Proskinesis; Açılış ve taç giyme törenlerinin vazgeçilmez unsuru olan proskinesis (secde etme) pozisyonu, imparatorlar da dâhil olmak üzere Bizans toplumunda saygınlık ve güç gösterisi olarak kabul edilmiş ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır⁴¹⁴. Arrian'a göre kökeni Perslere uzanan proskynesis Yunanlıların gözünde korkaklığın bir işareti olarak kabul edildiği ve Roma'da ise monarşinin bir yönü görüldüğü için kabul edilmemiştir. Ancak Bizanslılar proskinesisi, imparatoru selamlamada kullanılmasa da Tanrı'ya proskinesiste ibadet etmeye devam etmişlerdir⁴¹⁵. Doktora tezi kapsamında incelenen ithaf sayfası olan 30 el yazmasından 5'inde banilerin tam proskinesiste tasvir edildiği görülmektedir (**kat. no. 7,9,10,16,27**)⁴¹⁶. Bu el yazmalarından 3'ü Psalter (**kat. no. 7,9,10**), 1'i Homilye (**kat. no. 27**) ve 1'i Yeni Ahit'tir (**kat. no. 16**). Tam proskynesinde resmedilmiş eserlerden Harvard Psalteri ve Ioannes Hrisostomos Homilyesi'nin banileri, normal boyutlardaki bir insandan çok daha küçük resmedilmiştir. Özellikle Ioannes Hrisostomos Homilyesi'nde baninin olduğu kısımda hafif silinmelerden dolayı ilk bakışta bani fark edilememektedir. Bu grupta

⁴¹⁴Vojvodić, 2010, **a.g.k.**, 260.

⁴¹⁵I. Spatharakis (1974). The proskynesis in Byzantine art a study in connection with a nomisma of Andronicus II Palaeologus. *Bulletin*, 49, s. 191-192.

⁴¹⁶Harvard College Library kod. gr. 3, Sinait gr. 61, Dionysiou kod. 65, Lavra Manastırı A 103 ve Ioannes Hrisostomos Homilyesi.

değerlendirilen baniler kutsal figür olarak; 5'inde İsa (**kat. no. 7**), 3'ünde Meryem (**kat. no. 9,10,16**) ve 1'inde başmelek Mikail ve Ioannes Hrisostomos (**kat. no. 27**) ile tasvir edilmiştir. Dolayısıyla banilerin normalden daha küçük boyutta ve proskinesiste resmedilmeleri banilerinin rütbelerinin düşük olabileceğini göstermektedir. Ancak bununla beraber birkaç nadir örnekte baninin yüksek bir rütbesi olmasına rağmen diz çökmüş olarak tasvir edildiği de görülmektedir. Örneğin; Ayasofya'nın giriş kapısının üzerinde yer alan VI. Leon mozaikinde ya da Theodoros Metokhites'in Khora Manastırı Kilisesi'ndeki mozaikinde olduğu gibi (Resim 66a-b). Dionysiou kod. 65, Sinait gr. 61 ve Lavra A 103'de ise banilerinin kutsal figür ile orantısı daha normal boyutlardadır. Katalog dışında proskynesiste resmedilen banilerin benzerlerine Sina, Azize Katherina Manastırı'nda sergilenen *bağışçı Nikolas Sabatianos ile Azize İrene* İkonu (Resim 67) örnek olarak verilebilir.

a

b

Resim 66. a. Ayasofya İmparator Kapısı Üzerindeki VI. Leo Mozaik
(<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/bir-mitos/bizans-da-inancin-disa-vurumu>),
b. Theodoros Metokhites İsa'ya Kariye Kilisesi'ni Sunarken Mozaik
(https://tr.wikipedia.org/wiki/Kariye_Camii#/media/Dosya:Chora_Church_interior_March_2008.JPG)

Resim 67. Azize İrene İkonu (Patterson Sevcenko, 1994, Fig. 1)

Yarı proskinesis; Yarı proskinesisin tam proskinesisten farkı, baninin boynunun tam olarak aşağı değil ileriye ya da yukarıya doğru bakarken resmedilmesidir. Katalog kısmında yarı proskinesiste resmedilen 2 adet bani örneği bulunmaktadır (**kat. no. 8,33**)⁴¹⁷. Bu el yazmalarından 1'i Psalter (**kat. no. 8**) 1'i de Lektionar'dır (**kat. no. 33**). Her iki el yazmasında da kutsal figür olarak Meryem resmedilmiştir. Bu grupta resmedilen banilerin benzer örnekleri arasında *Musa'nın hayatından sahneler* ikonunda, yaklaşık 1140 tarihli Palermo'da Martorana Kilisesi'nde yer alan *Meryem ile Antakyalı Georgios* mozağinde, 1376-1384 tarihli *Maria Palaeologina* diptikonunda (Resim 68a-b-c) ve 1338 tarihli Kastoria'da *Hagios Stephanos Kilisesi*'ndeki duvar resminde yer almaktadır (Resim 69).

⁴¹⁷Benaki Psalteri ve Megali Panagia No 1.

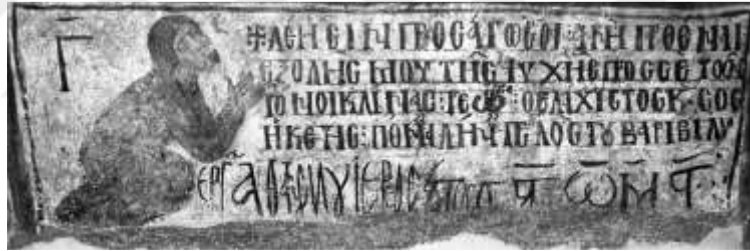
a

b

c

Resim 68. a. Musa’nın Hayatından Sahneler (Ulubatlı, 2020, Fig. 117), **b.** Meryem ve Antakyalı Georgios Mozaïği, Martorana Kilisesi (Franses, 2012, Fig.1.26), **c.** Maria Paleologina Diptikonu

(<http://monumentaserbica.branatomic.com/mushushu/images/197.jpg>)

Resim 69. Hagios Stephanos Kilisesi, Kastoria (Franses, 2012, Fig. 1.13)

Diz çökmüş şekilde; Doktora tezi kapsamında çalışılan ithaf sayfasının olduğu 30 el yazmasından sadece 1’inde bani diz çökmüş olarak resmedilmiş (**kat. no. 22**)⁴¹⁸ ve bu el yazmasının türü Tetraevangelion’dur. El yazmasında kutsal figür olarak İncilci Yahya resmedilmiştir. Diz çökmüş olarak resmedilen banilerin benzerlerine; Katherina Manastırı’nda bulunan 14. yüzyıla tarihlenen *Meryem’in anne ve baba* ikonu, Petersburg Hermitage Müzesi’nde sergilenen yüksek rütbeli memur olan iki kardeşin bağışının yazılı olduğu *Pantokrator* ikonu ve 1260’lara tarihlendirilen büyük olasılıkla Akka’da yapılmış,

⁴¹⁸Sinait gr. 198.

günümüzde Azize Katherina Manastırı'nda olan *Aziz Sergios'un bir kadın bağışçı* ikonunda rastlanmaktadır (Resim 70a-b-c)⁴¹⁹.

a

b

c

Resim 70. a. Meryem'in Anne, Baba ve Bağışçı İkonu (Patterson Sevcenko, 1994, Fig. 6), **b.** Pantokrator İsa İkonası'nın Bağışçı Detayı (Kalopissi-Verti, 2006, Fig. 49), **c.** At sırtında Aziz Sergios İkonası (Folda, 2016, Fig. 9.4)

Yarı diz çökmüş şekilde; Yarı diz çökme, saygı duruşu olarak kabul edilen bir bacağın geriye doğru hafifçe bükülmesidir. Çalışma kapsamında ithaf sayfasının olduğu 30 el yazmasından 2 tanesinde bani yarı diz çökmüş olarak tasvir edilmiştir (**kat. no. 1,12**)⁴²⁰. Bu el yazmalarından 1'i Kutsal Kitap (**kat. no. 1**) diğeri Psalter'dir (**kat. no. 12**). İki el yazmasında da kutsal figür olarak Meryem tasvir edilmiştir. Yarı diz çökmüş olarak resmedilen banilerin benzerlerine 1180 tarihli Monreale Katedrali'ndeki *II. William'ın Meryem'e kilisenin modelini sunan* mozaïği ve Lahey Kraliyet Kütüphanesinde sergilenen bir Flaman İncili olan *The Hague, Royal Libr. kod. 76F1* adlı el yazmasındaki ithaf sahnesi örnek olarak verilebilir (Resim 71a-b).

⁴¹⁹J. Folda (2014). The use of çintamani as ornament: A case study in the afterlife of forms. *Byzantine Images and their Afterlives Essays in Honor of Annemarie Weyl Carr*, (Ed. L. Jones), London and New York: Routledge, s. 198-199.

⁴²⁰Leo Kutsal Kitabı ve Wake gr. 61.

a

b

Resim 71. a. II. William'ın Virgin Kilisesi'ne Bağış Mozaïği (https://www.wga.hu/html_m/zgothic/mosaics/5monreal/1sanctu5.html), **b.** Egmond Manastırının hamisi St. Adalbert'in önünde diz çöken II. Dirk ve eşi Hildegard (<https://manuscripts.kb.nl/search/simple/The+Hague%2C+KB%2C+76+F+1/page/5>)

Oturur şekilde; Doktora tezi kapsamında incelenen ithaf sayfası olan 30 el yazmasından 2 tanesinde bani otururken tasvir edilmiş (**kat. no. 43,44**)⁴²¹ ve bu el yazmaları *Bilimsel El Yazmaları* grubunda değerlendirilmektedir. İki el yazmasında da kutsal figür yerine bazı figürlerin kişileştirilmiş halleri tasvir edilmiştir⁴²². Oturur şekilde resmedilen bu minyatüre benzer bir eser; 980 yılına ait Otton üslubunda, İsa'nın yaşamından sahneler içeren hamisi Trier Başpiskoposu Egbert tarafından sipariş edilen *Egberti Kodeksi*'dir (Resim 72)⁴²³.

⁴²¹Paris gr. 2144 ve Vind. Med. gr. 1 (De Materia Medica).

⁴²²Paris 2144'te tıbbın kişileştirilmiş hali ve Materia Medica'da cömertlik ve hayırseverin kişileştirilmiş hali resmedilmiştir.

⁴²³B. Baert (2014). Pentecost in the Codex Egberti (c.980) and the Benedictional of Archbishop Robert (late tenth century) the visual medium and the senses. *Convivium*, 1(2), s. 103.

Resim 72. Egberti Kodeksi İthaf Sayfası (Oltrogge and Fuchs, 2018, Fig. 1)

Baninin ithaf sayfasında kapladığı alan üzerinde bir değerlendirme yapılmış ve bu değerlendirme sonucunda 21 el yazmasında baninin tam sayfada resmedildiği **(kat. no. 1,7-10,14,16,22,27,28,33,34,36,41,44-47,50-52)**⁴²⁴, 4 el yazmasında baninin yarım sayfada resmedildiği **(kat. no. 6,18,43,49)**⁴²⁵, 2 el yazmasında baninin sayfadaki boşluklarda resmedildiği **(kat. no. 6,48)**⁴²⁶ ve 6 el yazmasında baninin birkaç sayfadan oluşan birleşik kompozisyonda resmedildiği tespit edilmiştir **(kat. no. 1,6,12,17,24,49)**⁴²⁷.

Bizans el yazmaları, bağışçıların statü ve motivasyonları hakkında da zengin bilgiler sunmaktadır. El yazmalarının notlarında ya da kolophonlarında imparatorlara, aristokratlara, yüksek rütbeli memurlara, patriklere vb. kişilerin resimli temsillerine çok nadir de olsa rastlanmaktadır⁴²⁸. Dolayısıyla doktora tezi kapsamında incelenen 52 el yazmasında banilerin cinsiyetleri, meslek grupları, rütbeleri ve ünvanları da detaylı olarak incelenmiştir. İncelenen bu el yazmalarının 38'inde erkek **(kat. no. 1-4,6,8,9,12-14,16,18-20,22,24-31,33-36,38-43,45-47,49,52)**, 8'inde kadın **(kat. no.**

⁴²⁴Dionysiou Kodeks 65, Sinait Gr. 61, Sinait Gr. 283, Lavra A 103, Sinait Gr. 198, Ioannes Hrisostomos Homilyesi, Dionysiou Kodeks 61, Megali Panagia No. 1, Speer Kodeksi, Koutloumousiou Kodeks 60, Paris Gr. 1242, De Materia Medica, Byzantium Museum 80, II. Andronikos Chrysobull'u, III. Aleksios Chrysobull'u, Taurin Kodeks Gr. 237, Vatopedi 1199 ve Lincoln Typikon'u.

⁴²⁵Theodore Psalteri, Melbourne 710/5, Paris Gr. 2144 ve Vatikan Gr. 666.

⁴²⁶Theodore Psalteri ve Konstantin Manasses Kroniği.

⁴²⁷Leo Kutsal Kitabı, Theodore Psalteri, Wake Gr. 61, Leningrad Kodeks Gr. 291, İviron Kodeks 5 ve Vatikan Gr. 666.

⁴²⁸Yota, 2012, **a.g.k.**, 266,286.

10,11,15,23,32,44,48,52)⁴²⁹, 2'sinde erkek/kadın birlikte (**kat. no. 17,50**)⁴³⁰ ve 4'ünde ise baninin cinsiyeti tespit edilememiştir (**kat. no. 5,7,21,37**)⁴³¹. Çalışmanın çoğunluğunu oluşturan erkek banilerin yaptırdığı 38 el yazmasından 32'si *Dini* el yazmalarında, 1'i *Bilimsel* el yazmalarında, 3'ü *Fermanlarda* ve 2'si de *Tarihi Eserlerde* incelenmiştir. 52 el yazmasından sadece 8'inin bir kadın bani tarafından yaptırıldığından yukarıda bahsedilmiştir. Bunların; 5'i *Dini* el yazmalarında, 1'i *Bilimsel* el yazmalarında, 1'i *Kroniklerde* ve 1'i de *Tarihi Eserler* grubunda incelenmiştir. Erkek/kadın birlikte baniliğini yaptığı el yazmalarından biri *Dini* el yazmalarında diğeri *Tarihi Eserler* grubunda yer almaktadır. Bani kimlikleri belirsiz olan 4 el yazmasının tamamı *Dini* el yazmaları grubunda incelenmiştir. Tabloda banilerin el yazmalarının türlerine göre cinsiyetleri verilmiştir (Tablo 7).

Çalışma kapsamında banilerin meslek grupları ile ünvanları da incelenmiş ve bir tablo oluşturulmuştur (Tablo 8). Katalog bölümünden edinilen bilgiler doğrultusunda banilerin meslek gruplarını genellikle ruhban sınıfın oluşturduğu 16 bani tespit edilmiştir (**kat. no. 6,8-10,12,18-20,22,26,29,31,39,40,42,50**). İncelenen ruhban sınıfı arasındaki banilerin statülerine değinecek olursak: İsa'nın dünyadaki temsilcisi olarak kabul edilen 1 *başrahip*⁴³² (**kat. no. 6**)⁴³³; Ortodoks Kilisesi'nin ruhani başkanlarından biri olan 2 *başpiskopos* (**kat. no. 8,31**)⁴³⁴; kurtuluşu devam ettirmek ve kutsama ayinlerini icra etmek gibi görevleri olan kilise önderleri için kullanılan ve ihtiyarlar anlamındaki 1 *presbyter* (**kat. no. 40**)⁴³⁵; seküler yaşamdan uzak, kendilerini manastırda ya da tek başına ibadete adanarak, metin yazma/kopyalama, eğitmen ve şifacı gibi görevleri olan 8 *keşiş*⁴³⁶ (**kat. no. 9,12,18-20,22,29,50**)⁴³⁷; keşişler gibi seküler yaşamdan uzak olarak dini bir yaşam sürdüren 2 *rahibe* (**kat. no. 10,50**)⁴³⁸; hem rahip hem de keşiş statüsünde 2

⁴²⁹Bir el yazmasında baninin sadece kadın olduğu bilinmekte, adı ve ünvanı hakkındaki diğer bilgiler bilinmemektedir bkz. (kat. no. 23). Sinait Gr. 61, İviron Kodeks 1384, St. Paulus Kodeks 2, Plut. VI 28, Leaf with the Evangelist, De Materia Medica, Konstantin Manasses Kroniği ve Lincoln Typikon'u.

⁴³⁰İki el yazmasında da baniler karı/kocadır. Leningrad Kod. gr. 291 ve Taurin Kod. gr. 237.

⁴³¹Vat. gr. 752, Harvard Psalteri, Kod. 180 ve Kod. 221.

⁴³²İ. Taşpınar (2020). Batı manastır geleneğinin babası Aziz Benedikt ve asketik öğretileri. *Akademiar Dergisi*, 8, s. 23.

⁴³³Theodore Psalteri.

⁴³⁴Benaki Psalteri ve Kod. 213.

⁴³⁵Kod. 401.

⁴³⁶N. Yıldız (2018). Manastır hayatı ve asiller: Ortaçağ'da rahibe olmak. *7th. International Nalans Conference on Language Literature and Culture*, s. 144.

⁴³⁷Dionysiou Kod. 65, Wake gr. 61, Melbourne 710/5, Kod. 193, Kod. 157, Sinait gr. 198, Sinai gr. 339 ve Taurin Kod. gr. 237.

⁴³⁸Sinait gr. 61 ve Taurin Kod. gr. 237.

*hieremonk*⁴³⁹ (**kat. no. 39,42**)⁴⁴⁰; başpiskopos ya da piskopos atama gibi görevleri olan ve yetkisini sadece kendi bölgesi içinde kullanabilen, kilisenin başında bulunan en yüksek rütbeli piskopos olan 1 *patrik* (**kat. no. 26**)⁴⁴¹ banilerin meslek gruplarında din için hizmet eden kişiler arasında yer almaktadır⁴⁴². Ruhban sınıfı haricinde diğer meslek grupları; 8 imparator (**kat. no. 3,4,38,41,45-47,49**)⁴⁴³, 3 imparatoriçe (**kat. no. 11,15,32**)⁴⁴⁴, 5 imparatorluk ailesi (**kat. no. 13,25,44,48,52**)⁴⁴⁵, 5 yüksek rütbeli memur (**kat. no. 1,2,16,34,36**)⁴⁴⁶, 1 hekim (**kat. no. 30**)⁴⁴⁷, 1 vali (**kat. no. 17**)⁴⁴⁸ ve 1 yüksek rütbeli devlet adamıdır (**kat. no. 43**)⁴⁴⁹. İmparatorluk ailesi içinde banilerin; *Sebastokrator*⁴⁵⁰, *Sebastokratorissa*⁴⁵¹, *imparator torunu/yeğeni*⁴⁵² ve *patricia* gibi ünvan ve statülere sahip olduğu belirlenmiştir. Yüksek rütbeli memurlar arasında *Sakellarios*, *Proedros*, *Protospatharios* gibi ünvanlara sahip baniler yer almaktadır. Mesleği belirlenen banilerin haricinde 12 el yazmasında baninin mesleği tespit edilememiştir. Bunlar; (**kat. no. 5,7,14,21,23,24,27,28,33,35,37,51**).

Bani/hami, ihtaf minyatürlerinde ruhunun kurtuluşa ermesi için iki farklı dünyanın bir araya gelmesini simgeleyen ve Tanrı ile arasında aracı olmasını istediği kutsal kişi ile birlikte resmedilmek istendiğine daha önce değinilmişti. El yazmalarında kutsal kişinin baninin varlığından haberdar olduğu açıktır ancak ikonlarda bunun tam tersi bir durum olduğu dikkat çekmektedir. Yani kutsal kişinin baninin varlığından tamamen habersiz olduğu bir anlatım görülmektedir. Örneğin 13. yüzyıla ait Monopoli’de yer alan Yunan ve Latin unsurların bir arada kullanıldığı ikon bu durumu açıklayan iyi bir örnek olarak

⁴³⁹P. Manafis (2019). A liturgical manuscript of the Monastery of Timios Prodromos in Pieria and a previously unknown scribe, the hieromonk Karykes. *Makedonika*, 44, s. 9.

⁴⁴⁰Protaton Kod. 21 ve Xeropotamou Kod. 222.

⁴⁴¹Paris Gregory 510.

⁴⁴²N. Şahin (2008). *Hristiyanlık’ta ruhbanlık anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 20,59.

⁴⁴³Paris Psalter, gr. 17, Vatikan gr. 1613, Paris gr. 1242, Byzantium Museum 80, II. Andronikos Chrysobull’u, III. Aleksios Chrysobull’u ve Vat. gr. 666.

⁴⁴⁴İviron Kod. 1384, St. Paulus Kod. 2 ve Leaf with the Evangelist.

⁴⁴⁵Seraglio Oktateukh, Kod. Gr. 152, De Materia Medica, Konstantin Manasses Kroniği ve Lincoln Typikon’u.

⁴⁴⁶Leo Kutsal Kitabı, Yeşu Rulosu, Lavra A 103, Speer Kod. ve Koutloumousiou Kod. 60.

⁴⁴⁷Kod. 210.

⁴⁴⁸Leningrad Kod. gr. 291.

⁴⁴⁹Paris gr. 2144.

⁴⁵⁰Sebastokrator İsaakios Porfirogennetos.

⁴⁵¹Sebastokratorissa İrene.

⁴⁵²Isaac Asen: VIII. Mikhail’in torunu, Theodore Synadenos: VIII. Mikhail’in yeğeni.

verilebilir (Resim 73). İkonlarda, banilerin pozisyonları el yazmalarında olan kutsal figürden tamamen bağımsız bir duruşta resmedilmiştir.

Resim 73. Monopoli, Madonna della Madia
(<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ea/MadonnaDellaMadia.jpg>)

Çalışma kapsamındaki el yazmalarında banilerin genellikle kutsal figür olarak İsa ve Meryem ile birlikte resmedildiği görülmektedir. Az sayıda da olsa baniler İsa ve Meryem dışında farklı kutsal kişilerle de resmedilmiştir. Kutsal figür olarak İsa'nın resmedildiği 6 el yazması (**kat. no. 7,34,36,45,47,49**), Meryem'in resmedildiği 11 el yazması (**kat. no. 1,8-10,12,16,18,24,33,46,52**) bulunmaktadır. Meryem'in kutsal figür olarak resmedildiği ithaf sayılarından 4'ünde Çocuk İsa ile birlikte resmedildiği (**kat. no. 9,10,18,52**) görülmektedir. İki banisi olan ve ikisinin de farklı bir kutsal figürle resmedildiği Leningrad kodeksinde, erkek bani İsa, kadın bani Meryem ile resmedilmiştir. El yazmalarında görülen diğer kutsal figürler arasında Theodore Psalteri'nin fol. 192^r de melekler, Sinait 283'te Aziz Paulus, Sinait 198'de İncilci Yahya, Coislin 79'da başmelek Mikail ile Ioannes Hrisostomos, Dionysiou 61'de Aziz Gregorios, Taurin'de koruyucu bir aziz ve Vatopedi 1199'da Aziz Eugenios resmedilmiştir. Theodore Psalteri'nin fol. 207^v de kutsal bir figür olmadan bani tasviri yer almaktadır. Bilimsel el yazmaları grubunda değerlendirilen 2 el yazmasında da baninin herhangi bir kutsal figür ile resmedilmediği bunun yerine Paris gr. 2144'te genç biri olarak tıbbın kişileştirilmiş hali ve Materia Medica'da bani, cömertlik ve hayırseverliğin kişileştirilmiş halleri birlikte resmedilmiştir. Doktora tezi kapsamında

incelenen 2 el yazmasında farklı bir çalışma olduğu tespit edilmiştir (**kat. no. 41,48**). Örneğin kutsal bir figür ile resmedilmeyen Paris gr. 1242’de baninin hem imparator olarak hem de manastır yaşamındaki hayatı birlikte resmedilmiştir. Konstantin Manasses Kroniği’nde ise bani, kutsal bir figür ile değil yazıcı ile birlikte tasvir edilmiştir.

El yazmalarının genellikle bir yazıcı tarafından yazılmış olduğu bilinmektedir ancak Bizans dönemindeki çoğu yazıcının kimliğine dair bilgiler yok denecek kadar azdır. Ayrıca yazıcıların eserleri üretmek için nasıl bir eğitim aldıkları da kimlikleri gibi bir muammadır⁴⁵³. Çalışma kapsamındaki 52 el yazmasının yazıcıları hakkında bir değerlendirme yapılmış ve 7 tanesinde baninin aynı zamanda el yazmasının yazıcısı da olduğu tespit edilmiştir (**kat. no. 1,2,8,15,18,27,37**)⁴⁵⁴. Baninin aynı zamanda yazıcı da olması el yazmasındaki bütün yetkileri kendi üzerinde toplamak istemesi olarak düşünülebilir. Banisi ve yazıcısı aynı olan el yazmaları haricinde 3 el yazmasının bir iş birliği ile yazıldığı (**kat. no. 5,9,13**), 15 el yazmasının bani ve yazıcısının ayrı olduğu (**kat. no. 6,11,12,17,19,20,26,30,31,33,34,41,42,49,51**) ve 27 el yazmasının ise yazıcıları hakkında mevcut bir bilginin olmadığı söyleyebiliriz.

İthaf sayfasının yer aldığı 30 el yazmasının bani minyatürlerinde baninin bağışını elinde tuttuğu örnekler olduğu gibi herhangi bir nesne ile resmedilmeyen ithaf minyatürleri de mevcuttur. İthaf minyatürlerinden 16 el yazmasında bani, elinde bir nesne ile resmedilmiştir (**kat. no. 1,18,24,28,34,36,41,43,45-52**). Bunların 5’inde bani rulo (**kat. no. 34,41,45-47**), 9’unda kitap (**kat. no. 1,18,24,28,36,43,48,49,51**) ve 2’sinde bir kilise modeli (**kat. no. 50,52**) ile birlikte tasvir edilmiştir. 12 el yazmasının ithaf minyatüründe ise bağış resmedilmemiştir (**kat. no. 6-10,12,16,17,22,27,33,44**). Ayrıca çeşitli duruş pozisyonlarında resmedilen banilerin özellikle proskinesiste olanların tamamında herhangi bir nesne ile tasvir edilmediği belirlenmiştir (**kat. no. 7-10,16,33**). 1 el yazmasında ise baninin olduğu kısım tahrip olduğu için elinde bir nesnenin olup olmadığı anlaşılamamaktadır (**kat. no. 14**). Dolayısıyla bağış nesnesinin elde tasvir edilmediği örnekler baninin bağış eylemini ortadan kaldırmamaktadır. Bizans sanatında el yazmaları dışında da bir nesne ile resmedilen bani örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Rodos’un Psinthos köyü dışında yer alan rahibe Allexenas ve çocuklarının bağışıyla

⁴⁵³D. Maktal Canko (2016). Bizans’ta kadın sanatçılar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25(1), s. 113.

⁴⁵⁴2 yüksek rütbeli memur, 1 başpiskopos, 1 imparatoriçe, 1 keşiş, 1 hadım ve 1 mesleği belirsiz.

inşa/dekore ettirilmiş 1407/08 tarihli Hagia Triada Kilisesi'nin freskinde, rahibenin kilisenin modelini İsa'ya sunarken tasvir edilmesi⁴⁵⁵, Ayasofya mozaiklerinden biri olan imparatorluk çiftinin bağışlarının bir kese ve rulo taşıyan görüntüsü gibi (Resim 74a-b) ya da Ihlara Kırkdamaltı Kilisesindeki naosun kuzey duvarında resmedilen bani sahnesinde asker Aziz Georgios ve iki yanında Gürcü hatun Tamar ile Basileios Giakoupes birlikte resmedilmiştir (Resim 75)⁴⁵⁶. Bizans sanatı dışında da benzer tasvirlerle rastlanmaktadır. Romanesk sanatının ithaf görselleri arasında yer alan, Bizans hâkimiyetindeki İtalya'nın güneyinde üretilen *Exultet Ruloları* bu örnekler içinde değerlendirilir. Hem Doğu'dan gelen güçlü etkiyi hem de uyumlu ve dengeli bir kompozisyonu göstermesi açısından önemlidir (Resim 76a)⁴⁵⁷. Ayrıca Hırvatistan'ın Poreč şehrinde yer alan, dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan tarihi ile *Euphrasian Bazilikası*'nın apsisindeki mozaik de örnek olarak verilebilir. Mozağin merkezinde Meryem ile İsa, St. Mauros, Euphrasius, oğlu Archdeakon Claude, Aziz Maurus ve üç aziz ellerindeki nesneleri Meryem ve İsa'ya sunarken resmedilmiştir (Resim 76b)⁴⁵⁸

a

b

Resim 74. a. Rahibe Allexenas (Gerstel and Talbot, 2006, Fig. 3), **b.** IX. Konstantin Monamakhos ve eşi Zoe

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Empress_Zoe_mosaic_Hagia_Sophia.jpg)

⁴⁵⁵S. Gerstel and A. M. Talbot (2006). Nuns in the Byzantine countryside. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 27, s. 486.

⁴⁵⁶C. Karaca (2014). Kitabe ve portreler ışığında Kappadokia Kiliselerinde baniler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), s. 144.

⁴⁵⁷B. B. Ottosen (1988). *The development of dedication images in Romanesque manuscripts*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA: University of Maryland College Park, s. 1-3.

⁴⁵⁸Euphrasiana-Cathedral in Poreč, bkz. https://www.expoaus.org/listalice/en/Eufraz_ENG_WEB.pdf.

Resim 75. Kırkdamaltı Kilisesi Bani Görseli (H. Aydın)

a

b

Resim 76. a. Exultet Rulosu (Ottosen, 1988, Fig. 28), **b.** Euphrasian Bazilikası
(<https://web.archive.org/web/20200705233012/http://whc.unesco.org/document/126568>
)

SONUÇ

“Bizans El Yazmalarında Bağışın/ Bağışçının/ Baniliğin/ Banilerin İzleri” başlıklı doktora tezinde bani tasviri ve isimleri tespit edilebilen 52 adet el yazması incelenmiştir. Bu el yazmalarından 42’si *Dini*, 2’si *Bilimsel*, 3’ü *Ferman*, 1’i *Kronik* ve 4’ü *Tarihi Eserdir*. Banisi tespit edilebilen (portre/kolophon) 52 adet el yazması 6-15. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Bunların arasında 7-8. yüzyıl arasına tarihlenen ve banisi tespit edilen el yazması bulunmamaktadır. Banisi tespit edilen eserler arasında 11-14. yüzyıl arasına tarihlenenler sayıca fazladır. İthaf sayfasının yer aldığı toplam 30 adet el yazmasında baniye ait bir portre yer almaktadır. Hami/bani ithaf sayfalarının olmadığı 1’i ithaf epigramı olmak üzere toplam 20 adet el yazmasında banisi, yazıcısı, tarihi vb. bilgileri edinebildiğimiz kolophon sayfaları mevcuttur. 5 adet el yazmasında ise ne kolophon sayfası ne de ithaf sayfası bulunmamaktadır. Çalışılan 52 el yazmasının 32’sinin üretim yeri bilinmektedir. Üretim yeri bilinen el yazmalarının 21’i Konstantinopolis, 2’si Athos, 2’si Sina Dağı, 1’i Patmos, 1’i Güney İtalya ve 4’ü taşra kökenlidir. Üretim yerleri, türleri, banilerinin duruş özellikleri/pozisyonları, cinsiyetleri, ünvan/statü/meslek grupları, kutsal figürle olan tasviri, yazıcısı ile banisi aynı olanlar ve baninin bağışı ile birlikte resmedildiği gibi konuların, Bizans dönemindeki diğer banilik faaliyetleri (fresk, mozaik, ikon, vb.) değerlendirme bölümünde tartışılmıştır. Buna göre;

- Bani yapmış olduğu cömert bağışa karşılık kurtuluş ümidi beklentisi içerisindedir. Dolayısıyla baninin yapmış olduğu bu cömert davranış, zenginliğinin yanı sıra dindarlığını da sergilemektedir. Bireyin yapmış olduğu bağış ile dindarlığını sergilediği banilik, toplumsal ve ekonomik statüyü yansıtan bir güç göstergesi olarak da benimsenmektedir.
- Bizans dünyasında banilik faaliyetleri; *İmparatorluk*, *Aristokrasi*, *Dini ve Manastır*, *Elit olmayan nüfus* olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmektedir. Bizans el yazmalarında da benzer sınıflama yapılabilir.
- İmparatorluk ailesi içinde banilerin *Sebastokrator*, *Sebastokratorissa*, *imparator torunu/yeğeni* ve *patricia* gibi ünvan ve statülere sahip olduğu görülmektedir. Yüksek rütbeli memurlar arasında *Sakellarios*, *Proedros*, *Protospatharios* gibi ünvanlara sahip baniler yer almaktadır.

- Ruhban sınıfındaki baniler arasında İsa'nın dünyadaki temsilcisi olarak kabul edilen *başrahip*, Ortodoks Kilisesi'nin ruhani başkanlarından biri olan *başpiskopos*, kurtuluşu devam ettirmek ve kutsama ayinlerini icra etmek gibi görevleri olan kilise önderleri için kullanılan ve ihtiyarlar anlamına gelen *presbyter*, seküler yaşamdan uzak, kendilerini manastırda ya da tek başına ibadete adanarak, metin yazma/kopyalama, eğitmen ve şifacı gibi görevleri olan keşişler, seküler yaşamdan uzak olarak dini bir yaşam sürdüren *rahibeler*, hem rahip hem de keşiş statüsündeki *hieremonkler*, başpiskopos ya da piskopos atama gibi görevleri olan ve yetkisini sadece kendi bölgesi içinde kullanabilen, kilisenin başında bulunan en yüksek rütbeli piskopos olan *patrikler* yer almaktadır.
- El yazmalarından toplanan verilere göre 9-11. yüzyıl arasında bağışta bulunanların çoğunluğunu din adamları oluştururken, siyasi ve yüksek rütbeli askerlerin az da olsa bağış yaptığı tespit edilmiştir. 12. yüzyıldan sonra bağışçıların rütbe ve ünvanlarından çok az bahsedilmişken 9-10. yüzyıl el yazmalarının kolophonlarında imparatorların adları geçmektedir.
- Cömertlik ve toplumsal bilinç ile ruhlarının kurtuluşunu, manevi huzura kavuşmayı, şükretmeyi ve statülerinin yükselmesini arzulayan banilik faaliyetleri Bizanslı kadınların da banilik yapmasına yol açmıştır. Bizanslı kadınlar arasında en büyük bağışçılar imparatoriçeler ya da imparatorluk ailesine mensup zengin veya aristokrat kökenli kadınlardır. Ancak bunun yanında daha alt tabakadan kadınların da el yazmasında kendi adlarını yazdırarak; dua, dilek, istek, huzur, sağlık, merhamet gibi isteklerde bulundukları görülmektedir. Dolayısıyla Bizans toplumunda banilik cinsiyetten bağımsız olarak gelişmiştir.
- Bani/hami, ihtaf minyatürlerinde ruhunun kurtuluşa ermesi için iki farklı dünyanın bir araya gelmesini simgeleyen ve Tanrı ile arasında aracı olmasını istediği kutsal kişi ile birlikte resmedilmek istemiştir. Ancak bunun yanında baninin kutsal bir figür ile değil de yazıcı ile birlikte tasvir edildiği örnekler mevcuttur.
- El yazmalarında bani olan imparator ve aristokratların genellikle İsa ya da Meryem'in karşısında aynı boyda ve ayakta durarak tasvir edildikleri dikkat çekmektedir. Sıradan insanlar ise daha çok proskinesis biçiminde tasvir edilmiştir. El yazmalarında ölümlü ve kutsal figürün basit bir şekilde yan yana gelmesi iki farklı dünyanın bir araya gelmesini simgelemektedir. El yazmasının üretilmesine hamilik sağlayan baninin kutsal

bir kişiyle bağ kurması, yazma ve bani arasındaki ilişkiyi de farklı bir boyuta taşırmaktadır.

- Kutsal figürler ile hayattaki koruyucuların ya da bağışçıların yakın duruşunun sahnelendiği el yazmalarında portreler nadir görölmektedir. Bu durumda el yazmalarının banilerinin kimlikleri monogramlardan, kolophonlardan ya da ithaf şeklindeki yazılardan tespit edilebilmektedir.
- Eğer bir imparator üyesi bir el yazmasının banisi ise tam sayfa şeklinde değil genellikle kendisinin içinde bulunduğu tören sahnesinde tasvir edilmiştir.
- El yazmalarına en çok banilik yapan kişilerin keşişler olduğu görölmektedir. Bağışçılar bağlı oldukları manastıra bağış yapmak adına el yazmalarının kopyalama masrafının tamamını ya da bir kısmını üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu durum din adamlarının da böyle bir görevi üstelenebilecek maddi imkânlarla sahip olduğunu göstermektedir.
- İthaf sayfasındaki banilerin duruş pozisyonları; ayakta, tam proskinesis, yarı proskinesis, diz çökmüş ve oturur şekildedir. Baniler ellerinde rulo, kitap, kilise modeli gibi nesneler ile tasvir edilmiştir. Çeşitli duruş pozisyonlarında resmedilen banilerin özellikle proskinesiste olanların tamamında herhangi bir nesne görölmemektedir.
- El yazmalarının üretiminde Bizans atölyelerinde hamiler/baniler, yazıcılar ve müzehhipler arasında bir iş bölümünün olduğunu kanıtlayan nitelikler tespit edilmiştir.

SÖZLÜK

Bifolia: İkili sayfa.

Folyo: Sayfa.

Kanon Tabloları: Dört İncil yazarının her birinin anlamında geçen bapların bölümlere ayırmak için oluşturulan çizelgelerdir.

Kodeks: Kitap. Ahşap, kil tablet, parşömen ve kağıt gibi malzemelerden hazırlanan el yazması formatıdır.

Kolophon: Orta Çağ el yazmalarında kitabın bittiğini gösteren sayfa için ve Bizans döneminde el yazmasına ait bilgilerin yer aldığı (bani/hami, yazıcı, tarihi, kime adandığı vb.) künye olarak kullanılmıştır.

Parşömen: Ustası tarafından üretildiği ilk haliyle bulunan katlanmamış parça.

Proskinesis: Saygı söstermek amacıyla secde etme hareketi.

Rekto: Parşömenin sağ taraftaki yaprağı.

Uncial: Türkçe karşılığı onsiyal, büyük harflerle oluşturulan el yazmalarıdır.

Verso: Kitabın sol taraftaki yaprağı.

Zoomorfik: Paragrafin başındaki ilk harfin insan/hayvan, bitki/hayvan ve fantastik yaratıkların karıştırılması sonucu oluşan süsleme yöntemine denir.

KAYNAKÇA

- (1868). *Catalogue of additions to the manuscripts in the British Museum, 1848-1853*. London.
- Adashinskaya, A.** (2017–2018). *Moldavian votive portraits with scrolls: Toward rhetorical techniques applied in art of the late 15th – early 17th centuries*. Rev. Roum. Hist. Art, Série Beaux-Arts, LIV–LV.
- Adashinskaya, A.** (2018). Founder or donor? images and inscriptions of supplicants in later Byzantium and Medieval Serbia. *Huuu II Buzanmuja / Niš & Bizans*, 16, s. 195-220.
- Alexander, P.** (1940). A Chrysobull of the emperor Andronicus II Palaeologus in favor of the see of Kanina in Albania. *Byzantion*, 15, s. 167-207.
- Anderson, J. C.** (1979). The illustration of cod. Sinai. gr. 339. *The Art Bulletin*, 61(2), s. 167-185.
- Anderson, J. C.** (1982). The Seraglio Octateuch and the Kokkinobaphos. *Dumbarton Oaks Papers*, Trustees for Harvard University Stable, 36, s. 83-114.
- Anderson, J. C.** (1988). On the nature of the Theodore Psalter. *The Art Bulletin*, 70(4), s. 550-568.
- Anderson, J. C., and Parenti, S.** (2016). *A Byzantine monastic office, 1105 A.D.* Washington: The Catholic University of America Press.
- Athanasios Karakatsanis, A.** (Ed.) (1997). *Catalogue of the exhibition: Treasures of Mount Athos*. Thessaloniki.
- Aydın, F.** (2015). *Hristiyanlık*. Sakarya: İlitam.

- Baert, B.** (2014). Pentecost in the Codex Egberti (c. 980) and the benedictional of Archbishop Robert (late tenth century) the visual medium and the senses. *Convivium*, 1(2), s. 102-117.
- Bandini, A. M.** (1764). *Catalogus codicum graecorum Bibliothecae Laurentianae*, I.
- Bartusis, M. C.** (1997). *The late Byzantine army: Arms and society 1204-1453*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Başaran, C.** (1988). *Arkeoloji'ye giriş*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Baudot, J.** (1910). *The lectionary its sources and history*. London.
- Belting, H.** (1970). *Das illuminierte buch in der Spatbyzantinischen gesellschaft*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.
- Bernardini, L.** (1992). Les donateurs des églises de Cappadoce. *Byzantion*, 62, s. 118-140.
- Britt, K. C.** (2008). Fama et memoria: Portraits of female patrons in mosaic pavements of churches in Byzantine Palestine and Arabia. *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality*, 44(2), s. 119-143.
- Brooks, S.** (2014). Women's authority in death: The patronage of aristocratic lay women in late Byzantium. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Poland, s. 317-332.
- Brubaker, L.** (1985). Politics, patronage, and art in ninth-century Byzantium: the "Homilies" of Gregory of Nazianzus in Paris (B. N. gr. 510). *Dumbarton Oaks Papers*, 39, s. 1-13.
- Brubaker, L.** (1999). *Vision and meaning in ninth-century Byzantium: Image as exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus*. New York: Cambridge University Press.

- Brubaker, L.** (2017). The Homilies of Gregory of Nazianzus. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 351-365.
- Buchthal, H.** (1968). *The miniatures of the Paris Psalter a study in middle Byzantine painting*. (Ed. F. Saxl), Liechtenstein: Nendeln, 2.
- Buchthal, H.** (1975). Toward a history of Palaeologan illumination. *The Place of Book Illumination in Byzantine Art*, Princeton: Princeton University Press, s. 143-167.
- Buchthal, H. and Belting, H.** (1978). *Patronage in thirteenth-century Constantinople an atelier of late Byzantine book illumination and calligraphy*. Washington: Dumbarton Oaks Studies.
- Bucossi, A.** (2010). Andronico Camatero e la zizania: Sulla politica ecclesiastica Bizantina in età Comnena. *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, 47, s. 356-371.
- Bullock, C. H.** (2018). *Encountering the book of psalms*. Grand Rapids.
- Clark, K. W.** (1952). *Checklist of manuscripts in St. Catherine's Monastery Mount Sinai*. Washington.
- Connor, C. C.** (2004). *Women of Byzantium*. London: Yale University Press.
- Coogan, M. D. vd.** (Ed.) (2010). *The new Oxford annotated Bible*. New York.
- Crostini, B.** (1996). The Emperor Basil II's cultural life. *Byzantion*, 66(1), s. 55-80.
- Cutler, A.** (1979). Corpus der Byzantinischen miniaturhandschriften, I: Oxford, Bodleian. *The Art Bulletin*, 61(1), s. 107-110.
- Cutler, A.** (1981). *The aristocratic psalters in Byzantium*. Paris: Picard.
- Cutler, A.** (2001). Gifts and gift exchange as aspects of the Byzantine, Arab, and related economies. *Dumbarton Oaks Papers*, 55, s. 247-278.

- Cutler, A. and Kazhdan, A.** (1991). Patrons and patronage. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, s. 1602-1604.
- Cutler, A. and Weyl Carr, A.** (1976). The Psalter Benaki 34.3. an unpublished illuminated manuscript from the family 2400. *Revue des études Byzantines*, 34, s. 281-324.
- Çakmakçı, Z.** (2017). Erken Bizans döneminde kadın baniler ve kültürel yaşama etkileri. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), s. 775-800.
- Çetinaslan, M. ve Özçelik, A. C.** (2022). Bizans dönemi marjinal psalterion el yazmalarında Davut Peygamberin İsa Peygamber hakkındaki kehanetleri. 25. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, (Ed. A. Çaycı ve A. Yavuzylmaz), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, s. 793-814.
- Çinpolat, S.** (2020). Kitab-ı Mukaddes'in Türkçeye çeviri süreci ve Ali Ufki Bey'in çevirisinin önemi. *Dini Araştırmalar*, 23(59), s. 425-446.
- De Montfaucon, B.** (1708). *Paleographia græca*. Paris, apud Ludovicum Guerin.
- De Wald, E. T.** (1942). Vaticanus Graecus 752. *The Illustrations In The Manuscripts of The Septuagint*, III, Princeton: Princeton University Press.
- Demirel Gökalp, Z.** (2021). Amorium kazılarında bulunan styluslar. *TÜBA-KED*, 23, s. 99-117.
- Demirkent, I.** (1992). "Bizans". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6.
- Demus, O.** (1958). Die entstehung des Palaologenstils in der malerei. *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress*, München.
- DeRicci, S.** (1935). *Census of Medieval and Renaissance manuscripts in the United States and Canada*. I, New York.

- Diehl, C.** (1922). L'évangélaire de l'impératrice Catherine Comnène. *Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, s. 243-248.
- Doğan, S.** (2003). Ortaçağ manastır sistemi: Doğu ve Batı manastırları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), s. 73-89.
- Dolezal, M. L.** (1991). *The Middle Byzantine lectionary: Textual and pictorial expression of liturgical ritual volume one*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago: The University of Chicago, Department of Art.
- Drpic, I.** (2008). Art, hesychasm, and visual exegesis: Parisinus Graecus 1242 Revisted. *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, s. 217-250.
- Drpić, I.** (2014). The patron's "I": Art, selfhood, and the later Byzantine dedicatory epigram. *Speculum*, 89(4), s. 895-935.
- Duffy, J. M.** (2010). Reading John Climacus: Rhetorical argumentation, literary convention and the tradition of monastic formation. *Journal of Early Christian Studies*, 18(1), s. 145-146.
- Dumitrescu, C. L.** (1987). Remarques en marge du "coislin 79": Les trois eunuques et le problème du donateur. *Byzantion*, 57(1), s. 32-45.
- Elridge, K.** (2014). *Ktētōr and synthesis: Epigrams, miniatures, and authorship in the Leo Bible*. Program Authorized to Offer Degree: Art History, Washington: Washington of University.
- Eustratiades, S.** (1925). *Catalogue of the Greek Manuscripts in the library of the Lavra on Mount Athos*. Cambridge: Harvard University Press.
- Folda, J.** (2014). The use of çintamani as ornament: A case study in the afterlife of forms. *Byzantine Images and Their Afterlives Essays In Honor of Annemarie Weyl Carr*, (Ed. L. Jones), London and New York: Routledge, s. 183-204.

- Fortescue, A.** (1911). Symeon Metaphrostes. *The Catholic Encyclopedia*, 10, New York, s. 225-256.
- Franses, H.** (1987). *Portraits of patrons in Byzantine religious manuscripts*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kanada: McGill University, Department of Art History.
- Franses, R.** (2018). *Donor portraits in Byzantine art the vicissitudes of contact between human and divine*. New York: Cambridge University Press.
- Galatariotou, C.** (1987). Byzantine ktetorika typika: a comparative study. *Revue des Etudes Byzantines*, 45, s. 77-138.
- Galavaris, G.** (1969). *The illustrations of the liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Galavaris, G.** (1977). Mary's descent into hell: A note on the psalter Oxford, Christ Church Arch. W. Gr. 61, *Byzantine Studies/Etudes Byzantines*, 4(2), s. 189-194.
- Gardthausen, V. E.** (1886). *Catalogue codicum graecorum Sinaiticorum*. Oxford.
- Garland, L.** (1999). *Byzantine empresses: Women and power in Byzantium AD 527-1204*. London: Routledge.
- Garland, L.** (2006). *Byzantine women: Varieties of experience 800-1200*.
- Gaul, N.** (2016). Writing 'with joyful and leaping soul': Sacralizing strategies, scribal hands, and ceremonial in the Lincoln College Typikon. *Dumbarton Oaks Papers*, 69, s. 244-271.
- Genç, A.** (2022). Bizans İmparatorluğu döneminde Trabzon ve çevresinin idari yapısı (VI-XI. yüzyıl). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), s. 16-30.

- Gerostergios, A.** (1980). *St. Photios the great*. U.S.A: Institute For Byzantine and Modern Greek Studies.
- Gerstel, S. and Talbot, A. M.** (2006). Nuns in the Byzantine countryside. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 27, s. 481-490.
- Gevgilili, A. ve ark.** (Ed.) (1997). Homilye. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2, İstanbul: Yem Yayın.
- Giros, C.** (2012). Le statut de la donation a Byzance: Rhetorique et actes de la pratique (X-XV siecle). *Donations et Donateurs Dans le Monde Byzantin Réalités Byzantines*, (Ed. J. Spieser and E. Yota), Paris, s. 97-106.
- Grabar, A.** (1966). *The art of the Byzantine Empire: Byzantine art in the Middle Ages*. London.
- Gregory, E. T.** (2008). *Bizans tarihi*. (Çev. E. Ermet), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grünbart, M.** (2014). Female founders – das konzept: Zu stiftungshandlungen in der byzantinischen welt. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, (Ed. L. Theis, M. Mullett and M. Grünbart), Poland, s. 21-28.
- Guilland, R.** (1967). *Recherches sur les institutions Byzantines*. Berliner Byzantinische Arbeiten 35. I, Berlin and Amsterdam: Akademie-Verlag & Adolf M. Hakkert.
- Guillou, A.** (1997). Functionaries. *The Byzantines*, (Ed. C. Guglielmo), Chicago, Illinois: University of Chicago Press, s. 197-229.
- Habas, L.** (2009). Donations and donors as reflected in the mosaic pavements of transjordan's churches in the Byzantine and Umayyad periods. *Between Judaism and Christianity, Art Historical Essay in Honor of Elisheva*, (Ed. K.Kongman and M. Meyer), Brill, Leiden, s. 73-90.

- Hennessy, C.** (2007). The Lincoln College Typikon: Influences of church and family in an illuminated foundation document for a Palaiologan convent in Constantinople. *Under the Influence: The Concept of Influence and the Study of Illuminated Manuscripts*, Turnhout, Brepols, s. 97-109.
- Hilsdale, C. J.** (2014). *Byzantine art and diplomacy in an age of decline*. New York: Cambridge University Press.
- Hogel, C.** (2002). *Symeon Metaphrastes: Rewriting and canonization*. Copenhagen.
- Holmes, C.** (2005). *Basil II and the Governance of Empire (976–1025)*. Oxford.
- Hoşgör, D.** (2018). *Representations of beheading scenes in the Menologion of Basil II (Vat.gr.1613) an iconographical survey of a 10th century Byzantine manuscript*. Koç University: Submitted to the Graduate School of Social Sciences & Humanities in Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Archaeology and History of Art.
- James, L.** (2001). *Empresses and power in early Byzantium*. London: Leicester University Press.
- Janick, J. and Stolarczyk, J.** (2012). Ancient Greek illustrated Dioscoridean herbals: Origins and impact of the Juliana Anicia Codex and the Codex Neopolitanus. *Not Bot Horti Agrobo*, 40(1), s. 9-17.
- Jeffreys, E.** (2014). The Sebastokratorissa Irene as patron. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Poland, s. 177-194.
- Kalavrezou, I.** (1997). Luxury objects. *The Glory of Byzantium Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Kalavrezou, I., Trahoulia, N. and S. Sabar** (1993). Critique of the emperor in the Vatican Psalter gr. 752. *Dumbarton Oaks Papers*, 47, s. 195-219.

- Kalavzerou, I. and Tomaselli, C.** (2017). The study of Byzantine illustrated manuscripts since Kurt Weitzmann: Art historical methods and approaches. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Leiden: Brill, s. 23-34.
- Kalligas, H. A.** (2009). *Monemvasia: A Byzantine City State*. Routledge.
- Kalopissi Verti, S.** (1994). Painters portraits in Byzantine art. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 17, s. 129-142.
- Kalopissi Verti, S.** (2006). Patronage and artistic production in Byzantium during the Palaiologan period. *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*, (Ed. S. T. Brooks), New Haven and London: Yale University Press, s. 76-97.
- Kamil, M.** (1970). *Catalogue of all manuscripts in the Monastery of St. Catharine on Mount Sinai*. Otto Haassowitz-Wiesbaden.
- Kaplan, N.** (2017). *Bizans dönemi resimli oktateukh el yazması: Seraglio (Topkapı Sarayı Gi. 8)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, C.** (2014). Kitabe ve portreler ışığında Kappadokia Kiliselerinde baniler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(2), s. 139-151.
- Karahan, Ü. O.** (2020). Hellen ve Roma dünyasında patronus-cliens ilişkisi. *SEFAD*, 44, s. 527-546.
- Kavrus-Hoffmann, N.** (2016). Producing New Testament manuscripts in Byzantium scribes, scriptoria, and patrons. *The New Testament in Byzantium*, (Ed. R. Nelson), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 117-146.
- Kaya Zenbilci, İ.** (2021). Bizans döneminde el yazması üretim merkezi olarak Pantokrator Manastırı ve Nazianzlı Gregorios'un liturjik homiliye nüshası (Sinai. Gr. 339) üzerine bir okuma. *Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları*, İstanbul: Hiperyayın, s. 48-50.

- Kaya, İ.** (2015). Paris Psalterionu (cod. gr. 139, Paris-Ulusl kütüphane) Makedonya Rönesansı. *Sanat ve Estetikte Değerler Mekân Zaman*, s. 209-225.
- Kazhdan, A. P.** (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York: Oxford University Press.
- Keck, A. S.** (1950). Observations on the iconography of Joshua. *The Art Bulletin*, 32(4), s. 267-274.
- Kennedy, S.** (2019). Michael Panaretos in context a historiographical study of the chronicle on the emperors of Trebizond. *Byzantinische Zeitschrift*, 112(3), s. 899-934.
- Kılıç, Ş.** (2013). Önemli bir Bizans kısa kroniği ve Osmanlı tarihine katkıları. *Tarih Dergisi*, 55, s. 31-80.
- Kidner, D.** (1973). *Psalms 1-72 an introduction and commentart on books I and II of the psalms*. Ontario.
- Krause, K.** (2004). *Die illustrierten Homilien des Johannes Chrysostomos in Byzanz*. Reichert Verlag Weisbaden.
- Kresten, O.** (1971). Zur sogenannten pertinenzzeile der Byzantinischen kaiserurkunde. *Byzantina*, 3, s. 53-68.
- Krumbacher, K.** (1897). *Byzantinischen litteratur von Justinian bis zum ende des oströmischen reiches (527-1453)*. München.
- Kusabu, H.** (2013). *Comnenian Orthodoxy and Byzantine heresiology in the twelfth century: a study of the Panoplia Dogmatica of Euthymios Zigabenos*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago: The University of Chicago, Departmen of History.

- Lampros, P.** (1895). *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*. II, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazaris, S.** (1993). Inventaire sommaire des manuscrits grecs scientifiques illustrés de la Bibliothèque Nationale de Paris manuscrits zoologiques, botaniques, remèdes, recettes d'antidotes, alchimiques, astrologiques. *Βυζαντικά*, 13, s. 193-265.
- Littre, E.** (1839). *Oeuvres complètes d'Hippocrate*. Paris.
- Lorenzo, R.** (2011). Observations on Basil II as patron of the arts. *Actual Problems of Theory and History of Art: Collection of Articles*, St. Petersburg State University, I, s. 39-45.
- Lowden, J.** (1988). Observations on illustrated Byzantine psalters. *The Art Bulletin*, 70(2), s. 242-260.
- Lowden, J.** (1992). *The octateuchs: A study in Byzantine manuscript illustration*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Lowden, J.** (2004). Manuscript illumination in Byzantium, 1261-1557. *Byzantium Faith and Power*, (Ed. H. C. Evans), New Haven and London: Yale University Press, s. 259-270.
- Lowden, J.** (2009). *The Jaharis Gospel Lectionary: The story of a Byzantine book*. New York: Metropolitan Museum of Art; New Haven, Yale University Press.
- Lowden, J.** (2010). Illustrated octateuch manuscripts a Byzantine phenomenon. *The Old Testament in Byzantium*, (Ed. P. Magdalina and R. Nelson), Washington, D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection Trustees for Harvard University, s. 107,152.
- Lübker, F.** (1860). *Reallexikon des classischen alterthums für gymnasien*. Leipzig: Teubner.

- Maktal Canko, D.** (2016a). *Bizans dünyasında ve sanatında kadının yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maktal Canko, D.** (2016b). Bizans'ta kadın sanatçılar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25(1) s. 111-138.
- Maktal Canko, D.** (2017). Bizans prensesi Anikia Iuliana'nın baniliği ve Aziz Polyuktos Kilisesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2(1), s. 47-63.
- Manafis, P.** (2019). A liturgical manuscript of the Monastery of Timios Prodromos in Pieria and a previously unknown scribe, the hieromonk Karykes. *Makedonika*, 44, s. 1-18.
- Mango, C.** (1969). The date of cod. Vat. Regin. Gr. 1 and the 'Macedonian Renaissance'. *Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia*, 4, s. 121-126.
- Marek, C.** (2019). Küçük Asya'da hayırseverlik ve Erken Hristiyanlık. *Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik Birinci Uluslararası Suna & İnan Kırış Akdeniz Uygarlıkları Sempozyumu 26-29 Mart 2019*, (Ed. O. Tekin, C. H. Roosevelt ve E. Akyürek), s. 135-140.
- Mathews, T. F.** (1977). The epigrams of Leo Sacellarios and an exegetical approach to the miniatures of Vat. Reg. Gr. 1. *Orientalia Christiana Periodica*, Roma, s. 94-134.
- Melichar, P.** (2019). *Empresses of Late Byzantium foreign brides, mediators and pious women*. Peter Lang.
- Metzger, B. M.** (1943). A treasure in the seminary library. *The Princeton Seminary Bulletin*, 36(4), s. 14-19.
- Miladinova, N.** (2014). The Panoplia Dogmatike by Euthymios Zygadenos: A study on the first edition published in Greek in 1710. *Texts and Studies in Eastern Christianity*, 4, Leiden-Boston: Brill, s. 1-29.

- Milliken, W. M.** (1947). Byzantine manuscript illumination. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 34(3), s. 50-56.
- Mitrea, M.** (2017). *A late-Byzantine hagiographer: Philotheos Kokkinos and his vitae of contemporary saints*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh University.
- Moore, A. L.** (Çev.) (1959). *St. John Climacus the ladder of divine ascent*. London: 24 Russell Square.
- Müller, A. E.** (1995). Die Entwicklung der roten urkundenselbstbezeichnungen in den privilegien byzantinischer kaiser. *Byzantinische Zeitschrift*, 88, s. 85-104.
- Müller, A. E.** (2008). Imperial chrysobulls. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (Ed. E. Jeffreys, J. Haldon and R. Cormack), New York: Oxford University Press, s. 129-135.
- Nathan, G.** (2017). The Vienna Dioscorides' dedication to Anicia Juliana: A usurpation of imperial patronage?. *Byzantina Australiensia*, 17, s. 95-102.
- Nees, L.** (1975). An illuminated Byzantine Psalter at Harvard University. *Dumbarton Oaks Papers*, 29, s. 207-208.
- Nelson, R. S.** (1978). *Text and image in a Byzantine Gospel book in İstanbul (Ecumenical Patriarchate, cod, 3)*. New York University.
- Nelson, R. S.** (1991). *Theodore Hagiopetrites a late Byzantine scribe and illuminator text*. Viena: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- Nersessian, S. D.** (1960). Two images of the Virgin in the Dumbarton Oaks Collection. *DOP*, 14, s. 69-86.
- Nersessian, S. D.** (1962). The illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus Paris gr. 510, a study of the connections between text and images. *DOP*, 16, s. 195-228.

- Neville, L.** (2004). *Authority Byzantine provincial society, 950-1100*. Cambridge University Press.
- Nicol, D. M.** (1968). *The Byzantine family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460*. Dumbarton Oaks Studies Eleven.
- Nicol, D. M.** (1993). *The last centuries of Byzantium, 1261-1453*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Nicol, D. M.** (1996). *The reluctant emperor a biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and monk, c. 1295-1383*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nicol, D. M.** (2001). *Bizans'ın soylu kadınları on portre (1250-1500)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Nicols, J.** (2013). *Civic patronage in the Roman Empire*. Leiden: Brill.
- Olster, D.** (1994). Byzantine hermeneutics after iconoclasm: Word and image in the Leo Bible. *Byzantion*, 64(2), s. 419-458.
- Oltrogge, D. and Funchs, R.** (2018). *Zur Entstehungsgeschichte des Widmungsbildes im Codex Egberti*.
- Omont, H.** (1929). *Miniatures des plus anciens manuscrits Grecs de la Bibliotheque Nationale Du Vr AU XIV siecle*. Paris.
- Ostrogorsky, G.** (2011). *Bizans devleti tarihi*. (Çev. F. Işıltan), Türk Tarih Kurumu.
- Ottosen, B. B.** (1988). *The development of dedication images in Romanesque manuscripts*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA: University of Maryland College Park.
- Ousterhout, R.** (2016). *Bizans'ın yapı ustaları*. (Çev. F. Yavuz), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Ouyang, F.** (2018). *The Joshua Roll: A model book*. Degree of Master, Chapel Hill; University of North Carolina.
- Parpulov, G. R.** (2004). *Toward a history of Byzantine psalters*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago: The University Of Chicago, Departmen of Art History.
- Parpulov, G. R.** (2014). *Toward a history of Byzantine psalters ca. 850–1350 ad*. Plovdiv.
- Parpulov, G. R.** (2017). The Dogmatic Panoply. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 430-431.
- Pasinus, J., Rivautella, A. and F. Berta** (1749). *Codices manuscripti bibliothecae regii Taurinensis Athenaei*. I, Taurin.
- Patterson, N. and Kotzabassi, S. S.** (2010). *Greek manuscripts at Priceton sixth to nineteenth century a descriptive catalogue*. New Jersey: Priceton University Press.
- Peers, G.** (2016). Trebizond and its world through manuscripts. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, İstanbul: Değişim Yayınları, s. 585-590.
- Pekak, M. S.** (2000). İstanbul'da Studios Manastırı, H. Ioannes Prodromos Kilisesi I. *Sanat Tarihi Dergisi*, 10(10), s. 101-121.
- Pelekanides, S. M.** (1974). The Treasures of Mount Athos. *Illuminated Manuscripts*, 1, Athenes.
- Perry, P.** (1921). An unnoticed Byzantine psalter-I. *The Burlington Magazine For Connoisseurs*, 38(216), s. 119-128.
- Politis, L.** (1963). *Τα χειρόγραφα του Αγίου Όρους*. Νέα Εστία, (Αφιέρωμα στο Άγιον Όρος), 74/875.

- Prinzing, G.** (2008). Patronage and retinues. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (Ed. E. Jeffreys, J. Haldon and R. Cormack), New York: Oxford University Press, s. 661-669.
- Psellos, M.** (2014). *Leben der Byzantinischen kaiser (976-1075): Chronographia*. VII, De. Gruyter.
- Rhoby, A.** (2018). *Ausgewählte Byzantinische epigramme in illuminierten handschriften*. Wien.
- Richard, M.** (1958). *Répertoire des bibliothèques et des catalogues des Manuscrits Grecs*. Paris.
- Ross, M.** (1958). Basil the Proedros patron of the arts. *Archaeology*, 11(4), s. 271-275.
- Sahilli, S.** (2016). 14. yüzyıl Bizans dönemine ait minyatürlü bir el yazmasının ikonografi ve üslup açısından değerlendirilmesi (Oxford University, Bodleian Library, MS. GR. Th. F1). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), s. 364-383.
- Salikoğlu, H.** (2019). *Iustinianus, iktidar ve mimari*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Schumacher, M.** (2003). Perikope. *Reallexikon der deutschen literaturwissenschaft'ta*, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 3, s. 43-45.
- Scott, R.** (2012). *Byzantine chronicles and the sixth century*. London and New York: Routledge.
- Serdar Dinçer, P.** (2019). Bizans el yazmaları araştırmalarının tarihsel süreci ve “Bizans el yazmaları” çevrimiçi veri tabanı çalışması. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 110-124.

- Ševčenko, I.** (1962). The illuminators of the Menologium of Basil II. *Dumbarton Oaks Papers*, 16, s. 243-276.
- Ševčenko, N.** (1994). The representation of donors and holy figures on four Byzantine icons. *Journal of the Archaeological Society*, 4(17), s. 157-164.
- Ševčenko, N. P.** (2000). Kosmosoteira: Typikon of the Sebastokrator Isaac Komnenos for the Monastery of the Mother of God Kosmosoteira near Bera. *Byzantine Monastic Foundation Documents*, (Ed. J. Thomas and A.C. Hero), 35, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, s. 782-858.
- Ševčenko, N. P.** (2006). Spiritual progression in the Canon Tables of the Melbourne Gospels. (Ed. J. Burke), *Byzantine Narrative: Papers in Honour of Roger Scott*, Melbourne, s. 334-343.
- Ševčenko, N. P.** (2012). The portrait of Theodore Metochites at Chora. *Donations et Donateurs Dans le Monde Byzantin Réalités Byzantines*, (Ed. J. Spieser and E. Yota), Paris, s. 189-205.
- Ševčenko, N. P.** (2017). Synaxaria and Menologia. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 320-321.
- Spatharakis, I.** (1974a). The proskynesis in Byzantine art a study in connection with a nomisma of Andronicus II Palaeologus. *Bulletin*, 49, s. 190-205.
- Spatharakis, I.** (1974b). Three portraits of the early Comnenian period. *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, 7(1), s. 5-20.
- Spatharakis, I.** (1976). *The portraits in Byzantine illuminated manuscripts*. Leiden: E. J. Brill.
- Spatharakis, I.** (1981). *Corpus of dated illuminated Greek manuscripts to the year 1453*. Leiden: E. J. Brill.

- Spieser, M.** (2017). The use and function of illustrated books in Byzantine society. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 3-22.
- Stephenson, P.** (2003). *The legend of Basil the Bulgar-Slayer*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sümer, N.** (2018). Mitolojik ve dinsel bir yükseliş simgesi olarak merdiven. *ÇÜİFD*, 18(1), s. 257-269.
- Swete, H. B.** (1900). *An Introduction to the Old Testament in Greek*, Cambridge.
- Şahin, N.** (2008). *Hıristiyanlık'ta ruhbanlık anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Takiguchi, M.** (2017). The study of Byzantine illustrated manuscripts. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 215-216.
- Talbot, A. M.** (1999). Bizans manastır sistemine giriş. *Cogito*, 17, s. 5-6.
- Talbot, A. M.** (2009). A monastic world. *The Social History of Byzantium*, (Ed. J. Haldon), Wiley- Blackwell, s. 257-278.
- Talbot, A. M.** (2011-2012). Female patronage in the Palaiologan era: icons, minor arts and manuscripts. *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Poland, s. 259-274.
- Taşpınar, İ.** (2020). Batı manastır geleneğinin babası Aziz Benedikt ve asketik öğretileri. *Akademik Dergisi*, 8, s. 11-45.
- Thomas, J. P. and Constantinides Hero, A.** (Ed.) (2000). *Byzantine monastic foundation documents a complete translation of the surviving founder's typika and Testaments*. *Dumbarton Oaks Studies*, (35)1, Washington.

- Thurston, H.** (1911). Menologium. *The Catholic Encyclopedia*, 10, New York, s. 191-192.
- Tihon, A.** (2009). Les sciences exactes a Byzance. *Byzantion*, 79, s. 380-434.
- Toumpouri, M.** (2018). The ‘decorative style’ group of Byzantine manuscripts seen with different eyes: initial explorations, further thoughts, implications and new avenues for research. *Manuscript Cultures*, s. 21-40.
- Treadgold, W.** (2007). *The early Byzantine historians*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tsamakda, V.** (2017a). The Homilies of John Chrysostom. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 366-381.
- Tsamakda, V.** (2017b). The Joshua Roll. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 207-213.
- Tselos, D.** (1950). The Joshua Roll: Original or copy?, *The Art Bulletin*, 32(4), s. 275-290.
- Ulubathı, F.** (2020). *Sinai Azize Katherina Manastırı'nda 11.-13. Yüzyıllar Arasında İkona Üretimi ve Atölyeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Viejo, J. R.** (2013). Byzantine influences on western aristocratic illuminated manuscripts: the fécamp psalter (ms. the hague, koninklijke bibliotheek, 76 f 13) and other related works. *Estudios Bizantinos*, 1, s. 105-139.
- Vinogradov, A. Y., and Chkhaidze, V. N.** (2020). Theodore Gabras and his seals. *Antichnaya drevnost' i srednie veka*, 48, s. 254-269.
- Vojvodić, D.** (2010). On the presentations of proskynesis of the Byzantines before their emperor. *Niš and Byzantium. Eighth Symposium, Nis, 3-5 June 2009*, The Collection of Scientific Works VIII, s. 259-271.

- Voordeckers, E.** (1967). Examen codicologique du codex Parisinus Graecus 1242. *Scriptorium*, s. 288-294.
- Wander, S. H.** (2012). *The Joshua Roll*. Wiesbade: Reichert.
- Wander, S. H.** (2014). The Paris Psalter (Paris, Bibliotheque Nationale, cod. gr. 139) and the antiquitates Judaicae of Flavius Josephus. *Word-Image: A Journal of Verbal/Visual Enquiry*, 30(2), s. 90-103.
- Weitzmann, K.** (1977). *Late Antique and Early Christian book illumination*. New York: Georg Braziller.
- Weitzmann, K. and Galavaris, G.** (1990). *The Monastery of Saint Catherina at Mount Sinai: the illuminated Greek Manuscript*. New Jersey: Pricenton University Press.
- Werblowskyz, R. J. Z. and Widoger, G.** (1997). *The Oxford dictionary of the Jewish religion*. New York.
- Weyl Carr, A.** (2006). Donors in the frames of icons: Living in the borders of Byzantine art. *Gesta*, 45(2), s. 189-198.
- Weyl Carr, A.** (2009). Three illuminated Chrysobulls of Andronikos II?. *Rivista di Ricerche Bizantinistiche*, Roma, s. 451-465.
- Woodfin, W. T.** (2017). The mock turtle's tears: ersatz enamel and the hierarchy of media in Pseudo-Konidos. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 41(1), s. 55-80.
- Wulff, O.** (1924). *Altchristliche und Byzantinische Kunst*. II.
- Ohtsuki, Y.** (1992). Donations to the church and the state in the Byzantine Empire: legislation in the 5th and 6th centuries. *Mediterranean World*, 13, s. 9-20.
- Yazıcı Çetin, G.** (2020). Sosyal bir olgu olarak Hristiyanlık ve Hinduizmde Asketizm. *MECMUA- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), s. 369-394.

Yıldız, N. (2018). Manastır hayatı ve asiller: Ortaçağ'da rahibe olmak. *7th. International Nalans Conference on Language Literature and Culture*, s. 143-155.

Yota, E. (2012). L'image du donateur dans les manuscrits illustrés Byzantins. *Donations et Donateurs Dans le Monde Byzantin Réalités Byzantines*, (Ed. J. Spieser and E. Yota), Paris, s. 265-288.

Yota, E. (2017). The complete Bible. *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, (Ed. V. Tsamakda), Boston: Brill, s. 188-192.

Zuiderhoek, A. (2009). *The politics of munificence in the Roman Empire*. New York: Cambridge University Press.

Βοκοτοπουλος, Π. (1976). Ένα άγνωστο χειρόγραφο του κωδικογράφου Ιωάσαφ και οι μικρογραφίες του: το ψαλτήριο Christ Church Arch. W. Gr. 61 (πίν. 100-104). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 8, s. 179-198.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://monumentaserbica.branatomic.com/mushushu/images/197.jpg> (Erişim Tarihi 14.01.2024).

https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613 (Erişim Tarihi 27.03.2020)

<https://manuscripts.kb.nl/search/simple/The+Hague%2C+KB%2C+76+F+1/page/5> (Erişim Tarihi 13.09.2021)

<https://quizlet.com/448819518/arms20-armenian-manuscripts-paintings-studied-flash-cards/> (Erişim Tarihi 08.11.2020)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Carmine> (Erişim Tarihi 28.03.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kariye_Camii#/media/Dosya:Chora_Church_interior_March_2008.JPG (Erişim Tarihi 29.04.2020)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Pamfilya> (Erişim Tarihi 11.10.2021)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Parakoimomenos> (Erişim Tarihi 14.10.2023)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Empress_Zoe_mosaic_Hagia_Sophia.jpg (Erişim Tarihi 12.11.2023)

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ea/MadonnaDellaMadia.jpg> (Erişim Tarihi 18.12.2023)

<https://www.clevelandart.org/art/1942.1511> (Erişim Tarihi 22.12.2023)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/684179> (Erişim Tarihi 12.12.2022)

https://www.qantara-med.org/public/show_document.php?do_id=1467&lang=en (Erişim Tarihi 10.01.2022)

<https://www.thebyzantinelegacy.com/koutloumousiou> (Erişim Tarihi 21.09.2022)

<https://www.themorgan.org/manuscript/160780> (Erişim Tarihi 03.10.2022)

https://www.wga.hu/html_m/zgothic/mosaics/5monreal/1sanctu5.html (Erişim Tarihi 07.02.2023)

<https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:JohnSynadenos%26TheodoraPalaiologina.jpg> (Erişim Tarihi 16.08.2021)

<https://tr.pinterest.com/pin/113504853085021618/> (Erişim Tarihi 11.08.2022)

<https://www.byzantinemuseum.gr> (Erişim Tarihi 16.09.2021)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chrysobull_of_Alexius_III_of_Trebizond.jpg (Erişim Tarihi 16.05.2021)

https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.666 (Erişim Tarihi 22.08.2020)

<https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:JohnSynadenos%26TheodoraPalaiologina.jpg>

(Erişim Tarihi 16.08.2021)

<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/bir-mitos/bizans-da-inancin-disa-vurumu> (Erişim

Tarihi 16.08.2021)

<https://web.archive.org/web/20200705233012/http://whc.unesco.org/document/126568>

(Erişim Tarihi 20.07.2024)

https://www.expoaus.org/listalice/en/Eufraz_ENG_WEB.pdf (Erişim Tarihi

20.07.2024)

EKLER

EK-1 TABLOLAR

Tablo 1. El yazmalarının türlerine göre dağılımı

Türü	El yazmaları	Kimliği Bilinen	Portresi Olan	Kolophon
Dini El Yazmaları	42	33	20	19
Bilimsel El Yazmaları	2	2	2	-
İmparatorluk Fermanları	3	3	3	-
Kronikler	1	1	1	-
Tarihi Eserler	4	4	4	1
Toplam	52	43	30	20

Tablo 2. Dini el yazmalarının türlerine göre dağılımı

Türü	El yazmaları	Kimliği Bilinen	Portresi Olan	Kolophon/ İthaf Epigramı
Kutsal Kitap	1	1	1	1(ie)
Eski Ahit	Eski Ahit	1	-	-
	Psalter	10	7	3
	Oktateukh	1	-	1
Yeni Ahit (Evangeliar)	Yeni Ahit	3	2	1
	Tetraevangelion	9	4	4
	Homilye	4	2	1
	Lektionar	8	3	4
	Menologya	1	-	1
	Synaxarion	1	-	1
	Asketik	1	-	1
Teolojik Çalışmalar	1	1	1	-
Kutsal Yükseliş Merdiveni	1	1	-	1
Toplam	42	33	20	19

Tablo 3. Bilimsel el yazmalarının türlerine göre dağılımı

Türü	El yazmaları	Kimliği Bilinen	Portresi Olan	Kolophon
Tıp	1	1	1	-
Farmakoloji	1	1	1	-
Toplam	2	2	2	-

Tablo 4. İmparatorluk fermanları

Türü	El yazmaları	Kimliği Bilinen	Portresi Olan	Kolophon
Ferman	3	3	3	-
Toplam	3	3	3	-

Tablo 5. Kronikler

Türü	El yazmaları	Kimliği Bilinen	Portresi Olan	Kolophon
Kronik	1	1	1	-
Toplam	1	1	1	-

Tablo 6. Tarihi eserler

Türü	El yazmaları	Kimliği Bilinen	Portresi Olan	Kolophon
Panoplia Dogmatika	1	1	1	-
Typikon	3	3	3	1
Toplam	4	4	4	1

Tablo 7. Banilerin cinsiyetlerine göre dağılımı

Türü		Cinsiyetleri
Kutsal Kitap		Erkek
Eski Ahit	Eski Ahit	Erkek
	Psalter	6'sı Erkek, 2'si Kadın ve 2'si belirsiz
	Oktateukh	Erkek
Yeni Ahit (Evangeliar)	Yeni Ahit	2'si Erkek ve 1'i Kadın
	Tetraevangelion	6'sı Erkek, 1'i Kadın, 1'i Kadın/Erkek ve 1'i belirsiz
	Homilye	4'ü de Erkek
	Lektionar	6'sı Erkek, 1'i Kadın ve 1'i belirsiz
	Menologya	Erkek
	Synaxarion	Erkek
	Asketik	Erkek
Teolojik Çalışmalar		Erkek
Kutsal Yükseliş Merdiveni		Erkek
Tıp		Erkek
Farmakoloji		Kadın
Ferman		3'ü de Erkek
Kronik		Kadın
Panoplia Dogmatika		Erkek
Typikon		1'i Kadın, 1'i Erkek ve 1 Kadın/Erkek

Tablo 8. Banilerin meslek gruplarına göre dağılımı

Türü		Meslek Grupları		
Dini El Yazmaları	Kutsal Kitap (1)		Yüksek rütbeli memur	
	Eski Ahit	Eski Ahit (1)	Yüksek rütbeli memur	
		Psalter (10)	2 imparator, 1, imparatoriçe, 2 mesleği belirsiz, 5 din görevlisi,	
		Oktateukh (1)	İmparatorluk ailesi	
	Yeni Ahit (Evangeliar)	Yeni Ahit (3)	1 mesleği belirsiz, 1 imparatorluk ailesi 1 yüksek rütbeli memur	
		Tetraevangelion (9)	4 din görevlisi, 1 vali, 3 mesleği belirsiz, 1 imparatorluk ailesi	
		Homilye (4)	2 din görevlisi, 2 mesleği belirsiz	
		Lektionar (8)	1 hekim, 2 yüksek rütbeli memur, 3 mesleği belirsiz, 1 din görevlisi, 1 imparatoriçe	
		Menologya (1)	İmparator	
		Synaxarion (1)	Din görevlisi	
		Asketik (1)	Din görevlisi	
		Teolojik Çalışmalar (1)		İmparator
		Kutsal Yükseliş Merdiveni (1)		Din görevlisi
	Bilimsel El Yazmaları	Tıp (1)		Yüksek rütbeli devlet adamı
Farmakoloji (1)		İmparatorluk ailesi		
Fermanlar	Ferman (3)		3 imparator	
Kronikler	Kronik (1)		İmparatorluk ailesi	
Tarihi Eserler	Panoplia Dogmatika (1)		İmparator	
	Typikon (3)		1 din görevlisi, 1 mesleği belirsiz, 1 imparatorluk ailesi	

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Berna KILIÇ

Yabancı Dil : İngilizce

EĞİTİM

Lisans :Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi (2009-2013)

İstanbul Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Çocuk Gelişimi (2021-2024)

Yüksek Lisans: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatları (2013-2018)

Yüksek Lisans Tez Konusu: “Nevşehir Tatların Yeraltı Şehri”

Doktora: Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (2018-2024)

Doktora Tez Konusu: “Bizans El Yazmalarında Bağışın/ Bağışçının/ Baniliğin/ Banilerin İzleri”